

Dr. Arany János:

Zenetörténeti vázlatok

Egyetemi jegyzet gyanánt

Debrecen, 2017.

Dr. Arany János:
Zenetörténeti vázlatok. Egyetemi jegyzet gyanánt
Debrecen, 2017.

© Dr. Arany János. Minden jog fenntartva

ISBN 978-963-8429-94-0

Kiadó:
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Felelős kiadó: dr. Bölcskei Gusztáv, rektor

Tartalomjegyzék

1. A zene keletkezése; zenei alapelemek és alapszerkezetek, időszámítás a történelemben és a zenetörténetben.....	5
2. Az ókori kultúrák zenei emlékei; az antik görög zene; a zeneelmélet alapjai (Pythagoras)	8
3. A középkori európai zenetörténet kezdete; a korai keresztyénség zenéje, a gregorián kialakulása, műfajok, dallamtípusok; a mise és a zsolozsma dallamai	15
4. Zeneelmélet és kottairás a középkorban; Arezzoi Guido újításai	21
5. A középkor világi zenéje; csavargók, lovagok, trubadúrok, minnesängerek.....	24
6. A korai többszólamúság; az organum és fajtái; Notre Dame-i iskola (Leoninus, Perotinus), a motet kialakulása	28
7. Ars antiqua - ars nova; Machaut életműve. Az olasz ars nova	33
8. A reneszánsz (XV-XVI. sz.) korszakai és műfajai; korai reneszánsz az európai zenében	36
9. Az érett reneszánsz Európa központjaiban; a világi műfajok gazdagodása a reneszánsz idején	42
10. A kései reneszánsz; a vokális polifónia csúcsteljesítményei; Palestrina, Lassus, Tallis és Byrd művészete	50
11. A reformáció zenéje: Luther és Kálvin zenetörténeti szerepe; a gyülekezeti éneklés és a korál; az ellenreformáció és a tridenti zsinat.....	54
12. Hangszeres zene a 16. században; hangszerek, az első hangszeres műfajok; a hangszerek alaptípusai	58
13. Az opera kialakulása, típusai, alkotó elemei; <i>Monteverdi</i> madrigáljai és operái.....	66
14. A barokk stílus létrejötte; az oratórium és a kantáta műfajának kialakulása, alkotó elemei	70
15. Heinrich Schütz életműve.....	74
16. A barokk opera Lully, Purcell és Händel műveinek tükrében; Händel oratóriumai	76
17. A barokk versenymű és a kor jellegzetes kamara-műfajai; concerto, concerto grosso, duó- és triószonáta Corelli, Vivaldi és Händel zenéjében	81
18. Johann Sebastian Bach élete és művészete; a hangszeres szóló- és kamaraművek áttekintése egy-egy reprezentatív alkotás elemzésén keresztül.....	84
19. Johann Sebastian Bach élete és művészete, az oratorikus művek áttekintése egy-egy reprezentatív alkotás részletes elemzésén keresztül	88
20. A stílusváltás a 18. század közepén; a „gáláns” és az „érzelmes” stílus; Carl Philipp Emmanuel Bach és Johann Christian Bach művészete.....	93
21. Az opera reformja a 18. században, opera seria, opera buffa, Singspiel; Pergolesi: <i>La serva padrona</i> ; Gluck reformjának alapelvei az <i>Orfeo ed Euridice</i> c. opera tükrében.....	96
22. A klasszicizmus; jellegzetes műfaji újdonságok, a szimfónia, valamint a klasszikus szonáta és versenymű kialakulása; a szonátaforma, a variáció, a rondó, a szonátarondó és a Da Capo formák tételtípusai a 18. századi hangszeres és vokális zenében.....	99
23. Joseph Haydn életműve; hangszeres művek; szimfóniák, vonósnégyesek, és zongoraszonáták; a szimfónia és a vonósnégyes kialakulása Haydn műhelyében.....	104
24. Haydn élete és zenéje; énekes művek: misék, oratóriumok; a kései évek és az angliai út; Händel hatása.....	107

25. Mozart élete és fő művei; a klasszikus versenymű; a szimfóniák, a zongoraversenyek és néhány reprezentatív alkotás	110
26. Mozart élete és művei; a mozarti opera; Le nozze di Figaro	114
27. Mozart utolsó éve; a Varázsfuvola és a Requiem	118
28. Beethoven élete és művei, zeneszerzői korszakai; stílusváltás a zongoraszonáta műfajában	122
29. Beethoven életműve két stílus határán; művészetének korszakai és stílusváltásai; a klasszikus szimfónia fejlődésének befejezése, út a monumentalitás és a programzene felé.	127
30. A romantika; jellegzetes hangszeres és vokális műfajok, stiláris jegyek; új színek az európai zenében, nemzeti romantika	133
31. Schubert és Schumann élete és művei; a német 'Lied' Schubert és Schumann dalainak és dalciklusainak tükrében.	137
32. A romantika zongorairodalma I. A hagyományos formák, a romantikus zongoraszonáta továbbélése; új műfajok keletkezése	142
33. A romantika zongorairodalma II. Chopin és Liszt forradalma; etűdök és rapszódia, nem szonáta elvű ciklikus művek	145
34. Mendelssohn élete és művei	149
35. Romantikus programzene, Berlioz és Liszt szimfonikus művei	151
36. Orosz zene a 19. században; Csajkovszkij és az Ötök művészete; európai minták, orosz népzene és orosz irodalom	156
37. Nemzeti romantika Közép- és Észak-Európában; Csehország, Smetana és Dvořák, Norvégia, Grieg; Finnország, Sibelius	160
38. A francia és az olasz opera fejlődése; romantikus olasz opera: Rossini, Bellini, Donizetti és Verdi	163
39. A romantikus operazene új útja; Wagner operazeneje	168
40. Új áramlatok a századforduló zenéjében; a verista operazene; Puccini	171
41. A későromantikus osztrák és német zene: Mahler és Richard Strauss	174
42. Francia zene a 19-20. század fordulóján, a zenei impresszionizmus stiláris és műfaji jellemzői: Debussy és Ravel pályája és művészete	179
43. Orosz későromantika a 20. század elején, Rahmanyinov és Szkrjabin; orosz neoklasszicizmus, Prokofjev és Sosztakovics	183
44. Orosz, illetve szovjet zene a 20. században; neoklasszicizmus: Prokofjev és Sosztakovics művészete	185
44/a. A neoklasszicizmus kezdetei: Arthur Honegger, Erik Satie és a francia Hatok zenéje	187
44/b. Honegger élete és művei; a Jeanne d'Arc a máglyán	190
45. Az expresszionizmus; expresszionizmus a zenében; a tonalitás felbomlása és a dodekafónia; a „második bécsi iskola”; Schoenberg, Berg és Webern; a szerializmus	194
46. Igor Stravinsky zenéje, a művészetében bekövetkező stílusváltások bemutatása néhány reprezentatív alkotás elemzésén keresztül; folklorizmus, neoklasszicizmus, dodekafónia	199

1. A zene keletkezése; zenei alapelemek és alapszerkezetek, időszámítás a történelemben és a zenetörténetben

A zene keletkezése

1. A művészet eredete

1.1. Varázslat ≈ játék

- *utánzás*: az ismeretlen (≈ az Isten) megszólítása (mennydörgés, állathang, üreges fatörzs stb.)
- *felelgetés; kontraszt, kéttagú formák*: az ismeretlen megszemélyesítése és a vele való párbeszéd (kibékítés, engesztelés):
- *szerepjáték; bonyolult formák*: törekvés az ismeretlen befolyásolására: (pl. a másnapi vadászat előkészítése, sikerének biztosítása)

1.2. Különböző kifejezőmódok /művészetek/ létrejötte

- firrálás, rajzolás (barlangrajzok...) → *grafika, festészet*
- öltözék (díszített állatbőr), munkaeszközök készítése → *iparművészet*
- hangutánzás, zajkeltés → *zene*
- mozgásutánzás → *tánc, pantomim, balett*
- történetek eljátszása → *dráma*

2. A zene kezdetei

2.1. A zene a *varázslás* (gyermeki szinten: a játék) kelléke, illetve hordozója

2.2. A zene a *közlés* eszköze (érzelemnyilvánítás, a társak felé adandó jelzés, tájékoztatás)

→ elsősorban hangmagasság- és hangerőváltozások

2.3. A zene a *munka* (ritmikus és célszerű jel- és mozdulatsor) kísérője

→ elsősorban ritmus- és tempóváltozások

Zenei alapelemek és -szerkezetek

3. A zene alapvető alkotóelemei

3.1. *dallam*: a hangok magasságának (fizikai nyelven: rezgésszámának) váltakozása, illetve különböző magasságú (rezgésszámú) hangok összefüggő sora;

3.2. *ritmus*¹: a hangok hosszúságának váltakozása, illetve különböző hosszúságú hangok összefüggő sora;

3.2. *harmónia*: két vagy több hang egybeesése (fizikai nyelven: rezgésszámuk közös többszörösének megjelenése);

(minél „közelebb” van az együtt megszólaló hangok rezgésszámának közös többszöröse, annál kellemesebb a harmónia [pl. 220 Hz és 330 Hz – ez a „a-e” kvint – legközelebbi többszöröse 660 Hz])

4. A zene alapvető tulajdonságai

4.1. *hangerő* – a hangok megszólalásának intenzitása (a rezgés amplitudója)

4.2. *tempó* – a ritmus alapüktetésének („mérő”) szaporasága

4.3. *hangszín* – a megszólaltatás módja, minősége

¹ritmus: (*rhythmos*, ῥυθμός /gör./ = hullámváz)

5. A zenélés alaptípusai

5.1. *vokális*² (azaz, énekes) zene; emberi hanggal létrehozott zene

5.2. *instrumentális*³ (hangszeres) zene: eszközzel létrehozott zene – ide tartozik azonban az emberi testtel bármilyen egyéb módon megszólaltatható zene is: taps, a test ütögetése, dobbantás stb,

6. Zenei alapszerkezetek

6.1. *periodikus*⁴ (kérdés-felelet / arsis-thesis): zárt, kéttagú formák

6.2. *repetíciós, repetitív*⁵ (pontos vagy variált ismételtetés): bővíthető formák

7. A többszólamúság típusai

7.1. *heterofónia*⁶

– alapesetben: bármely közösség szervezetlen zaja (pl. egy pályaudvar vagy egy étterem tömegének beszélgetései, hangjai;

– zeneileg: öntudatlan többszólamúság, melyben a hangok csak esetlegesen rendeződnek harmóniába: egyszerűen megfogalmazva: mindenki ugyanazt a motívumot játssza/énekli, de más-más magasságban és tempóban; (szervezetlen többszólamúság: mindenki ugyanazt énekli, de más-más módon);

7.2. párhuzamos éneklés;

– oktávpárhuzam: férfiak/nők vagy férfiak/gyermekek együtt-éneklése

– tercelés

7.3. *bourdon*⁷-alapú többszólamúság: tartott mély hang fölött megszólaltatott magas szólam(ok)

7.4. *imitáció*⁸: a többszólamú zenei szerkesztés, fejlesztés egyik alapvető eszköze: zenei motívum (téma, dallam) eltérő időben és hangmagasságban történő, változatlan vagy variált ismételtetés;

²**vokális**: (*vox; vocalis* /lat./ = hang [emberi hang]; [emberi] hanghoz kapcsolódó)

³**instrumentális**: (*in/struere; in/strumentum; in/strumentalis* /lat./ = föl|szerelni, föl|készíteni; szerszám, fel|szerelés, eszköz; szerszámhoz, eszközhöz kötődő)

⁴**periodikus**: szabályszerűen visszatérő, ismétlődő [dolog], zenében kéttagú: szimmetrikus szerkezetre utaló szó, melyben az elemek között „kérdés-felelet” viszony van
(*periodus* /lat./ *περίοδος* /gör./, *periodicus* /lat./ = körül|út, körbe|járás, kör|forgás, szabályos visszatérés; ilyen visszatérésre épülő [dolog vagy jelenség])

⁵**repetíció, repetitív**: ismétlés, ismétlésen alapuló [dolog]

(*re/petere* /lat./ = újra|támadni, átvitt értelemben: megismételni; *re/petitio* (lat./: újrahozás, ismétlés)

⁶**heterofónia**: (*hetero/phonia* /lat./ *ετεροφωνία* /gör./ = különböző|hangzás)

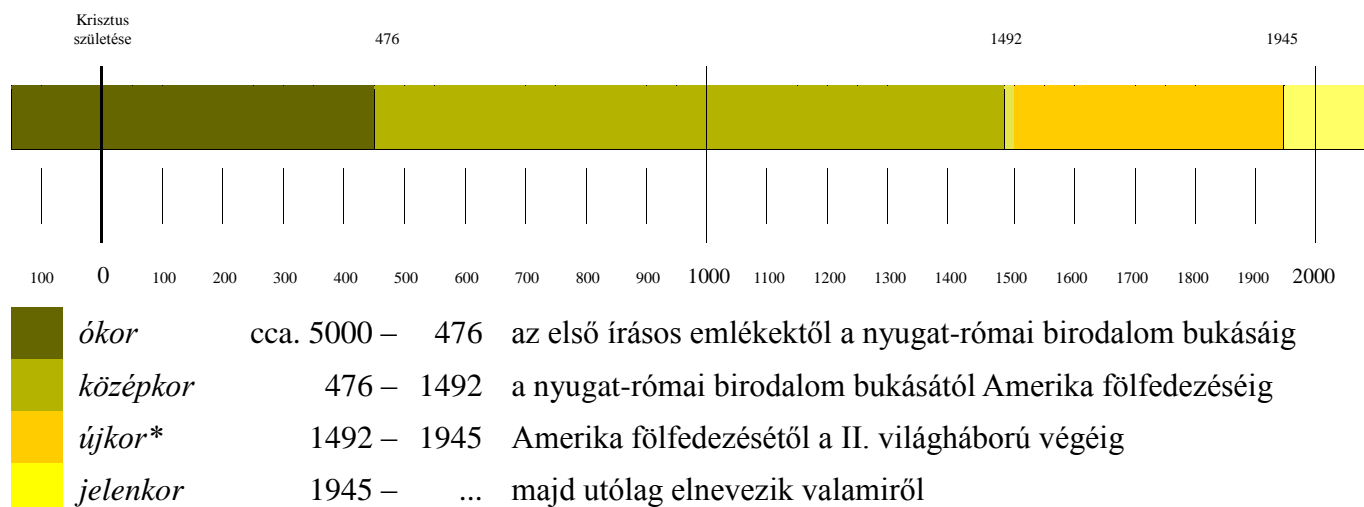
⁷**bourdon**: (*bordunus* /lat./, *bourdon* /fr./ = tartott mély hang; átvitt értelemben: hangszer legmélyebb húrjának vagy sípjának, illetve többszólamú énekes zene legmélyebb szólamának neve is)

⁸**imitáció**: (*imitare; imitatio* /lat./ = utánozni; utánzás)

Időszámítás a történelemben és a zenében

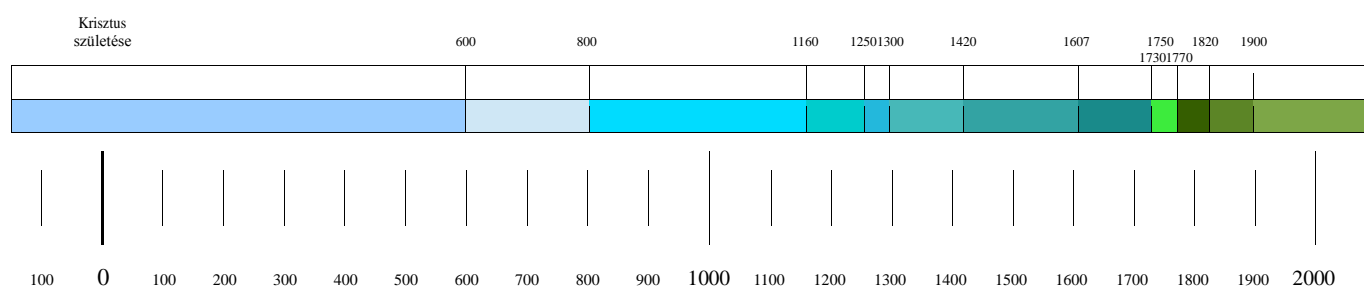
1. Történelmi időszámítás

a legelterjedtebb (angolszász) történelemírás szerint:

* az újkor kezdetét némely elemzők a reformáció megjelenéséhez (1517), ismét mások pedig az angol polgári forradalomhoz (1640) kötik

2. Zenetörténeti időszámítás

ókori kultúrák – 600
gregorián gyakorlat (napjainkig)	kb. 600 –
korai többszólamúság	kb. 800 – 1160
Notre-Dame periódus	kb. 1160 – 1250
ars antiqua	kb. 1250 – 1300
ars nova	kb. 1300 – 1420
reneszánsz	kb. 1420 – 1607
barokk	1607 – 1750
rokokó [„alstílus”]	1720 – 1770
klasszicizmus	1770 – 1820
romantika, későromantika	kb. 1820 – 1900
„modern zene”, „izmusok”	kb. 1900 –

2. Az ókori kultúrák zenei emlékei; az antik görög zene; a zeneelmélet alapjai (Pythagoras)

Az ókori kultúrák zenei emlékei

(a kultúrák alábbi felsorolása hozzávetőlegesen *kronologikus*^{9*}, azaz a föllelhető források alapján legrégebbinek ítélt kultúrától indul; a pontos idő-határok azonban általános viták tárgyát képezik)

közös, minden kultúrában megjelenő sajátosságok:

- a *lelépő kisterc*, mint a ringatók és gyermekjátékok alaphangköze
- *ütempáros szerkezetek* (két egyszerű tagból álló zenei alapegységek)
- a különféle típusú (anhemitonális¹⁰ és hemitonális¹¹) *pentatóniák*¹²

1. Mezopotámia¹³

(uruk/sumér/akkád/babiloni/asszír/perzsa birodalom)

idő: kb. Kr. e. 4800-4000 – Kr. e. 331¹⁴

följegyzések: képek, agyagtáblák, elsősorban ékírás

- vokális egyházi zene, himnuszok, imádságok, a *responzoriális*¹⁵ és *antifonális*¹⁶ technika megjelenése
- gazdag instrumentális szórakoztató zene; elsősorban fúvós és húros hangszerek; szólóhangszerek és zenekarok
- öt- és hétfokú hangrendszer, az alaphangközök ismerete a húrosítás matematikai szabályai alapján (1:2 = oktáv, 2:3 = kvint, 3:4 = kvart stb.)

2. Egyiptom

idő: kb. Kr. e. 4500-4000 – Kr. e. 332¹⁷

följegyzések: elsősorban képek, hieroglifek¹⁸

⁹**kronológia:** az ismeretek időrendbe tétele

(*krono|lógia, χρονολόγια /gör./ = idő|tudomány*)

¹⁰**anhemiton, anhemitonális** (pentatonia): félhanglépést nem tartalmazó; olyan hangsorok megjelölése, melyekben nincsen félhang (kis szekund) lépés

(*an|hemi|tonion, αν|ήμι|τόνιον /gör./ = nem|fél|hangos, félhang nélküli*)

¹¹**hemiton, hemitonális** (pentatonia): félhanglépést tartalmazó; olyan hangsor, melyben van félhang (kis szekund) lépés

(*hemi|tonion, ήμι|τόνιον /gör./ = fél|hangos*)

¹²**pentatón, pentatonia:** ötfokúság, ötfokú /az oktávot öt lépésre osztó/ hangrendszer, számos fajtája létezik; gyakorlatilag minden kontinensen megjelent valamelyik változata; két alaptípusa az *anhemiton* /félhang nélküli/ és a *hemiton* /félhanglépést is tartalmazó/ ~;

(*penta|tónia, πεντα|τωνία /gör./ = öt|hangúság*)

¹³**Mezopotámia:** jelentékeny ókori terület a Tigris és az Eufrátesz folyók között (a mai Irak és Irán területe), illetve ott kifejlődött kultúra

(*mezo, μεσο /gör./ = között; potámia, ποτάμια /gör./ = folyam, folyó, mezo|potámia /gör./ = folyamok közötti [terület]*)

¹⁴a birodalom megszűnésének idejét a történelemtudomány a macedón hódításhoz fűzi (isszoszi csata: Kr.e. 333.; gaugamélai csata: Kr.e. 331.)

¹⁵**responzoriális** énekmod: felelgető ének, melyben egy előénekes és egy énekes csoport válaszolgat egymásnak

(*re|spondere; re|sponsare; re|sponsorium; re|sponsorialis /lat./ = vissza|igérni, viszonzni; válaszolni, felelni; válaszolás, felelgetés; válaszoláshoz, felelgetéshez kapcsolódó*)

¹⁶**antifonális** énekmod: felelgető /válaszoló, váltakozó/ ének, melyben két énekes csoport válaszolgat egymásnak

(*anti|fónia, αντι|φωνία /gör./ = ellen|mondás, ellen|hangzás; átvitt értelemben: válaszoló ének*)

¹⁷a macedón uralom kezdete; l. a 14. jegyzetet

¹⁸**hieroglif:** jelképeket, képszerű jeleket is tartalmazó szótag- és betűírás, amelyet az ókori Egyiptomban használtak kb. Kr.e.

- kultikus vokális és instrumentális zene, fuvola, hárfa és *sistrum*¹⁹ (rázható csörgő → lásd a mai katólikus templomok szertartási csengőit)
- udvari és templomi zene összefonódása; az orgona korai megjelenése (*hidraulis*²⁰), fuvola- és hárfazenekarok
- valószínűsíthetően többféle skála (ötfokú, hétfokú, egészhangú?)

3. Kína

idő: kb. Kr. e. 4000-3000 – ...

följegyzések: agyagtablák, papír, gazdag írásos források

- pentatóniára épülő vokális dallamvilág
- anyag szerint nyolc csoportra (fém, fa, bőr, selyem, agyag, kő, tők, bambusz) osztott hangszerek; az orgona egyik őseinek megjelenése (ládára állított bambuszsípok)
- szigorúan szabályozott hangrendszer gyakorlati és elméleti alapon:
 - két *gyakorlati* pentaton skála (d-r-m-s-l, és s-l-d-r-m) tisztán vagy vendéghangokkal (pien)
 - egy *elméleti* rendszer (lű-rendszer): egy hangsor-pár egy egészhangú 'jang' alapskála /jang = férfi/, →
 - és annak kvintjeiből álló 'jin' skála /jin = női/, →
 - amely végül is kiadja a tizenkétfokú skálát; →

4. India

idő: kb. Kr. e. 2800 – ...

följegyzések: elsősorban szanszkrit nyelvű írások; ún. Védák /Rig-Véda: himnuszkönyv, Száma-Véda: daloskönyv/

- uralkodóan énekes kultikus zene
- instrumentális kultúra négy hangszercsoporttal (húrosok, fúvósok, dobok és fémharangok)
- 22 fokú hangrendszer (22 pontosan nem meghatározott méretű részre /sruti/ osztott oktáv),
- két recitatív dallam-alaptípus (d-r-m...r-d; ill. r-m-f...m-r); különféle lelkiállapotokat jellemző dallamképletek (raga)

5. Héber-zsidó kultúra

idő: kb. Kr. e. 1300 – Kr. e. 63

följegyzések: bőr- és papirusztekercsek (Biblia)

- egyházi vokális kultúra néhány jellegzetes kultikus hangszerrel (pl. sófár /kos szarvából készült kürt/, pengetősök);
- énekelt szövegfölolvasás, recitatív dallamtípusok (→ gregorián zsoltározás);
- kéttagú alapképletek (gondolatritmus);

3000 és Kr. u. 400 között

(*hieroglifosz*, ἱερογλύφος /gör./ = szent véset)

¹⁹**sistrum**: nyéllal ellátott fémkeret, melyre fa- fém- vagy csontlemezeket erősítettek; a megrázott eszköz csörömpölő hangot adott

(*szeisztron*, σειστρον /gör./ = rázogatót [dolog])

²⁰**hidraulis**: az orgona első ókori őse, melyben a megszólaláshoz szükséges levegőt víznyomással működő szerkezet révén juttatták el a sípokhoz

(*hüdór*, ὑδωρ /gör./ = víz és *aulosz*, αὐλός /gör./ = síp, azaz: vízzel működtetett síp)

– *alleluja*²¹ dallamok

Az antik görög zene, a zeneelmélet alapjai (Pythagoras)

1. Görög kultúra

idő: kb. Kr. e. 1200 – Kr. e. 338²²

följegyzések: elsősorban írásos emlékek, illetve váza- és mozaikképek

- gazdag vokális kultúra: minden irodalmi mű énekelve (esetleg némi hangszerkísérettel) adandó elő
- fűvös és húros (pengetős) hangszerek: *aulosz*, *diaulosz*, *szürinx*²³ /syrinx/; illetve *kithara*²⁴, *lúra*²⁵ /lyra/
- filozófiai írások a dallamok, dallamtípusok lelki, érzelmi hatásával – *ethosz*²⁶-ával – és társadalmi szerepével kapcsolatban (Plátón); a *muzsika*²⁷ szó keletkezése
- alapvető elméleti munkák a hangok rendszerbe foglalásáról (Püthagorász), a hétfokú európai hangrendszer (diatonia²⁸) és az ennek elemeiből létrehozható különféle hangsorok kialakulása: az oktoechos

2. Az oktoechos

a négy *autentikus*²⁹ hangsor és annak négy *plagális*³⁰ párja által alkotott rendszer

²¹**alleluja:**

1. a héber/zsidó istentiszteleti szertartások felkiáltása
(*halelu Jah'* /héber/ = énekelj az Úrnak, dicsérd az Urat)

²²a macedónok hatalomátvétele (l. följebb)

²³**aulos, diaulos, syrinx:** minden ókori kultúrában elterjedt aerofon, azaz fűvös hangszerek görög elnevezése: egyszerű síp, kettős síp és 5-8 vagy több, különböző hosszúságú és hosszúság szerint sorba állított sípokból álló ún. pánsíp
(*aulosz*, αὐλός /gör./ = cső, síp; *di|aulos*, δι|αὐλός /gör./ = kettős|síp; *syrinx*, συριγξ /gör./ = pánsíp [az elnevezés magyarázata, hogy Pán, az erdő istene a mitológia szerint ilyen sípon játszott])

²⁴**kithara:** fából készült, nagyobb méretű, erős hangú, elsősorban a hivatásos muzsikusok által használt hangszer; hét – ritkán több, akár tizenegy – egyenlő hosszúságú bélhúrja egy dobozszerű hangszertesttől indul, és a testhez csatlakozó két szarvszerű nyúlvány közötti kereszttrúdhöz fut.

(*kitharisz*, κίθαρῖς /gör./ = idegen eredetű szó, mely a görögben eredetileg 'különböző húros hangszereken való játék' értelemben honosodott meg; *kithara*, κίθαρα /gör./ = a leírt hangszer neve)

érdekesség: ebből a névből származik az európai nyelvekben elterjedt 'gitár' (guitarra, guitar, gitarre stb.) és a magyar 'citera' szó

²⁵**lyra:** ókori görög pengetős hangszer, illetve többféle hasonló felépítésű hangszer gyűjtőfogalma; jellemzője, hogy egyenlő hosszúságú húrjai egy üreges hangszertesttől kiindulva az arra rögzített két szarvszerű nyúlványon keresztbe vetett rúdhöz csatlakoznak.

(*lúra*, λύρα /ismeretlen/ = a görög nyelvbe átszármazott szó eredete és eredeti jelentése ismeretlen)

²⁶**ethos:** az emberi viselkedést irányító belső szabály, alapelv; ebből eredően az „etika” (magyar néven: erkölcs): a viselkedést szabályozó alapelvek összefüggő rendje

(*éthosz*, ἔθος v. ἦθος /gör./ *ethos* /lat./ = szokás; átvitt értelemben: erkölcs, azaz, a tettek olyan módja, melyet a szokás helyénvalónak, jónak ismer el)

²⁷**muzsika:** eredetileg a zene, a költészet és a tánc egységes megjelenése; jelentése Arisztotelész óta korlátozódik elsősorban a zenére

(*musziké*, μουσική /gör./ = múzsa védnöksége alatt álló, múzsáktól származó)

²⁸**diatonia:** az oktávot hét lépésre osztó görög hangsor elemeire épülő hangrendszer, átvitt értelemben hétfokúság

(*dia|tonia*, διά|τωνία /gör./ = egész|hangúság)

²⁹**autentikus:** az oktoechos négy alaphangnemének megjelölése

(*authentikósz*, αὐθεντικός /gör./ = hiteles, önálló, uralkodó)

³⁰**plagális:** az oktoechos négy másodlagos hangnemének megjelölése

(*plagiosz*, πλάγιος /gör./ = oldalsó, származtatott)

* **f** = finalis: a hangnembe tartozó dallam záróhangjának (finalis) helye
 ** az 1, 2, 5. és 6. hangnem dallamaiban meghatározott körülmények között a 'h' leszállítva szólaltatandó meg

autentikus			plagális		
1. dór	(dorian)	= $r - r'$		2. hypodór	(hypo-dorian) = $l, - l$
3. fríg	(phrygian)	= $m - m'$		4. hypofríg	(hypo-phrygian) = $t, - t$
5. líd	(lydian)	= $f - f'$		6. hypolíd	(hypo-lydian) = $d - d'$
7. mixolíd	(mixolydian)	= $s - s'$		8. hypomixolíd	(hypo-mixolydian) = $r - r'$

A Glareanus kiegészítésével (1547) létrehozott 'Dodecachordon' az alábbi hangsorokat is tartalmazza:

9. ión	(ionian)	= $d - d'$		10. hypoión	(hypo-ionian) = $s, - s$
11. eol	(aeolian)	= $l, - l$		12. hypoel	(hypo-aeolian) = $m, - m$

3. A hétfokú hangrendszer létrehozása

Püthagórasz (Πυθαγόρας, Pitagorasz), görög matematikus rendet akart teremteni a hangok világában alapelvek:

- a kitűzött cél: egy hétfokú hangsor (a 'hét' ugyanis szent szám, és Pythagoras filozófus is volt...)
- a létrehozás módja: különböző hosszúságú, illetve rezgésszámú húrok hangjának sorba-rendezése; törekedni kell a húrok hossza/rezgésszáma közötti „minél tökéletesebb” (azaz, minél kisebb számokból létrehozott /1:2, 2:3, 3:4 stb.) arányra

3.1. Első lépés: próba 1:2 rezgésszám-arányú húrokkal; nem sikerül; az 1:2 húrosztás csupa nagyon hasonló, majdnem „egyforma” hangot (mai szóval: oktávokat...) hoz létre.

3.2. Második lépés: próba 2:3 rezgésszám-arányú húrokkal; valami sikerül; csupa „szép összecsengés” (mai szóval: kvint) keletkezik:

		húrhossz:	pontos rezgésszám:	≈ rezgésszám:	a hang neve	szolmizáció
1.	1944 mm =	1944 mm	260,74075 Hz	261 Hz	c [c]	dó
2.	1944 mm x 2/3 =	1296 mm	391,111125 Hz	391 Hz	g [g]	szó
3.	1296 mm x 2/3 =	864 mm	586,6666875 Hz	587 Hz	d [d']	ré'
4.	864 mm x 2/3 =	576 mm	880,00003125 Hz	880 Hz	a [a']	lá'
5.	576 mm x 2/3 =	384 mm	1320,000046875 Hz	1320 Hz	e [e'']	mi''
6.	384 mm x 2/3 =	256 mm	1980 Hz	1980 Hz	h [h'']	ti''
7.	* 1944 mm x 3/2 =	2916 mm	173,8271667536 Hz	174 Hz	f [F]	fá,

* apró fönnakadás: a hetedik hang húrja a sok osztás eredményeképpen túl rövid lett volna; ehelyett a tudós visszatért a legelső, leghosszabb húrhoz, s abból – ezúttal 3/2 osztással – alsó kvintet hozott létre

- 3.3.** Harmadik lépés: a sok kvintből álló sor túlságosan nagy terjedelmű, így nem használható skálaként;
- vegyük az alaphúrt (1944 mm) és egy fele olyan hosszút (972 mm), ezek hangja együtt egy mai oktávot fog közre; a többi húrt e kettő közé kell elhelyezni;
 - amelyeknek hossza e kettő közé esik, az rögtön a helyére kerül, nem változtatunk rajta (ilyen a második hang, a *szó*);
 - amelyek rövidebb, azt addig duplázunk, amíg a duplázás eredménye a két szélső hang közé nem esik; hiszen a duplázással (2:1 arány) nagyon-hasonló hangokat (a hang oktávját) hozhatunk létre (ilyen lesz a *ré, lá, mi* és a *ti*);
 - amelyek pedig hosszabb, azt elfelezzük, amíg hosszúsága a két szélső hang közé nem esik; hiszen a felezéssel is (1:2 arány) nagyon-hasonló hangokat hozhatunk létre (ilyen lesz a *fá*).

Lássuk az eredményeket egy táblázatban; itt már számoljunk a rezgésszámokkal is (azok a hangmagassággal egyenesen arányosak):

	hossz:		név:	Hz:
1.	1944 mm	alaphang, rendben	<i>c</i>	261
2.	1296 mm	elfér, rendben	<i>g</i>	391
3.	864 mm	túl rövid, duplázunk: $864 \times 2 = 1728$ mm	<i>d</i>	293,5
4.	576 mm	túl rövid, duplázunk: $576 \times 2 = 1152$ mm	<i>a</i>	440
5.	384 mm	túl rövid, duplázunk: $384 \times 2 = 768$ mm még így is túl rövid, tovább duplázunk: $768 \times 2 = 1536$ mm	<i>e</i>	330
6.	256 mm	túl rövid, duplázunk: $256 \times 2 = 512$ mm még így is túl rövid, tovább duplázunk: $512 \times 2 = 1024$ mm	<i>h</i>	495
7.	2916 mm	túl hosszú, felezzük: $2916 / 2 = 1458$ mm	<i>f</i>	348
8.	972 mm	ez a „főlső alaphang” azaz, az alaphang oktávja; rendben	<i>c'</i>	522

3.4. Negyedik lépés: a hét húrt most már rendezzük sorba nagyság, illetve rezgésszám szerint:

	eredeti sorszám:	húrhossz kiszámolása:	végző húrhossz:	rezgésszám kiszámolása:	végző rezgésszám:	abszolút név:	szolmizációs név
1.	(1.)	1944 =	1944 mm	261 Hz	261 Hz	<i>c</i>	dó
2.	(3.)	$864 \times 2 =$	1728 mm	587 Hz / 2	293,5 Hz	<i>d</i>	ré
3.	(5.)	$384 \times 4 =$	1536 mm	1320 Hz / 4	330 Hz	<i>e</i>	mi
4.	(7.)	$2916 / 2 =$	1458 mm	174 Hz x 2	348 Hz	<i>f</i>	fá
5.	(2.)	1296 =	1296 mm	391 Hz	391 Hz	<i>g</i>	szó
6.	(4.)	$576 \times 2 =$	1152 mm	880 Hz / 2	440 Hz	<i>a</i>	lá
7.	(6.)	$256 \times 4 =$	1024 mm	1980 Hz / 4	495 Hz	<i>h</i>	ti
8.	(8.)	$1944 / 2 =$	972 mm	522 Hz	522 Hz	<i>c'</i>	dó'

4. A hétfokú hangsor elemeinek belső arányai

Különös, hogy a tiszta kvintekből matematikai rendben létrehozott hangsor szomszédos tagjai között nem egyforma a távolság: némely szomszédok között nagyobb, mások között csak kicsi, feleakkora.

Püthagórasz ezt is kiszámolta:

4.1. a hétfokú sor szomszédos tagjai közötti lépések arányai:

– *c-d* (dó-ré), *d-e* (ré-mi), *f-g* (fá-szó), *g-a* (szó-lá), *a-h* (lá-ti):

ezek az ún. '*nagy szekundok*' arányuk: $0,8888888\dots9 = 8/9$

– *e-f* (mi-fá), *h-c'* (ti-dó'):

ezek az ún. '*kis szekundok*' arányuk: $0,94921875 \approx 17/18$

4.2. a püthagóraszi skála hangjai között létrejövő összes lehetséges lépés számtani arányai:

– kis szekund	pl. <i>e - f</i> (mi - fá)	$\approx 17:18$	(0,94921875)
– nagy szekund	pl. <i>c - d</i> (dó - ré)	$= 8 : 9$	(0,88888...9)
– kis terc	pl. <i>d - f</i> (ré - fá)	$\approx 5 : 6$	(0,84375)
– nagy terc	pl. <i>c - e</i> (dó - mi)	$\approx 4 : 5$	(0,790123457)
– tiszta kvart	pl. <i>c - f</i> (dó-f)	$= 3 : 4$	(0,75)
– bő kvart/szűk kvint	pl. <i>f - h</i> (fá-ti)	$\approx 7 : 10$	(0,702331962...)
– tiszta kvint	pl. <i>c - g</i> (dó - szó)	$= 2 : 3$	(0,6666...7)
– kis szext	pl. <i>e - c'</i> (mi - dó')	$\approx 7 : 11$	(0,6328125)
– nagy szext	pl. <i>c - a</i> (dó - lá)	$\approx 3 : 5$	(0,592592593...)
– kis szeptim	pl. <i>d - c'</i> (ré - dó')	$= 9 : 16$	(0,5625)
– nagy szeptim	pl. <i>c - h</i> (dó - ti)	$\approx 10:19$	(0,52674897119341563786008230...)
– tiszta oktáv	pl. <i>c - c'</i> (dó - dó')	$\approx 1 : 2$	(0,5)

A hang a levegő rezgése; a rezgések másodpercenkénti száma (rezgésszám) határozza meg a hang 'magasságát'. E rezgésszám mértékegysége a fentebb használt *Hz* megjelölés, mely Heinrich Hertz német fizikus nevét őrzi. Az emberi hallás kb. 16 Hz és 16.000 Hz – azaz, másodpercenként 16 és 16000 rezgés – közötti tartományban hallja a hangokat. A zongora legalsó hangja 27,5 (némelyik hangszernél 22) Hz, a legfelső kb. 4200 Hz rezgésű. A zeneelmélet úgy teremt rendet az egymás fölött ismétlődő oktávok között, hogy azokat nevekkkel látja el. A zongorabillentyűzet közepén található *c* hangtól indul az „egyvonalas”, fölötte következik a „két-”, a „három-” és a „négyvonalas” oktáv. A középvonaltól lefelé haladva az oktávok elnevezése: kis ~, nagy ~, kontra ~ és szubkontra oktáv.

The diagram illustrates the Pythagorean scale on a grand staff. Above the treble clef staff, labels indicate octave ranges: 'kontra' oktáv, 'nagy' ~, 'kis' ~, and 'egyvonalas' ~. Below the bass clef staff, labels indicate 'kétvonalas' ~, 'háromvonalas' ~, and 'négyvonalas' ~. A series of dots and lines represents the scale's structure across these octaves. Below the staff, a sequence of letters represents the scale: C, D, E, F, G, A, H, C, D, E, F, G, A, H, c, d, e, f, g, a, h, c', d', e', f', g', a', h', c'', d'', e'', f'', g'', a'', h'', c''', d''', e''', f''', g''', a''', h'''.

Érdekesség: Az éles fülű ember miért hallja „hamis”-nak a zongorát?

Mert azt manapság (az 1700-as évek első évtizedei óta) temperáltan – rezgésszám-kettőzéssel tiszta oktávokra, s azon belül egyenletes, tiszta szekundokra – hangolják:
pl. hét oktávon át, szubkontra a-tól (A_1) négyvonalas a-ig (a''''):

A_1	A_2	A_3	a	a'	a''	a'''	a''''
27,5	55	110	220	440	880	1760	3520

Ha viszont az A_1 től a'''' -ig 2:3 arányú rezgésszámokkal építünk föl tizenkét tiszta kvintet, akkor ezt kapjuk:

A_1	E_2	H_2	$Fisz$	$cisz$	$gisz$	$disz'$	$aisz'$	$eisz''$	$hisz''$	$fiszisz$	$ciszisz$	$giszisz$
*							b'	f''	c'''	g'''	d''''	a''''
27,5	41,25	61,875	92,813	139,22	208,83	313,24	469,86	704,79	1057,19	1585,79	2378,68	3568,02

Azaz: a *négyvonalas a* a mai temperált hangolással csak 3520 Hz rezgésű, ha viszont tiszta kvintekkel érjük el, akkor 3568 Hz, azaz 48 Hz-cel magasabb. Jó fülű ember ezt a különbséget érzi meg már két-három kvinten belül, s ettől hallja a zongora intonációját pontatlannak.

* Ebbe a középső sorba a fölemelt hangok (*aisz*, *eisz*, *hisz*.. stb.) „enharmonikus” megfelelőit, azaz, a „velük-egybe-hangzó” hangokat írtam: zongora mellett ülve jól látható, hogy a fölemelt *a* hang (*aisz*) egybeesik a leszállított *h* (*b*) hanggal, az *eisz* az *f*-fel, a *hisz* a *c*-vel stb. végül a kétszeresen fölemelt *g* (*giszisz*) az *a*-val.

dallamtanulás: Szeikilosz sírfelirata:

görög:

Ὅσον ζῆς, φαίνου, μηδὲν ὄλωσ σὸ λυποῦ.

angol fordítás:

While you live, shine, have no grief at all;

nyers fordítás:

Amíg élsz, ragyogsz, semmi kín nem gyötör;

görög:

πρὸς ὀλίγον ἐστὶ τὸ ζῆν, τὸ τέλος ὁ χρόνος ἀπαιτεῖ.

angol fordítás:

life exists only for a short while, and time demands its toll.

nyers fordítás:

az élet igen rövid, s az idő elkéri a maga vámját.

3. A középkori európai zenetörténet kezdete; a korai keresztyénség zenéje, a gregorián kialakulása, műfajok, dallamtípusok; a mise és a zsolozsma dallamai

A gregorián kultúra forrásai

1. Mediterrán (azaz, Földközi-tenger melléki) kultúrák

1.1. Korai zsidó/keresztyén zene (az ószövetségi héber zenei/előadási szokások átvétele)

- recitativ énekmod (tóraolvasás) és melizmatikus énekmod (alleluja)
- rezponzoriális és antifonális előadásmód
- *zsoltár*³¹-énekülés
- *liturgikus*³² istentiszteleti elemek (örvendezésre: alleluja; lezárásra: Amen; nyomatékosításra: háromszori ismétlés /pl. Kyrie, Sanctus, Agnus Dei/)
- rendszeres imaórák (→ zsolozsma, officium)

1.2. Szíriai kultúra

- a *himnusz*³³ /troparion, illetve kontakion/ műfaja, himnuszköltészet
- jeles himnusz-szerző: *Szent Efraim* (Kr. u. IV. sz.)

1.3. Bizánci /görög/ kultúra

- a zsoltárkultúra megőrzése, továbbadása
- a szíriai himnusz-hagyomány fejlesztése (troparion /1-2 strófa/, kontakion /18-24 strófa refrénekkal/, kánon /megtöbbszörözött kontakion/)
- a görög hangsortípusok és az okto-ekhosz (nyolc alaphangsor) rendszer átvétele:
 - négy autentikus (uralkodó) hangsor: *dór, fríg, líd, mixolíd* [a' h' c" és d" alaphangról]
 - és négy plagális (oldalsó) hangsor: *hypo-dór, -fríg, -líd és -mixolíd* [d' e' f és g' alaphangról]
- jeles szerzők: *Romanus* (Kr. u. V. sz.), *Johannes Damascenus* (?-754), *Andreas Cretensis* (650-720)
- jelentőség: a keresztyénség tovább-adása illetve megőrzése
 - nyugat felé: *római katolikus egyház*
 - Nyugat- és Közép-Európa (délen a pireneusi félszigettől a Balkánig, középen Írországtól Lengyelország határáig és a Kárpátok vonaláig, később északon a skandináv félszigetig)
 - észak, illetve kelet felé: *görögkeleti /ortodox/ egyház*

³¹**zsoltár (psalmus):** a Biblia ószövetségi részében, a Zsoltárok könyvében található 150 imádság elnevezése; a zsoltárok nagyobb részét /mintegy 80 szöveget/ Dávid királynak tulajdonítják, a többi különféle tempomi énekmesterek szerzeménye;
(*psalmus*, ψαλμος /gör./ = zsoltár, *psalter, psalterium* /gör.-lat./ = zsoltároskönyv; a magyar „zsoltár” szó a 'psalter' eltorzult ejtéséből származik)
eredetileg: pengetős hangszerrel kísért imádság (*psallo*, ψάλλω /gör./ = húros hangszert pengetni)
(*pszalmosz*, ψαλμος /gör./ *psalmus* /lat./ = zsoltár, *psalter, psalterium* /gör.-lat./ = zsoltároskönyv; a magyar „zsoltár” szó a 'psalter' eltorzult ejtéséből származik)

³²**liturgia:** egyházi szertartásrend /a görögkeleti egyházban maga az istentisztelet neve/;
(*leiturgeia*, λειτουργία /gör./ = a nép érdekében végzett tevékenység, átvitt értelemben: papi tevékenység; *liturgikus* /gör.-lat./ = egyházi rendhez tartozó, ahhoz kapcsolódó)

³³**himnusz:** emelkedett stílusú, ünnepélyes szövegű (általában kultikus, Istent vagy más jelentős személyt, dolgot dicsérő) költemény; a zsolozsma énekeinek egyike
(*hümnosz*, ὕμνος /gör./ = ének)

délen a Balkán, Kis-Ázsia néhány területe (Szíria, Palesztína, Egyiptom), középen Európa keleti szegélye és a Kaukázus (Örményország), középen és északon az orosz birodalom

2. Korai európai kultúrák (nyugati keresztyén liturgiák)

közös vonás: latin nyelvhasználat, azonos hitelvek

2.1. mozarab³⁴ liturgia /Spanyolország/: V-VII. század

- központok: Toledo, Sevilla
- jeles dallamszerzők /-gyűjtők/: *Isidorus Hispanensis* (cca 560-636), *Ildefonso di Toledo* /Bölcs Alfonz/ (VI. sz.)
- beolvadás a római liturgiába

2.2. gall³⁵ liturgia /Frank Birodalom/: V-VIII. század

- központok: Arles, Lyon, Poitiers, Tours
- jeles dallamszerző: *Venantius Fortunatus* (cca. 530-600); ismert énekei: *Pange lingua, Vexilla regis prodeunt*
- beolvadás a római liturgiába

2.3. milánói liturgia /Észak-Itália/: IV. század – (!)

- gazdag, többnyire strófikus dallamvilág, himnusz-irodalom
- két dallamtípus: az egyszerű szillabikus és a nagyon bonyolult melizmatikus
- a rezponzoriális és antifonális előadási hagyományok megtartása
- központok: Milano, Ravenna
- jeles dallamszerző: *Aurelius Ambrosius* / *Ambrosius Milanus* [Szent Ambrus] (339-397); számos, ismertté vált himnusz (pl. *Aeterna rerum conditor, Veni redemptor gentium*)
- mai napig megtartott részleges önállóság; különbözés a római gyakorlattól (!)

2.4. ó-római liturgia /Közép-Itália/: IV. század -

- nagyon gazdag dallamvilág, uralkodóan énekes kultúra
- a mediterrán hagyományok tudatos átvétele és alkalmazása
- tudatos zenei nevelés, iskolaszervező tevékenység (Schola Cantorum)
- központ: Róma
- egységesítés; a többi európai liturgia szokásainak beolvasztása

A gregorián kialakulása; a mise és a zsoltosma; műfajok, dallamtípusok

1. A gregorián meghatározása, elnevezése:

A gregorián a keresztyén egyház kíséret nélküli, egyszólamú, latin nyelvű dallamkincse. A IX-X. században keletkezett elnevezés I. (Nagy Szent) Gergely pápához (kb. 530-604) kapcsolódik, aki kezdeményezte az Európa-szerte énekelt liturgikus egyházi énekek összegyűjtését és csoportosítását (*Gregorius; gregorianus* /lat./ = Gergely; Gergely szerinti)

³⁴**mozarab**: az arab műveltségű, de keresztyénységét megtartó spanyolok elnevezése a középkori Spanyolországban sokáig élt mór uralom idején; ~ stílus: a spanyolországi arab és az európai román stílus keveredéséből létrejött helyi stílus (*mozárabe* /sp./ *musztarib* /ar./ = elarabosodott);

³⁵**gall**: ókori kelta nép, amely nagyjából a mai Franciaország területén telepedett le; ~ liturgia: a korai keresztyénység francia földön kialakult egyházi gyakorlata

2. A gregorián műcsoportjai és műfajai

A gregorián dallamok két nagyobb csoportba – a *mise*³⁶ és a *zsolozsma*³⁷ – körébe rendeződnek

2.1. a *mise* a római keresztény egyház istentiszteleti szertartása; *állandó*, és – ünnepkörönként, alkalmanként vagy napszakonként – *változó* szövegű részekből áll

– a *mise* állandó részei (*ordinarium missae*) állandó szövegű tételek; amikor szerepelnek a misében, akkor mindig ugyanaz a szövegük:

- *Kyrie*³⁸ – könyörgés
- *Gloria*³⁹ – dicsőítés
- *Credo*⁴⁰ – hitvallás
- *Sanctus*⁴¹ / *Benedictus*⁴² – dicsőítés
- *Agnus Dei*⁴³ – könyörgés

– a *mise* változó részei (*proprium missae*) változó szövegű tételek; az egyházi év rendjétől függően naponta, hetente vagy ünnepkörönként más és más a szövegük: pl.

- *Introitus*⁴⁴ – bemenetel
- *Graduale*⁴⁵ – lépcsőima
- *Offertorium*⁴⁶ – följánlás
- *Communio*⁴⁷ – áldozás
- *Benedicamus*⁴⁸ – záróáldás

³⁶**mise:** *mittere; missio; missa* /lat./ = küldeni, elküldeni; küldetés; átvitt értelemben: a tanítványok kibocsátása, hogy tanítsák a híveket)

³⁷**zsolozsma:** *keleusma, κελουσμα* /gör./ = járom, iga; átvitt értelemben: kötelezettség; latin elnevezése officium (ld. alább)

³⁸**Kyrie:** nyitó könyörgés; szövege a „Kyrie eleison” /Uram, irgalmazz/ szavakkal kezdődik
(*kyrié, κυριή* /gör./ = úr, uram)

³⁹**Gloria:** örvendező dicsőítés; szövege a „Gloria in excelsis Deo” /Dicsőség a magasságban Istennek/ szavakkal kezdődik
(*gloria* /lat./ = dicsőség, becsület, dicsfény)

⁴⁰**Credo:** hitvallás; szövege a „Credo in unum Deum” /Hiszek egy Istenben/ szavakkal kezdődik
(*credere; credo* /lat./ = hinni; hiszek)

⁴¹**Sanctus:** szövege a háromszori „Sanctus” /Szent vagy/ fölkiáltással kezdődik
(*sanctus* /lat./ = szent, Istennek tetsző, Istennek rendelt, följánlott)

⁴²**Benedictus:** a „Sanctus” misetétel második szakaszának nyitó szava; a szakasz teljes szövege egy mondat: „Benedictus qui venit in nomine Domini” /Áldott, aki az Úr nevében jön/; a szakaszt a misekompozíciókban a zeneszerzők egyre gyakrabban külön tételként dolgozták föl, megjelenését ezért szokás külön jelezni
(*bene/dicere; bene/dictus* /lat./ = jól mondani, áldani; áldott)

⁴³**Agnus Dei:** záró könyörgés; szövege az „Agnus Dei qui tollis peccata mundi” /Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit/ szavakkal kezdődik
(*agnus* /lat./ = bárány; *Deus; Dei* /lat./ = Isten; istené)

⁴⁴**Introitus:** bevezetés; az istentisztelet nyitó tétele
(*intro/ire, intro/itus* /lat./ = be|menni, be|menetel)

⁴⁵**Graduale:** „lépcsőima”, az oltár előtti emelvény lépcsőjén állva énekelt imádság
(*gradus; graduale* /lat./ = lépcső; lépcsővel kapcsolatos; átvitt értelemben a ~ jelenti az ilyen imádságokat tartalmazó gyűjteményt is)

⁴⁶**Offertorium:** „föjlánlás”; az istentisztelet azon pontján szólal meg, amelyben a pap följánlja Istennek a megszentelt áldozatot
(*offerre; offertorium* /lat./ = (föl)ajánlani, föláldozni; ajánlat, följánlás)

⁴⁷**Communio:** „áldozás”; az istentisztelet azon pontján szólal meg, ahol a hívek magukhoz veszik a Krisztus testét jelképező ostyát, azaz, szimbolikusan egyesülnek a feláldozott Megváltóval
(*communio* /lat./ = közösség; ez esetben: az áldozás során Krisztussal létrejövő közösség)

⁴⁸**Benedicamus:** befejező hálaadás; szövege: „Benedicamus Domino” /Áldást mondunk az Úrnak/
(*bene/dicere; bene/dicamus* /lat./ = jól mondani, áldani; áldjuk)

2.2. a *zsolozsma* /officium⁴⁹/ a kolostorok, szerzetesi közösségek imaórája, illetve az abban elmondandó kötelező imádságok; a kialakult rend szerint a kolostorok három óránként, azaz naponta nyolc alkalommal zsolozsmáznak

a zsolozsma alkotóelemei, dallamai:

- zoltár és *antifóna*⁵⁰
- himnusz
- olvasmány és *responzórium*⁵¹

az imaórák /hórák, horae/ sora (általában háromóránként;

vastagítva a „nagy hórák” /horae maiores/, vékonyan a kis hórák /horae minores/):

név	időszak	időpont
matutinum v. <i>vigilia</i> :	éjszaka /éjfél/ vagy virradat előtt	00.00
laudes :	hajnal	03.00
<i>prima</i> :	a munkanap kezdete	06.00
<i>tertia</i> :	kilenc óra körül	09.00
<i>sexta</i> :	dél körül	12.00
<i>nona</i> :	délután három tájban	15.00
vesperas :	alkonyat	18.00
<i>completorium</i> :	lefekvés előtt, este kilenc körül	21.00

2.3. a dallamkincs frissítésével létrejött műfajok:

- *tropus*⁵²: valamely gregorián dallam melizmatikus szakaszához készített dallamtoldalék, illetve a melizmára írt, szillabikusan megszólaltatott új /általában versbe szedett/ szöveg, amely megkönnyíti a dallam megtanulását
- *szekvencia /sequentia*⁵³: melizmatikus alleluja záró szótagjára (az ún. 'jubilus'-ra) szerkesztett tropus
- *liturgikus dráma* vagy *misztériumjáték*: az egyházi év jeles napjaihoz, nagyobb ünnepeihez kapcsolódó bibliai történetekre épülő színpadi játék; a történet elmondói és a szereplők is gregorián dallamon szólalnak meg; (legjellemző típusai a betlehemes játék, vagy a passiójáték); az éneket olykor-olykor egy-két hangszer is kísérik [NB: a liturgikus dráma gyakorlata szolgáltatja az egyik ötletet a barokk kor elején az opera és az oratórium műfajának létrehozásához]

⁴⁹**officium**: szó szerint: kötelezettség; kolostorok, szerzetesi közösségek naponkénti nyolc imaórája /→ zsolozsma/, illetve az abban elmondandó kötelező imádságok másik, latin nyelvű elnevezése

(*officium* /lat./ = kötelezettség, hivatali tennivaló; eredetileg '*officium divinum*' azaz isteni elkötelezettség)

⁵⁰**antifóna**: a keresztyén egyházi gyakorlatban számos értelemben használt kifejezés, melyet éneklési módra és műfajra is használnak; éneklési módként énekes csoportok váltakozó éneklésére vonatkozik; műfajilag leginkább elterjedt értelme: a zsolozsmák (officiumok) rendjében a zoltárok éneklését bevezető, tagoló és lezáró kiegészítés

(*anti/phona*, αντιφωνα /gör-lat./ = ellentmondás, átvitt értelemben: váltakozó éneklés)

⁵¹**responzórium**: refrénszerű liturgikus ének, illetve énekversre refrénszerűen énekelt közösségi válasz; a zsolozsma (officium) során az olvasmányok után megszólaló, tagolt ének

(*re/spondere*; *re/sponsare*; *re/sponsorium*; /lat./ = visszaígérni, viszonzni; válaszolni, felelni; válaszolás, felelgetés)

⁵²**tropus**: (*tropus*, τροπος /gör./ = hajlítás, fordulat, átvitt értelemben: a hajlított dallamhoz rendelt dolog)

⁵³**szekvencia**: (*sequere*; *sequentia* /lat./ = követni; következmény; átvitt értelemben: valamit követő dolog; itt: az alleluját követő szöveg)

a szót a zeneelmélet is használja: ott zeneművön belül egymás után, különböző hangmagasságban, többször megismétlődő dallamfordulatokból álló sorozatot jelöl

3. A gregorián énekmódok

3.1. *responzoriális* / responzórium: szóló és kar /előénekes+kar vagy pap+hívek/ válaszolgatása

3.2. *antifonális* / antifóna: kar és kar felelgetése

4. A gregorián dallamtípusai

4.1. *recitativ*⁵⁴ (recitativ) / felolvasó: sok szótag – 1 hang (zsoltárok)

beszédszerű, szűk (terc-kvart-kvint) hangterjedelmű éneklés; a dallam egy-egy hangjára (az ún. 'recitáló hangra') számos szótag esik

4.2. *szillabikus*⁵⁵ (syllabicus) / szótagoló: 1 szótag – 1 hang

a legtermészetesebb éneklési mód: a dallam mindegyik hangjára 1-1 szótag esik; népdalaink, mindennapi dallamaink általában 'szillabikus' jellegűek

4.3. *neumatikus*⁵⁶ (neumaticus) / hajlított: 1 szótag – 2-4 hang

a szöveg némely szótagjaira olykor 2-3, néha 4-5 hangnyi hajlítás is eshet

4.4. *melizmatikus*⁵⁷ (melismaticus) / díszített: 1 szótag – sok hang (alleluják)

sok díszítéssel, hajlítással ékesített éneklési mód: a szöveg némely szótagjaira sok dallamhang (olykor egy egész kottaoldalt kitevő, csak levegővételekkel tagolt, lelkendező díszítmény) esik

megtanulandó dallam:

The image shows a musical score for a Gregorian chant. It consists of three staves of music on a five-line staff with a treble clef. The lyrics are written below the notes. The first staff contains the lyrics: "Ve - ni Re - demp - tor gen - ti - um, Os - ten - de par - tum". The second staff contains: "Vir - gi - nis, Mi - re - tur om - ne sae - cu - lum, Ta - lis". The third staff contains: "par - tus de - cet De - um. A - - - - - men." The melody is a simple, stepwise line with some longer notes and rests, characteristic of Gregorian chant.

A szöveg és fordítása (a latin változatban az aláhúzott szótag mindig a dallam hajlításának helye):

⁵⁴**recitativ:** (*re|citare; re|citativ* /lat./ = vissza|idézni, el|olvasni, föl|olvasni; föl|olvasó [jellegű dallam])

⁵⁵**szillabikus:** (*szül|labeikosz, συλλαβεικος /gör./, syl|labicus /gör.-lat./* = szótag, szótagoló [jellegű dallam]; *szül|labé, συλλαβε /gör./, syl|laba, /gör.-lat./* = eredetileg: a.m. „együtt az ajak”, átvitt értelemben: egy ajakmozdulatnyi szócska, azaz szótag)

⁵⁶**neumatikus:** (*neuma; νευμα /gör.-lat./* = mozdulat, átvitt értelemben a dallam hajlása, vagy az éneklést irányító kéz mozdulata; *neumatikosz, νευματικός, neumaticus /gör.-lat./* = mozdított, hajlított [jellegű dallam])

⁵⁷**melizmatikus:** (*melisma, μελισμα; /gör.-lat./* = ének, dal, egy hangra énekelt melodikus díszítés; *melismaticus, μελισματικός /gör.-lat./* = díszített [jellegű dallam])

Sanctus Ambrosius Milanus:

(milánói Szent Ambrus)

Veni Redemptor gentium (hymnus)

Jöjj, népeknek Megváltója (gregorián himnusz)

1. *Veni Redemptor gentium*
Ostende partum Virginis
Miretur omne saeculum
Talis partus decet Deum

Jöjj, népeknek Megváltója
Mutasd meg a Szűznek szülöttét
Csodálkozik minden korszak,
Ilyen szülött (születés) illik Istenhez!

[2-4.]

5. *Egressus eius a Patre*
Regressus eius ad Patrem
Excursus usque ad inferos
Recursus ad sedem Dei.

Eljövetele az Atyától [lett]
Visszatérése az Atyához [lett]
Elmenetele [történt] egészen a poklokig
Visszamenetele [történt] az Isten székéhez.

[6.]

7. *Praesepe iam fulget tuum*
Lumenque nox spirat novum
Quod nulla nox interpolet
Fideque iugi luceat.

Jászlad már fénylik
Az éj is új fényt bocsát ki
Hogy azt semmiféle éj ne zavarhassa meg
És ragyogjon a kötés hitében.

8. *Gloria tibi Domine*
Qui natus es de Virgine
Cum Patre et Sancto Spiritu
In sempiterna saecula.

Dicsőség neked Úr,
Aki született a Szűztől,
Az Atyával és Szent Lélekkel
Örökkévaló időkig.

Figyelemre méltó, hogy – bár Ambrosius korának költészete még nem igényelte és nem használta a rímeket – ez a szöveg több helyen is alkalmaz rím-szerű sorvégi összecsengéseket (1. vsz: *gentium, saeculum, Deum*; 5. vsz: *Patre, Patrem*; 7. vsz: *tuum, novum*; 8. vsz: *Domine, Virgine*) vagy 'rímelő' jellegű szó-párokat (5. vsz: *egressus-regressus; excursus-recursus*; 7. vsz: *lumenque-fideque*)

énekelnivaló (gregorián Kyrie-tétel a 'Liber usualis' eredeti írásmódjával, az ún. kvadrát-írással):

IV. — In Festis Duplicibus. 1.
(Cunctipotens Genitor Deus)

1. **K** Yri- e * e- lé- i-son. ij. Chrí-
ste e- lé- i-son. ij. Ký-ri- e e-
lé- i-son. ij. Ký-ri- e * ** e- lé- i-son.

4. Zeneelmélet és kottairás a középkorban; Arezzoi Guido újításai

A kottairás fejlődése

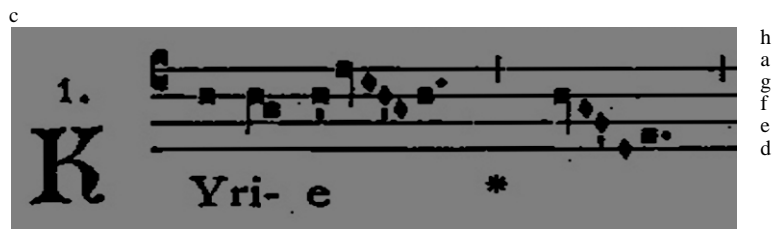
1. VII-X. század

- *neumatikus* írás (neuma: dallam-mozdulat, intés /az énekvezér kifejező kézmozdulata/): kisebb zenei egységek lejegyzése *szabad mezőben /campo aperto*⁵⁸;
- többféle neumatikus notáció kialakulása (országok, illetve nagyobb egyházi központok szerint)
- *diasztematikus*⁵⁹ írás: a hangmagasságot vonal segítségével jelölő kottairás: a zenét még mindig neumákkal írják le, de a dallam centrális jelentőségű hangját /alaphang, vagy záróhang/ *egy vonallal* megjelölik; a vonalak száma később növekszik (a 2. és 3. leglényegesebb hang /kvint, terc/ jelölésére), a hangok leírása továbbra is neumákkal történik

2. XI. század

A négyvonalas kottairás kialakulása (ld. lejjebb: Guido d'Arezzo)

- a hang magasságát a tercenként elhelyezkedő vonalak világosan mutatják;
- a *c* hangot kulcs jelöli,
- a kottafejek és hozzájuk járuló egyéb jelek (pontok, vonalak) tájékoztatást adnak a hang hosszúságáról, a dallam tagolásáról és némiképp még az előadásmódról is.

NB: Európa különböző területein az egyházi központokban, kolostorokban ezután még századokig – egészen az 1400-as évekig – jelentékeny mértékben eltérő lejegyzési, kottairási szokások voltak, közöttük szép számmal olyanok, melyek nem vették át a hangról-hangra követhető írást, hanem (a hagyomány nevében...) megmaradtak a bizonytalan, neumatikus jellegű írásmódnál.

3. XIV-XV. század

- ötvonalas rendszer egyszerű kottafejekkel, kulcsokkal, gondosan kidolgozott ritmusjelöléssel és egyre gazdagodó előadási jelrendszerrel

4. A kulcsok rendje:

4.1. 'C' kulcsok a 'c' (egyvonalas c) helyének jelölésére

jel	értelmezés	típusok	elhelyezkedés
	a jelölendő hang vonala	– szopránkulcs	ötvonalas rendszer, első (legalsó) vonal
	a jel két záró íve közé esik	– mezzoszoprán~	ötvonalas rendszer, (alulról) második vonal

⁵⁸**campo aperto:** vonalazás nélküli könyvlap, melyre neumajeleket írnak;

(*campo /ol./* = mező; *apr/ire, aper/to /ol./* nyit|ni, nyit|va, nyitott; *campo aperto* = nyílt, szabad mezőben [vannak leírva a hangok])

⁵⁹**diasztematikus:** (diásztema, διάστημα /gör./ = távolság, időköz)

- alt~ ötvonalas rendszer, középső vonal
- tenor~ ötvonalas rendszer, (alulról) negyedik vonala

4.2. 'F' kulcsok: a f (kis f) jelölésére

kialakulás, első megjelenés: 16. század vége, (Thomas Tallis: English Motets)

alkalmazás: énekes szólamokban, hangszereknél (?)

jel	értelmezés	típusok	elhelyezkedés
	a jelölendő hang vonala a jel melletti két pont közé esik	– baritonkulcs – basszus ~ – szubbasszus~	ötvonalas rendszer, középső vonal ötvonalas rendszer, (alulról) negyedik vonal ötvonalas rendszer, ötödik(legfelső) vonal

4.3. 'G' kulcsok: a g' (egyvonalas g) jelölésére

kialakulás, megjelenés: 12-13. század (?)

használat: 1600-tól már hangszerek is (?), s lassan kiszorítja a C-kulcsokat; tenorkulcs helyett elterjed az oktávval mélyebb G-kulcs (két violinkulcs egymás mellett, vagy egy violinkulcs egy 8-assal)

jel	értelmezés	típusok	elhelyezkedés
	a jelölendő hang vonala a jel belső ívének kezdőpontján fut keresztül	– francia violinkulcs – violín~	ötvonalas rendszer, első (legalsó) vonal ötvonalas rendszer, (alulról) második vonal

Arezzo Guido újításai

Guido d'Arezzo / Guido Aretinus (992-1050)

- *Aliae regulae* (Más szabályok) – előszó egy pápai antifonáléhoz: pontos és szabatos hangjegyzírás a terc-távolságban elhelyezett négy kottavonalra
- *Micrologus* (Kicsiny tudás...) értekezés a zene elméletéről, ötletek a zenetanítás és -tanulás gyakorlata számára
- *Epistola de ignoto cantu* (Levél az ismeretlen énekekről) gyakorlati útmutatás a lapról-énekléshez, a szolmizáció bevezetése: a hangsor fokainak elnevezése az olvasás és a dallam-értelmezés könnyítésére (névadó dallam: Szent János himnusz), az egy-egy hangot jelölő kottafej és a hangsor kitüntetett hangját jelölő kulcs bevezetése

Zeneelmélet a középkorban

1. A zene szemléletének lehetséges módjai:

- *teológiai* (a zene mint Isten ajándéka és üzenete),
- *esztétikai* (a zene mint szépség, gyönyörűség)
- matematikai/aritmetikai (a zene mint a számok közötti összefüggések hangba öntése)
- fizikai (a zene mint fizikai jelenség)

2. Jelentősebb elméletírók és munkák

- Boethius (480-524): *De institutione musica* (A zene szerkezetéről) – az antik zeneszemlélet továbbvitele; az elmélet elsőbbsége a gyakorlattal szemben

- Kölni Franco / Franco von Köln (13. sz): *Ars cantus mensurabilis* (A mérték szerinti éneklés művésze) – az egyértelmű zenei lejegyzés, valamint a szerkesztés szabályainak rögzítése; az ars antiqua elméletének jelentős alakja
- Grocheo / Jean de Groucy (13-14. sz): *De musica* (A zenéről) – a zene mint fizikai jelenség tárgyalása; a kortárs zenei gyakorlat figyelembe vétele
- Philippe de Vitry (1291-1361): *Ars nova* (Új művészet) – a zenei lejegyzés problémái
- Johannes de Muris (1295-1351): *Musica theoretica, Musica speculativa* (Zenei elmélet, zenei szemlélet) – a korszak zeneszerzői tevékenységének szabályai, a lejegyzés, a szerkesztés elveinek rögzítése

énekelnivaló:

Ut queant laxis

Guido d'Arezzo
(992 – 1050)

Ut que - ant la - xis, re - so - na - re fi - bris, Mi —

- ra ges - to — rum, fa - mu - li tu - o — rum, Sol — ve

pol - lu - ti, La - bi - i re - a — tum San — te Jo - han - nes.

Guido d'Arezzo: *Ut queant laxis*

Ut queant laxis | resonare fibris
Mira gestorum | famuli tuorum,
Solve polluti | labii reatum,
 Sancte Ioannes

*Hogy könnyült szívvel zenghessék hírét
 csoda tetteidnek a te szolgálaid,
 oldozd föl a bűntől szennyes ajkakat,
 Szent János.*

5. A középkor világi zenéje; csavargók, lovagok, trubadúrok, minnesängerek

A középkor világi zenéje

1. Társadalom

1.1. Statikus gondolkodás: földbirtok-alapú (feudális) berendezkedés, korlátozott szabadságjogok (röghöz-kötés)

1.2. A római típusú közigazgatás és jogrendszer átvétele, elterjedése Európa jelentős részén

2. Művészetek

statikus gondolkodás

2.1. Képzőművészet: állóképek, helyzetképek; tudat-központú gondolkodás (nem azt ábrázoljuk, ami látszik, hanem azt, amit tudunk róla); axonometrikus távlat-érzékeltetés, transzparens szemlélet; az anatómiai realitások figyelmen kívül hagyása a kifejezés kedvéért;

2.2. Építészet: *román*⁶⁰ stílus – technikai és stratégiai okokból nehézkes, vastag falú, erődzerű épületek (igaz: egyre gazdagabb részlet-díszítésekkel)

2.3. Irodalom:

– általában: latin nyelvhasználat és emelkedett, *teologikus*⁶¹ szemlélet a magasrendű (írásos) műfajokban;

– kis mértékben: nemzeti nyelvhasználat a szóban terjedő, kevésbé igényes műfajcsoportokban;

3. A világi zene /költészet / első dokumentálható emlékei

(megjegyzés: a magas költségek miatt csak fontos /azaz, egyházi/ dokumentumokat, dalszövegeket és -kottákat rögzítettek írásban; világi jelenségről /pl. népdal, tánczene stb./ csak rendkívüli esetben maradt főljegyzés)

3.1. *Vagans*⁶² dalkultúra

– művelők és előadók: kicsapott diákok = társadalmilag ingatag helyzet, teljes létbizonytalanság; kitörési lehetőség: ha az ember hivatásos mulattatóvá – *joculator, jongleur*⁶³ – válik

– előadásmód: ének és változatos hangszerkíséret (furulyák, pengetős hangszerek /tambura, gitár/, egyszerű ütőhangszerek /kisdobo, csörgő/)

– nyelvhasználat: elsősorban latin

– témák: természet, szerelem, mulatozás

3.2. *Lovagi* költészet

⁶⁰**román stílus:** a római építészet hagyományait továbbfejlesztő középkori, elsősorban építészeti stílus
(*romanus* /lat./ = római)

⁶¹**teológia, teologikus:** vallástudomány, ilyen tudományhoz csatlakozó
(*teosz*, θεός /gör./ = isten; *logosz*, λόγος /gör./ = vélemény, tanulmány; ebben az esetben: istenről való vélekedés, gondolkodás)

⁶²**vagans:** csavargó; vándor-énekes, tanulmányait valamilyen okból abbahagyó vándorló diák vagy kicsapott szerzetes
(*vagans* /lat./ = kóborló)

⁶³**joculator, jongleur:** többféle szórakoztatási módban (szavalás, ének, hangszerjáték, bűvészkedés, tornamutatvány stb.) járatos vándor-komédiás
(*jocus, joculator* /lat./, *jeu, jongleur* /fr./ = játék, játékos)

- művelők: lovagok⁶⁴
- előadó: néha a szerző, gyakrabban egy fölfogadott jongleur / jocular, azaz: *minstrel*⁶⁵)
- nyelvhasználat: nemzeti nyelv
- témák: hőstettek, szerelem, a kiválasztott hölgy dicsérete, illetve hódolat Szűz Mária előtt
- műfaj: *chanson de geste* (hősi tettekről szóló ének, pl. Roland-ének), *sirventes*⁶⁶ (szolgáló ének), *alba*⁶⁷ / *aubade* (hajnali ének a kedves ablaka alatt)

3.3. *Trubadúr*⁶⁸ -költészet (Franciaország)

(trobador, trubadur /Provence, Dél-Franciaország/; trouvère /Észak-Franciaország/)

- művelői: eleinte nemesemberek /király, püspök stb.../
- előadó: vagy önálló vándor-szórakoztató – *jocular/jongleur* – vagy a nemes alkalmazásában álló hivatásos játékos: *minstrel*, *herold*⁶⁹
- nyelvhasználat: nemzeti nyelv
- változatos témák, fennkölt stílus
- gazdag formák, műfajok: *serena*⁷⁰ (esti ének), *planh* / *planctus* (sirató), *pastourelle*⁷¹ (pásztor-történet, pl. Robin et Marion), *lai*, *virelai*⁷²
- neves képviselői: *Bernard de Ventadorn*, *Rambaut de Vaqueiras*, *Moniot d'Arras*, *Richard Coeur de Lyon*, *Adam de la Halle*

3.4. *Minnesänger*⁷³ kultúra (Németföld)

- művelői: eleinte nemesemberek, később polgárok is
- előadó: a költő vagy egy hivatásos muzsikus
- nyelvhasználat: nemzeti nyelv, közérthető stílus
- változatos témák
- jellemző alapforma: AAB /bar-forma/ → út a Meistergesang felé

⁶⁴**lovag:** vagyon nélküli nemesember: nemesi család 2-3-4. stb. fiúgyermek, aki – mert nem ő a legidősebb – nem örökölheti az apai birtokot, hanem arra van utalva, hogy maga szerezzen vagyont és földbirtokot

(*lovag* /magyar/ = lovon járó személy) (fr: *chevalier*, ol: *cavaliere*, német: *Ritter* ang: *knight*)

⁶⁵**minstrel /mènestrel:** szolgálatba szegődött hivatásos zenész-előadó [olyan jocular, aki föladta a függetlenségét], (*minstrel*, *mènestrel* /fr./, *minister* /lat./: szolgáló, szolgál)

⁶⁶**sirventes:** szolgáló ének [a szolgált személyt – hölgy, nemesúr, király – illetve magát a szolgálatot dicséretül ének], a középkori dalköltészet jellemző műfaja (*servire*; *servus* /lat./ = szolgálni, szolgál; a francia név a latin szó eltorzult alakjából ered)

⁶⁷**alba /aubade:** hajnalnóta; a természetet [és annak teremtőjét] dicséretül dal a középkori költészetben (*alba* /lat./ = fehér, átvitt értelemben: hajnali), francia névváltozata: *aubade*

⁶⁸**trubadúr:** költő, kifinomult stílusban alkotó szerző a középkori dalköltészetben (*tropator* /lat./ = tropust [azaz: gregorián dallamhoz kiegészítést] készíteni képes szerző; *trobador/trubadur* /a *tropator* provanszál nyelvű megfelelője/ = kitaláló, szerző); francia elnevezése: *trouvère* (*trouver* /fr./ = találni, kitalálni)

⁶⁹**herold /herald:** hírvivő; nemesember mellett szolgálatot teljesítő személy, apród, aki a nemes címerpajzsát hordozza és ruháján is viseli a címet [lásd: heraldika = címertan] (*heriwalt* /ónémet/ → *héralt*, *hérault* /ófrancia/ = hadseregben tevékenykedő)

⁷⁰**serena:** esti ének, a középkori dalköltészet jellemző műfaja (*serenus* /lat./ = derült, vidám, nyugodt)

⁷¹**pastourelle:** pásztordalocska, pásztor-idill; természetben lezajló egyszerű szerelmes történet, a pásztor-életet idealizáló költemény, a középkori dalköltészet műfaja (*pascere*; *pastor* /lat./ = legeltetni, etetni; legeltető, etető [személy] mai értelemben: legelő állatokra vigyázó személy, pásztor; *pastour/pasteur*; *pastourelle* /fr./ = legeltető, pásztor; pásztori [dolog]; átvitt értelemben: pásztordal)

⁷²**lai, virelai:** két- vagy négy soros egységekből álló, hosszabb, változatos terjedelmű verses, illetve énekes műfajok (az elnevezések eredete nehezen kibogozható)

⁷³**Minnesänger:** kifinomult stílusban alkotó dalszerző a német középkori költészetben, a fr. trubadúr német megfelelője (*Minne* /ónémet/ = enyém; átvitt értelemben: az én szerelmem vagy szerelem; *singen*; *Sänger* /ném./ = énekelni; énekes; *Minnesänger* = szerelemről éneklő)

– neves képviselői: *Walter von der Vogelweide, Neidhardt von Reuental, Wolfram von Eschenbach*

3.5. Zarándok-énekek: *lauda*⁷⁴ (Itália, XII-XIII. sz.), *cantiga*⁷⁵ (Spanyolország, XIII. sz.)

– egyszerű, strófikus, refrénes szerkezetek

– nyelvhasználat: nemzeti vagy latin vagy keverék

4. Hangszerhasználat

4.1. A korszak jellemző hangszerei:

– *fidula*⁷⁶, *rebec*⁷⁷ (középkori hegedűtípusok)

– lant

– *psalterium*⁷⁸ (citeraféle)

– *organistrum*⁷⁹ (tekerőlant)

– sípok, fuvolák (gyakori, sok változatban megjelenik)

– trombitafélék (ritka, drága /király, főpap, nemesember kísérelője/)

4.2. Hangszeres műfajok:

– táncdallamok, táncpárok

– kíséret mindenfajta énekes dallamhoz

megtanulandó dallam:

Moniot D'ARRAS: *Ce fut en mai / Májusban történt* (trubadúrdal)

Ce fut en mai au doux temps gai / que la saison est belle,

Májusban volt, az édes-vidám napokban, / mikor legszebb az idő,

Main me levai ioer m'allai / les une fontenelle,

Reggel fölkeltem, s játszani mentem / egy kis forráshoz,

En un vergier clos d'esglenter / oi une pucelle (vielle),

Egy kerthez közel óvakodva / hallottam egy szüzeckét (lantot),

La vi dancier un chevalier / et une damoiselle.

Ott láttam táncolni egy lovagot / és egy kisasszonyt.

⁷⁴**lauda:** egyszerű formájú, elsősorban vallásos tartalmú, nemzeti nyelvű /esetleg latin/ dal, zarándok-ének, a XII-XIII. századi itáliai költészet műfaja (*laudare; lauda* /lat./ = dicsérni, dicséret)

⁷⁵**cantiga:** egyszerű formájú, elsősorban vallásos tartalmú, nemzeti nyelvű /esetleg latin/ dal, a XII-XIII. századi spanyol költészet műfaja

(*canticum; cantica* /lat./; *cantiga* /sp./ = ének, dal)

⁷⁶**fidula:** hegedűszerű húros hangszer a középkorban; vonóval vagy pengetéssel szólaltatják meg (*fiddle* /ang./ *Fiedel* /ném./)

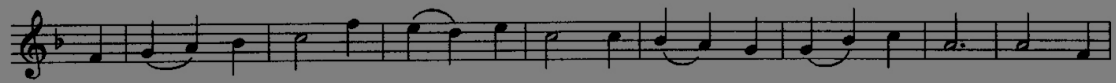
⁷⁷**rebec:** 2-3 húros, körte vagy csónak alakú kis vonóshangszer

⁷⁸**psalterium:** háromszögletű vagy trapéz alakú, többhúros pengetős hangszer, hasonlít a citerára vagy a cimbalomra; (*psallo, ψάλλω; psalterion, ψαλτήριον* /gör./ = pengetni; pengetett hangszer)

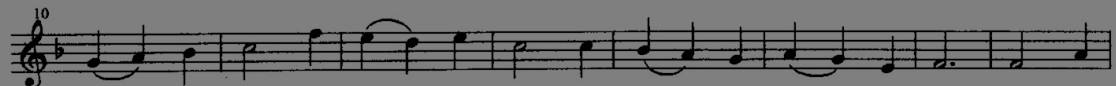
⁷⁹**organistrum:** forgó- vagy tekerőlant, a késő középkorig elterjedt hangszer (→ nyenyere)

Ce fut en mai

Moniot d'Arras

Ce fut en mai, au doux temps gai que la sai - son est bel - le, Main
Oly jó a nyár, szép dal - lal vár az er - dőn sok ma - dár - ka, A

me le - vai io - er m'al - lai les u - ne fon - te - nel - le. En
fák a - latt egy kis pa - tak, és zeng - ve zúg az ár - ja. Ó

un ver - gier clos d'es - glen - ter o - i u - ne pu - cel - le, La
kék vi - rág, ó szép vi - lág, csak er - ről szól a nó - ta, A

vi dan - cier un che - va - lier et u - ne da - moi - sel - le.
lány s le - gény a völgy ö - lén, hej, fű - ge tán - cát jár - ja.

6. A korai többszólamúság: az organum és fajtái; Notre Dame-i iskola (Leoninus, Perotinus), a motet kialakulása

A korai többszólamúság

1. Előzmény: primitív többszólamúság

- *heterofónia* (ld. a zene kezdetei): szervezetlen sokhangúság
- *oktávparhuzam*: legegyszerűbb típusa: férfi és nő, férfi és gyermek együtténeklése)
- *tercelés*: egyazon dallam éneklése terc (ritkán más) hangköz távolságban – kultikus okból (az ünnepélyesség kedvéért) vagy esztétikai okból

Az organum és fajtái

2. A szerkesztett többszólamúság kialakulása (cca 7 – 9. sz.)

2.1. Lehetséges mozgásformák:

- párhuzamos mozgás */motus⁸⁰ parallelus⁸¹/*:
azonos dallamok egyidejű megszólaltatása kvint/kvart vagy terc/szext távolságban; a dallamszólamot a kísérő szólam rögzített távolságban egyforma lépésekkel hangról-hangra követi
- ellenmozgás */motus contrarius⁸² /*:
a dallamszólam és a kísérő szólam egymáshoz képest – bizonyos szólamvezetési és összecsengési szabályok keretei között – szabadon mozoghat
- oldalazó mozgás */motus obliquus⁸³/*:
egy álló (valójában nagyon lassú lépésekben mozgó) és egy függően mozgó szólam együttese: a rendkívül hosszú ritmusértékekben mozgó dallamszólamot gyors mozgású ellenszólam kíséri

2.2. Korai szerkesztett többszólamúság (8-9. sz.)

A középkori többszólamú zene első korszakának vezérműfaja az *organum*⁸⁴: gregorián dallam kétszólamú feldolgozása.

Az organum fölépítése:

- alul helyezkedik el a gregorián alapszólamot éneklő vezérszólam (*vox principalis*⁸⁵, *cantus firmus*⁸⁶ vagy *tenor*⁸⁷)

⁸⁰**motus**: mozgás;

(*moveo, moti, motum* /lat./ = mozogni, mozgatni)

⁸¹**motus parallelus**: párhuzamos mozgás

(parallel, *παράλληλ* /gör./ = párhuzamos, párhuzamosan)

⁸²**motus contrarius**: ellenmozgás

(*contra; contrarius* /lat./ = ellen, ellentétes, ellenkező [irányban levő vagy mozgó])

⁸³**motus obliquus**: oldalazó mozgás

(*obliquus* /lat./ = oldalra folyó; átvitt értelemben: dőlt, ferde, lejtős)

⁸⁴**organum**: szerv, szervezet

(*organon, ὄργανον* /gör./ = eszköz; *organum* /lat./ = eszköz, szerkezet, szervezet; átvitt értelemben: hangszer; itt: megszervezett zene; olyasmi, melynek létrejöttéhez az elme szervező erejére van szükség)

⁸⁵**vox principalis**: alap-szólam; az organum-kompozíció alapjául szolgáló – eleinte mindig gregorián – dallam

(*vox* /lat./ = hang; *principium; principalis* /lat./ = alapelv; alapvető [dolog])

⁸⁶**cantus firmus**: vezérdallam; többszólamú vokális kompozíció azon szövege, mely máshonnan vett, közsímtartó dallamot szolgált meg

(*cantus* /lat./ = ének, *firmus* /lat./ = erős; azaz: erős ének); a kifejezés átkerül a közsímtartó dalt földolgozó hangszeres művek szóhasználatába is

⁸⁷**tenor**: a középkorban a dallamszólam gyakori neve (*tenere, tenor* /lat./ = tartani, tartó; itt: dallamot tartó [szólam])

– fölül van a hozzá bizonyos szabályok szerint illeszkedő kísérő szólam (*vox organalis*⁸⁸, más néven *duplum*);

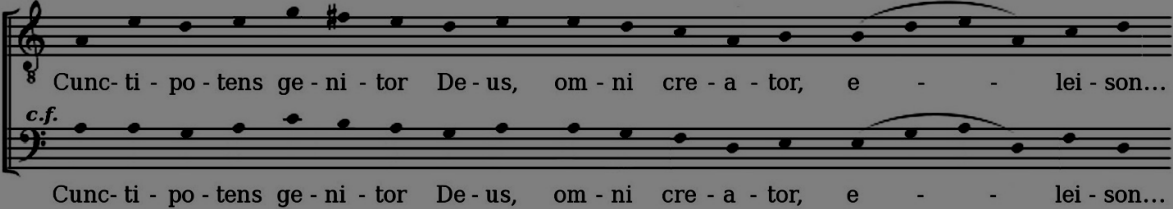
az organum típusai:

- *parallel organum* (IX – X. század): tökéletes kvint- vagy kvartpárhuzam közös nyitó- és záróhanggal (párhuzamos mozgásra épül)
- *szabad organum* (XI. sz.): a ritmusban teljesen együtt mozgó szólamok ellenmozgást (néha-néha párhuzamokat is) használnak (alapvetően ellenmozgásra épül)
- *melizmatikus organum* /organum floridum/: nagyon lassan mozgó *vox principalis* fölött gazdagon díszített melizmatikus, szöveg nélküli *vox organalis* (oldalazó mozgásra épül)
- *discantus*⁸⁹: a szabad organum kifinomított változata: tudatosan alkalmazott ellenmozgás, párhuzamok nélkül

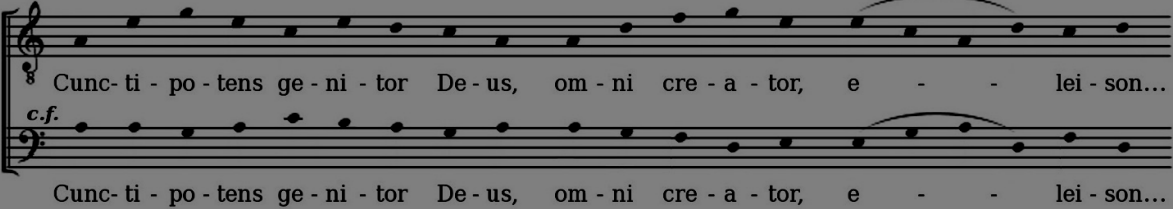
az alapidallam - más néven *vox principalis*, vagy *cantus firmus*; jele: *c.f.*

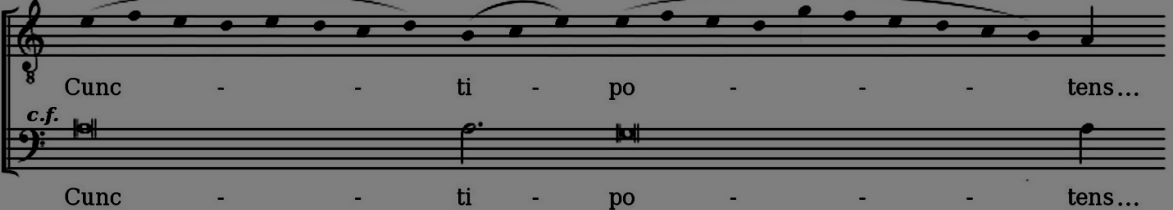
parallel, azaz párhuzamos organum:

szabad organum:

melizmatikus organum:

⁸⁸**vox organalis:** az organum-kompozíciónak az alapidallamhoz szerkesztett ellenszólam

(*vox* /lat./ = hang; *organalis* /lat./ = szervezett; azaz: [a témához] szerkesztett hang v. szólam); másik neve duplum

⁸⁹**discantus:** többszólamú énekes darab megjelölése a 12-13. században, az ellenmozgásra épülő szabad organum lehetséges elnevezése; olyan két- vagy többszólamú mű, melynek ellenszólamait meghatározott harmóniai és szólamvezetési szabályok szerint hangról-hangra a dallamszólamhoz igazítják; a szó eredetileg magát az ellenszólamot jelölte (*dis/cantus* /lat./ = szét|éneklés)

2.3. A többszólamú szerkesztés alapformái:

- *homofónia*⁹⁰: általában nem egyenrangú szólamok (dallam és kísérő szólamok), azonos vagy nagyon hasonló ritmusban történő (akkordikus) együttmozgása
- *polifónia*⁹¹: egyenrangú, dallamilag és ritmikailag önálló, egymástól független szólamok ritmikailag eltérő, független mozgása

NB.

A 13. század (1200-as évek) végétől az organum olykor harmadik, ritkán negyedik szólamot kap; az újabb szólamok a *triplum*, illetve *quadriplum* nevet kapták.

A *Notre-Dame-i iskola*; a *motet(us)* kialakulása

3. Az „ars antiqua” kora (XIII. sz.) / *Notre-Dame-i iskola*

(ars antiqua /a.m. régi művészet/: utólagos, a következő században létrejött elnevezés)

3.1. Műfajok, változások:

- organum-kompozíciók „melizmatikus organum”- és „discantus”-szakaszokkal
- a szólamszám növelése a duplum fölé helyezett triplummal, quadriplummal
- a fölhasználható gregorián alapidallamok körének bővítése

3.2. új műfajok:

- *conductus*⁹²: 2-3 szólamú szabad organum (azaz dallam és homofonikus kísérőszólamok); a cantus firmus gyakorta nem gregorián; a liturgikus drámák, vagy a liturgián kívüli egyházi események jellemző kísérője;
- *motetus*⁹³: olyan többszólamú, melizmatikus organum típusú darab, melynek eredetileg szövegtelen kísérő szólamát vagy szólamait a szerző – a könnyebb énekelhetőség kedvéért – szöveggel látja el; a szöveg nem a vox principalis szövege, hanem attól független; háromszólamú darabnál akár három különböző tartalmú szöveg is lehetséges...)
- *hoquetus*⁹⁴: a dallam szétszórása a szólamok között

3.3. Szerzők:

- *Költni Franco*, *Grocheo*: elméleti munkák, törekvés a leírás pontosítására
- *Leoninus / Leo* (?-?) Paris, Notre Dame székesegyház; kétszólamú (melizmatikus) organumok
- *Perotinus / Perotinus Magnus* (?-?) Paris, Notre Dame székesegyház; két- három- és négyszólamú organumok váltakozó szerkezetű szakaszokkal; conductusok; a lejegyzés pontosítása, zenei összefüggések, ismétlődő figurák a kísérőszólamok motívumaiban
- *Adam de la Halle* (1237-1288)

⁹⁰**homofónia**: többszólamú /akkordikus /szerkesztésmód

(*homo|fónia*, ὁμο|φωνία /gör./ = egybe|csengés)

⁹¹**polifónia**: többszólamú szerkesztésmód

(*poli|fónia*, πολi|φωνία /gör./ = sokhangúság, többszólamúság)

⁹²**conductus**: a szó eredetileg egyszólamú éneket jelölt, mely az istentiszteleti szertartásokon a papok vonulását kísérte (*con|ducere*, *con|ductus* /lat./ = együtt|vezetni, együtt|vezetett [dolgok, szólamok], átvitt értelemben: együtt|mozgó szólamokat jelent)

⁹³**motetus**: a szó eredetileg a szöveggel ellátott kísérő szólam neve volt, később kezdték a műfaj megjelölésére használni (*mot*; *motet* /fr./ = szó, szavakra épített zene; a 'motetus' megjelölés a francia szónak a tekintély kedvéért latinositott formája lehet)

⁹⁴**hoquetus**: discantus, amelyben a vezérdallam hangjait két vagy három szólam hangonként fölváltva szólaltatja meg, esetleg ismételteti (*hoqueter* /ófr./ = szétvágni, átvitt értelemben: szétzabdalt dallam)

A vegyeskar szólamainak kialakulása

(a fejlődés időrendjébe szedve)

korai többszólamúság

ars antiqua

ars nova

- **szoprán**⁹⁵ (*superius*), lehetséges másik neve triplum

- **alt**⁹⁶ (*contratenor altus*); lehetséges más nevei: vox organalis, duplum

- **tenor**; lehetséges másik neve: cantus firmus

- **basszus**⁹⁷ (*contratenor bassus*)

énekelnivaló:

*Cunctipotens genitor Deus
omni creator, eleison.*

Mindenható atya (nemző) Isten,
mindennek alkotója, könyörülj.

⁹⁵**szoprán:** (*super; superius* /lat./ = valami fölött; felső, legfelső)

⁹⁶**alt:** (*altus; contratenor altus* /lat./ = magas; a tenor ellenében vezetett felső szólam)

⁹⁷**basszus:** (*bassus; contratenor bassus* /lat./ = alsó; a tenor ellenében vezetett alsó szólam)

7. Ars antiqua - ars nova; Machaut életműve. Az olasz ars nova

Átlépés az 'ars antiqua' korából az 'ars nova' korába; francia 'ars nova'

1. Az „ars nova” (XIV. század, trecento)

1.1. párhuzamos művészetek (képzőművészet, irodalom): a reneszánsz kialakulása

1.2. egyetem-fejlesztés Európa-szerte:

- 1088: Bologna (Italia); *Universitas Bononiensis (Alma Mater Studiorum*⁹⁸) – *Università di Bologna*
- 1096: Oxford (Anglia); *Universitas Oxoniensis – University of Oxford*
- 1209: Cambridge (Anglia); *Universitas Cantabrigiensis – University of Cambridge*
- 1257: Paris (Franciaország); *Universitas magistrorum et scholarium Parisiensis – L'Université de Paris /Sorbonne/*

1.3. az oktatás „törzs-anyaga”: a hét szabad művészet (septem artes liberales) két csoportjának megismertetése

- *trivium* — a szó tudományai /három alapvető, „triviális” ismeret/
 - *grammatica* (nyelvtan)
 - *dialectica* (a gondolatok kifejtésének tudománya)
 - *rhetorica* (a gondolatok szabatos szóbeli megfogalmazásának tudománya)
- *quadrivium* — a számok, az arányok tudományai
 - *arithmetica* (számтан)
 - *geometria* (mérőtan)
 - *astronomia* (csillagászat)
 - *musica* (zene)

1.4. Jelentős változás a zeneeméleti alapvetésben:

az 1:2 osztású ritmusrendszer megjelenése és egyenrangúvá válása (az addigi 1:3 alapúval szemben)

2. Jellemző műfajok:

2.1. egyházi zene

- motet (motetus)
- *izoritmikus motet*⁹⁹: motetus, melynek vezérszólamában többször visszatérő, egyforma ritmus- és dallamképletre szerkesztett szakaszok jelennek meg és ismétlődnek
- a misekompozíció kezdeményei: A mise tételeit eleinte nem volt szabad többszólamú formában földolgozni (szent szöveget nem szabad mindenféle modernkedéssel divatosá tenni...). Amikor ez a tiltás lazult, eleinte csak egy-egy tétel; vagy tétel-pár szólalhatott meg modern köntösben.
- az első összefüggő misekompozíciók: Guillaume Machaut: *Messe de Notre Dame*; ismeretlen szerző: *Messe de Tournai*)

2.2. világi zene

- világi szövegű motet (motetus, motetta)

⁹⁸**alma mater studiorum**: latin kifejezés, a.m. 'a tudományok tápláló anyja'

⁹⁹**izoritmikus motetta**: (*izo*|*ritmus*, *ἴσο|ρυθμικός* /gör./ = /gör./ = egyforma hullámzás; *izo*|*ritmikus*; *ἴσο|ρυθμικός* /gör./ = egyformán hullámzó, egyforma rendben mozgó)

- *ballade*¹⁰⁰: refrénes, világi szövegű táncdal; szóló- vagy többszólamú kompozíció, három hosszabb és egy rövidebb záró stróféval; a motetusnál szabadabb szerkezetű zenemű (főnt az énekelt dallam /cantus/, alatta két kísérőszólam /contratenor és tenor/, melyet hangszer játszik)
- *rondeau*¹⁰¹: táncos jellegű, változatos formájú, világi szövegű vers, illetve zenemű, melyben egy-egy sor refrénszerűen visszatér; előadása a ballade-hoz hasonló (főnt az énekelt dallam /cantus/, alatta két kísérőszólam /contratenor és tenor/, melyet hangszer játszik)
legelső formája nyolc soros alaptípust mutat: A-B-a-A-a-b-A-B; példa Machaut: *Köröcskéző*

<i>Liliomfehéren, pirosan mint rózsza,</i>	A
<i>Kelet rubintjával szemed tüzén,</i>	B
<i>Hiveddé tettél, raboddá, mióta</i>	a (új szöveg, de az A-ra rímel)
<i>Liliomfehéren, pirosan mint rózsza</i>	A
<i>Szépséged szívem szüntelen kinozza,</i>	a (ismét új szöveg, de megint az A-ra rímel)
<i>Azzal, hogy mikor leszel már enyém.</i>	b (új szöveg, de a B-re rímel)
<i>Liliomfehéren, pirosan mint rózsza,</i>	A
<i>Kelet rubintjával szemed tüzén,</i>	B

zeneileg a szerkezet még egyszerűbb : A-B-A-A-A-A-B (azaz, mindössze kétféle zenei anyag váltakozik)

- *caccia*¹⁰²: változatos szerkezetű, általában háromszólamú énekes és/vagy hangszeres kompozíció; a (többnyire hangszereken játszott) lassú alapidallam (tenor) fölött „egymásra vadászó”, kánon-szerűen szerkesztett két szólam mozog
- *madrigál*¹⁰³: anyanyelvi szövegű, egyszerű szerkezetű költemény, illetve illetve erre írt 2-3 szólamú zenedarab (lassú alapszólam, bonyolultabb, díszített kísérőszólam/ok); általában 2 háromsoros stróféból és 1 kétsoros ritornellből áll;
- *lai*: vallásos vagy világi szövegű dal, különféle szerkezetű és méretű egységekből álló összetett forma
- *virelai*: a lai-ból kifejlesztett önálló, összetett, strófikus szerkezetű szövegre írt egy – ritkán kettő vagy három – szólamú zenemű

3. Jeles szerzők

- 3.1. Guillaume (de) MACHAUT** (cca. 1300-1377) zeneszerző és egyházi ember; a XIV. századi francia zene legnagyobb alakja; művei: 1-1 kötetnyi lai; motetta és mise; illetve ballade, rondeau és virelai
- 3.2. Philippe de VITRY** (1291-1361) zeneszerző, elméletíró; művei: zeneművek, elméleti írások; az 1:2 osztású ritmusrendszer előrelépése, egyenrangúvá válása (az addigi 1:3 alapúval szemben),
- 3.3. Johannes de MURIS** (cca. 1295-1361), elméletíró: nevéhez köthető a zeneszerzési szabályok, elvek első rögzítése

¹⁰⁰**ballade**: táncdal
(*ballare; ballade* /ol./: táncolni; táncos mű)

¹⁰¹**rondeau**: táncdarab
(*ronde; rondeau* /fr./ = kör, körtánc; átvitt értelemben: többször visszatérő dallamú ének)

¹⁰²**caccia**: kánonszerű darab
(*caccia* /ol./ = vadászat; átvitt értelemben: egymásra vadászó szólamok együttese)

¹⁰³**madrigál**: anyanyelvi szövegű egyszerű szerkezetű költemény, illetve zenedarab, később, a reneszánszban rendkívül gazdag zenei műfajjá vált énekes kompozíció
(*matricalis* /lat./, *madrigalis* /ol./ = anyától származó, anyával összefüggő [dolog])

Guillaume (de) MACHAUT /Machault/ (cca. 1300-1377)

1. Élete

- * 1300 k. Rheims (?)
- 1300-1323, Rheims: alapfokú és egyetemi tanulmányok (irodalom, retorika, teológia, zene)
- 1323-1349: titkári szolgálat fejedelmeknél, egyházi méltóság (kanonok), utazások Európában, alkotó munka (zene, költészet)
- 1349-1377: tanítás, elmélyült alkotó és szervező munka (művek rendezése, kiadása)
- † 1377. Rheims

2. Művei

2.1. irodalmi művek: ballade (235), rondeau (76), virelai (39), lai (24), complainte /sirató/ (10) stb; (a versek kisebb része éneklésre /chant/, többségük szavalásra /dit/ volt szánva)

2.2. zeneművek:

- motet, izoritmikus motet (24),
- mise (*Messe de Notre Dame* /1364 k./ az első teljes, egységesnek szánt misekompozíció)
- dalkompozíciók:
 - ballade: 42 (a szerző 235 ballade-műve közül 187 csak vers),
 - rondeau: 22 (további 54 vers),
 - virelai: 33 (további 6 vers),
 - lai: 19 (további 5 vers)

3. Zenei sajátossága:

- „dupla vezetőhangos” zárlat: a zárlatban két szólam párhuzamosan, kvintpárhuzammal éri el a záróakkord alapját, illetve kvintjét

Az olasz ars nova

1. Jellegzetes műfajok

- *ballata*¹⁰⁴
- *madrigál*
- *caccia*

2. Jelentős zeneszerzők

2.1. *Francesco LANDINI* /vagy *LANDINO*/ (cca. 1325-1397) általánosan ismert és elismert hangszerjátékos és zeneszerző; művei: kötetnyi ballata, virelai és madrigál

2.2. *Giovanni da CASCIA*, *Jacopo da BOLOGNA* – *madrigál*, *caccia*

¹⁰⁴**ballata:** refrénes dalforma (szöveg: A-A – b-c – b-c – c-a – A-A, zeneileg: α - β – γ - δ – γ - δ – α - β – α - β), illetve az erre írt zenemű
(*ballare*; *ballata* /ol./: táncolni; táncosan [előadott dolog])

8. A reneszánsz (XV-XVI. sz.) korszakai és műfajai; korai reneszánsz az európai zenében

A reneszánsz (XV – XVI. sz.) korszakai és műfajai

1. A reneszánsz meghatározása, elnevezése:

művészettörténeti kor, melynek vezérgondolata az antik (ókori görög-latin) kultúra, gondolkodásmód, életszemlélet föllevenítése, újjászületése (*re|naissance* /fr./, *ri|nascimento* /ol./ = újra|születés)

2. A reneszánsz kultúra társadalmi háttere, általános stílusjegyei:

- *humanizmus*¹⁰⁵: emberléptékű /nem emberközpontú!/ gondolkodás; ideológia /eszmeáramlat/, amely az emberalkotta műveltség elsajátítását tartja alapelvnek
- tudományos kíváncsiság, a természettudományok jelentékeny fejlődése (csillagászat, földrajz, mechanika, orvoslás stb.); utazások, kísérletek, felfedezések
- technikai fejlődés: építkezés, gépek, könyvnyomtatás (Johannes Gutenberg, 1453); kottanyomtatás (Ottaviano Petrucci, 1501); előrelépés az ismeretek terjesztésének lehetőségében
- a nemzeti nyelvek első nagy fölemelkedése (a könyvnyomtatás hatása: a latin használata mellett immár van mód művelni a saját külön nyelvet is)
- a művészi témák körének bővülése (a magasztos, vallásos témák mellett a irodalom, a képzőművészet is helyet ad az egyszerű, hétköznapi személyeknek és jelenségeknek /ld. Boccaccio, Shakespeare/)
- a művészet, a mesterségbeli tudás értékének föl- és elismerése (a műalkotás státusz-szimbólummá válása, pénzübeli értékének növekedése, az alkotó nevének megjelenése, a jelentős alkotók társadalmi rangjának emelkedése)
- a római egyház működésének kritikája, a *protestantizmus*¹⁰⁶ megjelenése, *reformáció*¹⁰⁷

3. A reneszánsz zene általános sajátosságai, jelenségei

- a zene lejegyzésének tökéletesedése, mai formájának megközelítése; ötvonalas kottairás; a kottanyomtatás kifejlődése (Petrucci, Venezia)
- a többszólamúság kivirágzása; a polifonikus szerkesztés eszközeinek gazdagodása: *imitációs*¹⁰⁸ *technika* és *kontrapunkt*¹⁰⁹ /ellenpont/
- egyházi kórusmuzsika: a gregorián dallamok mellett az önálló témák és a világi dallamok szerepének növekedése
- világi kórusmuzsika: a szövegek kiválasztásában az irodalmi igényesség térnyerése; a szöveget kifejező zenei eszköztár gazdagodása (a 'madrigalizmusok')
- az önálló hangszeres zene megjelenése és első korszaka
- reneszánsz zeneelmélet: *Tinctoris* (lexikon, zeneszerzési ismeretek), *Zarlino* (zeneszerzési alapelvek, ellenponttan)

¹⁰⁵**humanizmus:**

(*homo*; *humanitas* /lat./ = ember; emberség, műveltség, finomság)

¹⁰⁶**protestáns:** a római egyház fennhatóságát valamely – gyakorlati vagy teológiai – okból elutasító egyház vagy személy (*testimonium* /lat./ = bizonyosság, érv, bizonyíték; *pro|testare*; *pro|testans* /középkori lat./ = valamiért, valami mellett tanúskodni, kiállni vagy ellene tiltakozni; valamit tanúsító [személy])

¹⁰⁷**reformáció:** egyházi eszmeáramlat, amely az egyházi gyakorlatnak a bibliai tanokhoz való visszatérítését kívánja (*re|formare* /lat./ = újra|alakítani, vissza|alakítani)

¹⁰⁸**imitáció:** utánzás; a zenében: zeneszerzői technika, amely szerint egy-egy dallam, dallamfordulat a darab minden szólamában megjelenik, mintha a szólamok egymást utánoznák, imitálnák

¹⁰⁹**kontrapunkt:** ellenpont; ellenpontozó technika; a bonyolult szabályok szerinti zenei szerkesztés elnevezése, elsősorban Palestrina, illetve a barokk szerzők zenéjére alkalmazott kifejezés (*punctus contra punctum* /lat./ = pont a pont ellen; átvitt értelemben: olyan zene, melyben minden hangjegy / = pont/ helyét a többi hangjegyhez viszonyítva /a többi pont ellenében/ kell meghatározni; *kontrapunkt* = a szó német változata)

4. A reneszánsz zene korszakai:

- korai reneszánsz (cca. 1420-1490): a flamand mesterek korszaka (Mátyás kora)
- érett /virágzó/ és kései reneszánsz (cca. 1490-1600): az imitációs stílus, illetve a kóruspolifónia csúcspontja (Mátyás korától egészen Bocskai István működéséig);

5. A reneszánsz műfajai:

5.1. egyházi énekes zene

dallamkincs:

- katolikus egyház: latin (és nemzeti) nyelvű *cantio*¹¹⁰: egyszerű, strófikus szerkezetű, latin vagy nemzeti nyelvű szövegre írt egyházi ének (népének)
- protestáns egyházak: nemzeti nyelvű egyházi énekek
 - evangélikus /lutheránus/ egyház: *korál*¹¹¹
 - református /kálvinista/ egyház: *genfi zsoltár*¹¹²

többszólamú zeneművek

- korál- és zsoltárfeldolgozások
- *motetta*: általában bibliai vagy egyéb vallásos szövegre írt, többszólamú, latin nyelvű kórusmű (az elnevezés a motetus-ból jött)
- különféle típusú *mise*-kompozíciók
- egyéb liturgikus szövegekre írt többszólamú kompozíciók (pl. Magnificat)

5.2. világi énekes zene

- dal: általában pengetős hangszerrel kísért szólóének (sajátosság: a korszak dalnak nevezi azt is, amikor a dallam a szopránba kerül, a kísérő hangszer szólamait a zeneszerző átírja a vegyeskar másik három szólamára, a következő típusok mindegyike ilyen)
 - *ayre/air*¹¹³ /Anglia/: egy (énekes vagy hangszeres) vezérszólamra és hangszerkíséretre írt, egyszerű formájú, rövid darab
 - *chanson*¹¹⁴ /Franciaország/: kíséret nélkül, vagy bármely hangszer kíséretével énekelt ének, dal; illetve három-négy szólamú, egyszerű szerkezetű, világi szövegre írt énekes darab a francia reneszánsz zenében; a motetta világi párja; két fő típusa:
 - polifonikus chanson (németalföldi hatás)
 - homofonikus „párizsi” chanson (az olasz frottola hatása)

¹¹⁰**cantio**: egyházi népének

(*cantare, cantio* /lat./ = énekelni, ének)

¹¹¹**korál**: német protestáns /lutheránus, evangélikus/ egyházi ének, szövege protestáns költők istenes költészetéből, dallamvilága a világi zenéből átvett, közismert és népszerű dalokra vagy korabeli szerzők kifejezetten e célból írt dallamaira épít
(*chorea, χορεία* /gör./ = tánc; *chorus, χορός* /gör./ = tánchely, átvitt értelemben: hely az előadók számára; *chorus* /lat./ = énekes előadógyűttes; *Chor; choral* /ném./ = énekes együttes, kar; kórusához tartozó)

¹¹²**genfi zsoltár**: a XVI. századi francia/svájci protestáns /kálvini/ egyház vezérműfaja; nemzeti nyelvű egyházi énekek a bibliai Zsoltárok könyve 150 imádságának verses fordításaira (Clement Marot és Théodore de Bèze fordításai) és egyház hangnemekben szerkesztett új dallamokra (Louis Bourgeois és ismeretlen nevű munkatársainak dallamai); az első teljes zsoltárkiadvány Genfben jelent meg, 1562-ben, ezért a műfaj neve genfi zsoltár
(*psaume de Genève* /fr./, *genfer Psalm* /ném./)

¹¹³**ayre, air**: énekes (hangszeres) dal, dallam, hangszerkísérettel

(*aer, αερ* /gör./, *ayre* /óang./, *air* /ang./ = levegő, átvitt értelemben: könnyed, szabad ének)

¹¹⁴**chanson**: dal hangszer vagy 2-3 másik énekszólam kíséretével
(*chanson* /fr./ = ének, dal)

- *frottola*¹¹⁵ /Itália/: általában négyszólamú, egyszerű formájú, homofón szerkesztésű, világi szövegű énekes kompozíció; a XIV-XV. század fordulójának jellegzetes olasz műfaja, a reneszánsz madrigál közvetlen elődje; a vezérdallam a szopránba kerül, a kísérő szólamokat hangszer játssza, vagy énekesek éneklék;
- *Lied*¹¹⁶ /Németország/: kíséret nélkül, vagy bármely hangszer kíséretével énekelt ének, dal; illetve három-négy szólamú, egyszerű szerkezetű, világi szövegre írt énekes darab a német reneszánsz zenében;
- *kánon*¹¹⁷: t öbbszólamú énekes vagy hangszeres zenemű, melyet egy szólamban írnak le; az előadók különféle utasításokat kapnak, hogy miként szólaltassák meg a leírt szólamot; a különféle utasítások alapján a mű többszólamúvá válik /a ma 'kánon'-nak nevezett műfaj a ~ legegyszerűbb típusa/
- madrigál

5.3. hangszeres zene

- *szonáta*¹¹⁸: hangszeres kompozíció; legalább két, esetleg több részből /tételből/ álló, 1 szólóhangszerre vagy 2-3 szólószólamú hangszerre írt kamaradarab, különféle, ellentétes zenei karakterű szakaszokkal, sajátosan instrumentális, olykor virtuóz zenei elemekkel;
- *intavoláció*¹¹⁹: énekes darabok átírata valamilyen hangszer (lant-, gitár, esetleg orgona) számára
- *ricercar*¹²⁰: szabad formájú, rögtönzés-szerű előjátékként előadott hangszeres darab (a barokkban majd ez a szó imitációs szerkesztésű, fűga-jellegű művet takar)
- további szabad kompozíciók: *canzone*, *fantázia*¹²¹, *toccata*¹²²
- táncdarabok
- variációsorozat
- kánon

¹¹⁵**frottola:**

(*frottola* /ol./ =: füllentés, lódítás, kitaláció, találós versike)

¹¹⁶**Lied (Chorlied):**

1. kíséret nélkül vagy bármely hangszer kíséretével énekelt ének, dal;
2. három-négy szólamú, egyszerű szerkezetű, világi szövegre írt énekes darab a német reneszánsz zenében; a motetta világi párja; közeli rokona a francia-flamand chanson és az olasz frottola

¹¹⁷**kánon:** magasrendű zeneszerzői játék vagy rejtvény

(*canon* /gör-lat./ = rendelet, szabály, utasítás)

¹¹⁸**szonáta:** hangszeres kompozíció

(*sonare, sonata* /ol./ = hangzani, hangzó [dolog]; átvitt értelemben: hangszerre írt darab)

¹¹⁹**intavoláció:** átírt fogástáblázatra

(*tabula/tura* /lat./, *tavola/tura* /ol./ = táblá|zat; zenei használatban: valamely hangszer fogástáblázata ; *in/tavolazio* /ol./, *in/tabulatio* /lat./ = szó szerint „táblába-tétel”, átvitt értelemben: énekelt dallam átírása a hangszer fogástáblájára;)

¹²⁰**ricercar:** szabad hangszeres darab

(*ricercare* /ol./ = megkeresni, próbálgatni; eredeti értelemben: olyan zene[darab], amelynek során a játékos megkeresi a helyes hangolást; később: olyan darab, melyben a szólamok egymást keresgélnek)

¹²¹**fantázia:** szabad szerkezetű, változatos hangszeres darab, amely gazdagon bemutatja az adott hangszer technikai és zenei adottságait, lehetőségeit

(*fantasia* /ol./ = képzelet)

¹²²**toccata:** szabad szerkesztésű és formájú, virtuóz jellegű, rövid hangszeres kompozíció

(*toccare; toccata* /ol./ = érinteni; érintett [dolog]; átvitt értelemben: olyan – elsősorban billentyűs – hangszeres zenemű, melynek lényege a hangszer „bemelegítése”, működésének kipróbálása)

A korai reneszánsz

1. Itália

1.1. Jelenségek, sajátosságok:

- az egyházi zenei centrumok (nagyvárosok jelentékeny templomai, katedrálisok, dómok, kolostorok, zarándokhelyek) zeneéletének gazdagodása, zenei gyakorlatának kiépülése (schola /≠énekes iskola/)
- a világi zene megerősödése (fejedelmi udvarok: Mantova /Gonzaga/; Milano /Sforza/; Firenze /Medici/; Ferrara, Modena /d'Este/); a többszólamú darabok főtémájának használható dallamok körének tágítása, illetve változása (világi dallamok: népdal, táncnóta)
- a homofonikus gondolkodás, dallamosság túlsúlya
- a kottanyomtatás föltalálása, fejlesztése (Ottaviano Petrucci /1466-1523/, Venezia, 1501)

1.2. Műfajok:

- frottola: három- vagy négyszólamú dalkompozíció énekhangra és 2-3 hangszerre; egyszerű, négysoros szerkezet (kb. a-a^v-b); jeles szerzői: Tromboncino és Cara; virágzása: 1500-1530
- *villanella*¹²³, *canzonetta*: az emelkedett, klasszikusabb igényű madrigál egyszerűbb szerkezetű, népiesebb ízű megfelelői; jeles szerzői: Girolamo da Nola, Antonio Scandelli, Giovanni Gastoldi, Baldassare Donato, Adrian Willaert stb.)
- madrigál

1.3. Jeles szerzők:

- *Marco [Marchetto] CARA* (?-cca. 1530); Mantova, világi szolgálat; frottolakultúra
- *Bartolomeo TROMBONCINO* (cca. 1470-1535); Mantova; udvari zene, frottolák;
- *Constanzo FESTA* (1480-1545); Venezia, Roma; túlnyomórészt egyházi zene (motetta, mise, litánia, magnificat), madrigálok;

2. Franko-flamand reneszánsz, Németalföld (Flandria)

2.1. Hagyományok, előzmények, források, hatások

- a francia *Ars nova* hatása: izoritmikus szerkesztés
- az olasz *Ars nova* hatása: dallamképzés, világos formák, kifejezőeszközök; a cantilena-elv erősödése (a dallam átkerülése a legfőbb szólamba)
- a „*contenance angloise*” hatása: igényes összhangzás

2.2. Jellegzetességek:

- az imitációs zeneszerzési eljárások első csúcsteljesítményei, a vokális polifónia első csúcspontja (kánonok, bonyolult misék)
- a világi zene térnyerése, törekvés a kifejezés-teli modorra; a különféle szerkesztési módok és a zenei kifejezés szándékainak összekapcsolása (motetták, chansonok; kromatika, diszszonanciák, gazdag harmóniavilág)

2.3. Jellemző műfajok:

- *fauxbourdon*¹²⁴ (himmuszöldolgozás)
- motetta
- mise

¹²³**villanella**: általában háromszólamú, homofón szerkesztésű, köznapi szövegű, rövid énekes kompozíció; a spanyol *villancico*, a német *Gassenhauer* vagy a francia *vaudeville* olasz rokona (*villanella* /ol./ = vidéki, falusi, paraszti [eredetű személy vagy dolog])

¹²⁴**faux-bourdon**: háromszólamú himmuszöldolgozás, amelyben csak a dallamot és a legelső kísérőszólamot jegyezték le; a középső kísérő szólamot az énekes a legfőbb, dallamot éneklő szólamhoz énekelte kvartpárhuzamban (*faux* /fr./ = hamis, *bourdon* /fr./ = basszus; a kifejezés a gyakran létrejövő különös harmóniakra utal; elterjedt olasz neve *falso bordone*)

- összefüggő önálló misekompozíciók (szabad mise) – stiláris, zenei egység az egységes zeneszerkesztési eszközök, eljárási technikák révén;
- vezérdallamos misék: stiláris, zenei egység az alapidallam gyakori megjelenése és egységes feldolgozásmódja révén: 1. *cantus-firmus-mise* v. *tenormise*¹²⁵ /a vezérdallam gregorián/; 2. *chansonmise*¹²⁶ /a vezérdallam világi dallam/; 3. *paródiamise*¹²⁷ /bármely más helyről átvett alapidallammal, részlettel vagy motívummal/) –
- chanson
- kánon

2.4. Jeles szerzők:

- *Johannes (Jean) OCKEGHEM* (cca. 1425-1497) Flandria, Franciaország; 11 mise, Requiem, motetták, chansonok; bonyolult kánonszerkezetek; (útmutatás a virágzó barokk szerkesztési játékaihoz)
- *Josquin DESPREZ [des PRÈS]* (cca. 1440-1521); Flandria, Itália, Franciaország, Flandria; 20 mise, 100< motetta, 70< chanson, hangszeres darabok; a zeneszerzési technika csiszolása, árnyalt zenei kifejezőmód
- *Jacques (Jacob) OBRECHT* (1457-1505); Flandria; karnagy, pap; Utrecht, Cambrai, Brugge, Antwerpen, Ferrara; misék, motetták
- *Heinrich ISAAC* (ca. 1450/1455–1517); Flandria, majd Itália; orgonista, udvari muzsikus (Firenze, Bajorország)

3. Franciaország

3.1. Jelenségek, sajátosságok:

- a németalföldi zene erős hatása, polifonikus gondolkodás
- az olasz stílus átvétele, könnyed, homofonikus megoldások

3.2. Műfajok:

- mise, motetta
- protestáns (genfi) zsoltárok, zsoltárfeldolgozások (Le Psautier de Genève, 1562)
- chanson (polifonikus chanson, „párizsi” chanson)

3.3. Jeles szerzők:

- *Guillaume DUFAY* (cca. 1400-1474); Burgundia-Itália-Burgundia; himnuszok, motetták, misék, chansonok; izoritmikus technika, cantus-firmus-technika, faux-bourdon-technika
- *Gilles BINCHOIS* (cca. 1400-1460); Burgundia; misetételek, himnuszok, chansonok;

4. Anglia, a „contenance angloise”¹²⁸

4.1. a középkori angol zene jellegzetes hagyományai, sajátosságai:

- belterjes fejlődés, elzárkózás a kontinentális hatások elől, konzervatív gondolkodás
- gazdag egyszólamú dalkultúra
- a népi többszólamú éneklés; rögtönzéssel létrehozott többszólamú zene: tercpárhuzamok (*gymel*¹²⁹), akkordpárhuzamok (*faburden*¹³⁰)

¹²⁵**cantus-firmus-mise, tenormise:** olyan misekompozíció, melynek tételeiben az egyik szólam /vagy fölváltva más-más szólam/ egy máshonnan vett, ismert gregorián dallamra éneklő a mise szövegét; a máshonnan vett dallamot éneklő szólam a 'cantus firmus';

¹²⁶**chanson-mise:** olyan misekompozíció, melynek tételeiben az egyik szólam /vagy fölváltva más-más szólam/ egy máshonnan vett, ismert világi dallamra éneklő a mise szövegét

¹²⁷**paródia-mise:** olyan misekompozíció, melyben a szerző – kisebb vagy nagyobb mértékben – fölhasználja és átkomponálja saját másik művének vagy más szerző művének zenei anyagát (egy teljes szólamát, egy szakaszát, egy-egy fordulatát) (*paródia, παρωδία* /gör./ = párhuzamos ének, ellen-ének)

¹²⁸**contenance angloise:** az angol reneszánsz zene kellemes hangzására vonatkozó dicséret elnevezés

(*con|tenance* /fr./ = együtt|tartás, átvitt értelemben: kellemesség, harmónia; *angloise* /fr./ = angol eredetű, angliai [dolog])

¹²⁹**gymel:** hagyományos, tercelésre épülő kétszólamú zenemű a középkori angol zenében

¹³⁰**faburden:** háromszólamú zenemű; a középben elhelyezkedő cantus firmushoz /vezérdallamhoz/ az előadók alsó és felső

- francia-flamand hatások beszűrődése (normann királyi család)
- a szólamvezetési szabályok alárendelése a kellemes hangzásnak (azaz: *contenance angloise*)
- rendkívül erős vokális kultúra: énekes iskolák (egyházi zene a nagy katedrálisok szolgálatában); a karéneklés, mint a nemesi és polgári összejövetelek elfogadott programja → eredmény: a mű az énekesnek is örömforrás (gazdag dallamosság a kísérő szólamokban is)

4.2. Jellemző műfajok:

- *carol*¹³¹
- motetta, anthem, mise

4.3. Jeles szerzők:

- *Leonel POWER* (cca. 1380-1445) – izoritmikus motetták, misetételek;
- *John DUNSTABLE* (cca. 1381-1453) – többféle stílusban szerkesztett motetták, misék;

5. Németország

5.1. Jelenségek:

- a Minnesang és a Meistersang hagyományai,
- elméleti igényesség, céhesedés, társadalmi elismertség
- a flamand és az olasz többszólamú stílus erős hatása: fejlődés az utazó zenészek befolyása szerint

5.2. Műfajok:

- mise, motetta
- Lied, Chorlied /kórusdal/

5.3. Jeles szerzők:

- *Paul HOFHAIMER* (1459–1537)

¹³¹**carol:** eleinte egyházi, később világi szövegre írt, kétszólamú versek és háromszólamú refrének váltakozására épített kórusmű a középkori angol zenében

9. Az érett reneszánsz Európa központjaiban; a világi műfajok gazdagodása a reneszánsz idején

Az érett reneszánsz Európa központjaiban

1. Itáliai reneszánsz

1.1. Jelenségek, sajátosságok:

- a világi zene megerősödése (fejedelmi udvarok: Mantova /Gonzaga/; Milano /Sforza/; Firenze /Medici/; Ferrara, Modena /d'Este/); a többszólamú darabok főtémájának használható dallamok körének tágítása, illetve változása (világi dallamok: népdal, táncnóta)
- a homofonikus gondolkodás, dallamosság túlsúlya
- a kottanyomtatás föltalálása, fejlesztése (Ottaviano Petrucci /1466-1523/, Venezia, 1501)

1.2. Műfajok:

énekes zene

- villanella, canzonetta
- madrigál,
- madrigálkomédia
- mise, motetta, *magnificat*

hangszeres zene

- ricercar, toccata, szonáta, fantázia

1.3. Jeles szerzők:

- *Philippe VERDELOT* (1470-1552), francia születésű karnagy, Firenze, Roma, Venezia; madrigálok, misék, motetták
- *Adrian WILLAERT* (1480-1562), flandriai születésű szerző, énekes; Milano, Venezia; himnuszok, magnificatok, misék, motetták, illetve chansonok és madrigálok
- *Jacobus ARCADELT* (1500-1568), Flandria, Itália, Franciaország; 200< madrigál, misék, motetták, chansonok; olaszos stílus
- *Andrea GABRIELI* (cca. 1510-1586): orgonista, karmester; Venezia; énekes concerto-k, misék, motetták, madrigálok, orgonaművek; sikeres pedagógiai munka (Hassler)
- *Luca MARENZIO* (1553-1599); énekes, karmester; madrigálok, masrigálkomédiák, operakezdemények, egyház művek;
- *Don Carlo GESUALDO di Venosa* (1560-1613), herceg; újjító, a „kromatikus”-nak nevezett iskola képviselője; 6 kötet ötszólamú madrigál, egyházi művek (motetták, sorozatok)
- *Claudio MONTEVERDI* (1567-1643), Cremona, Mantova, Venezia; énekes, hangszerjátékos; túlnyomórészt vokális művek (8 kötetnyi madrigál, köztük 2 kötet drámai madrigál, canzonetták, 40< opera, továbbá motetták, egyéb liturgikus művek),
- *Adriano BANCHIERI* (1568-1634), orgonista, elméletíró, szerzetes pap; sok újítás, elméleti művek (írások, gyűjtemények, példatárak); egyházi zene (motetták, misék); rendkívül gazdag világi termés (canzonetta, madrigálkomédia, madrigál);
- *Orazio VECCHI* (1550-1605); pap, karmester; templomi művek (motetták, misék, himnuszok), világi zene (canzonetta, drámai madrigál, madrigálkomédia, madrigál-opera);

2. Flandria

2.1. műfajok

- motetta; motetta-sorozat
- korál- és zsoltárfeldolgozások
- mise (tenormise, chanson-mise, paródia-mise)
- chanson, polifonikus chanson
- kánon
- billentyűs kompozíciók (variáció-sorozat, toccata, ricercar, fantázia, korál-előjáték)

2.2. szerzők

- *Jacobus [Jacques] ARCADELT* (cca. 1500-1568), Flandria, Itália, Franciaország; 200< madrigál, misék, motetták, chansonok; olaszos stílus
- *Orlandus LASSUS [Orlando di Lasso]* (cca. 1532-1594): Flandria, Itália, Bajorország; misék, motetták, litániák, magnificatok, himnuszok, madrigálok, chansonok, Lied-ek; önálló dallamokra épített motettastílus, dús hangzás, erőteljes deklamáció, többféle nemzeti sajátosság integrálása, erős hatás a későbbi német zenére
- *Jacob REGNART* (1540-1599); Flandria, Csehország; énekes, karnagy, misék, motetták, illetve canzonek és más világi darabok
- *Jan Pieterssoon SWEELINCK* (1562-1621); Hollandia; orgonista; orgonadarabok (fantáziák, korálfeldolgozások, ricercar, toccata), karművek (motetták zsoltárfeldolgozások, chansonok)

3. Franciaország

3.1. Jelenségek, sajátosságok:

- a németalföldi zene folyamatos hatása a polifonikus gondolkodásra
- az olasz stílus átvétele: dallamosság és homofonikus megoldások
- a kálvini /francia-svájci/ reformáció hatása: nemzeti nyelvű egyházi énekek a bibliai Zsoltárok könyve 150 imádságának verses fordításaira (Clement Marot és Théodore de Bèze fordításai) és egyház hangnemekben szerkesztett új dallamokra (Louis Bourgeois és ismeretlen nevű munkatársainak dallamai)

3.2. Műfajok:

énekes zene

- mise, motetta
- protestáns (genfi) zsoltárok, zsoltárfeldolgozások (Le Psautier de Genève, 1562)
- chanson (polifonikus chanson, „párizsi” chanson)

hangszeres zene

billentyűs kompozíciók

3.3. Jeles szerzők:

- *Clement JANNEQUIN [Janequin]* (cca. 1485-1560) udvari szolgálat; chansonok; könnyed stílus, az olasz és a flamand technika ötvözése, változatos ritmika, program-darabok (Le chant des oiseaux, Le bataille du Marignan stb.);
- *Pierre CERTON* (cca. 1510-1572); chansonok; elsősorban egyszerű, homofón stílusú zene
- *Claude GOUDIMEL* (1514-1572) Franciaország, Svájc /Genf/; zsoltárfeldolgozások, motetták; a kálvini reformáció zenei alapvetése; a teljes zsoltároskönyv 150 zsoltárának földolgozása homofón stílusban /tenor vagy szoprán cantus firmussal/, illetve polifonikus motetták formájában

4. Anglia

4.1. Sajatosságok

- magas szintű általános zenekultúra
- zenepártoló uralkodók: Henry VIII /VIII. Henrik, 1491-1547/, I. Erzsébet /1533-1603/

4.2. műfajok

- motetta, mise, *anthem*¹³²
- song, ayre, madrigal /madrigal/
- billentyűs kompozíciók: fantázia, variációsorozat
- *consort*¹³³ *music*: hangszeres kamarazene

4.3. jeles zeneszerzők

- *John TAVERNER* (cca. 1495-1525),
- *Thomas TALLIS* (cca. 1505-1585): Chapel Royal; misék, latin és angol nyelvű motetták; a flamand típusú vokális polifónia és az angol hagyományok egyesítése, magas mesterségbeli színvonal

5. Németország

5.1. Jelenségek:

- a flamand és az olasz többszólamú stílus erős hatása: fejlődés az utazó zenészek befolyása szerint
- a németországi /lutheri/ reformáció befolyása

5.2. Műfajok:

énekes zene

- mise, motetta
- Lied, Chorlied /kórusdal/
- korál, ~feldolgozás

hangszeres zene

- toccata, ricercar, variáció-sorozat, korál-feldolgozások, -előjátékok

5.3. Jeles szerzők:

- *Johann WALTHER* (1496-1570)
- *Hans Leo HASSLER* (1564-1612),
- *Michael PRAETORIUS* (1571-1621)

6. Spanyolország

6.1. Sajatosságok:

- mediterrán kultúra, az arab befolyás jelei (hangszerek, költészet)
- itáliai és francia/flamand hatások
- saját egyházi és népi dallamkincs

6.2. Műfajok:

énekes zene

¹³²**anthem**: motetta az elnevezés csak az angol zenében használatos; a szó az 'antifona' kifejezés félre-olvasásából származik

¹³³**consort**: néhány kiválasztott hangszerre vagy különféle hangolású viola da gambákra írt négyszólamú vonós kamarazene elnevezése az angol gyakorlatban
(*con/sors, con/sortis* /lat./ = sors|társ, sors|társak, közösen részesek valamiben)

– mise, motetta

– villancico¹³⁴

hangszeres zene

– *tiento*¹³⁵ (toccata)

– *diferencia*¹³⁶ (variációsorozat)

6.3. Jeles szerzők:

– *Cristóbal MORALES* (cca. 1500-1553), Spanyolország, Itália, Toledo, egyházi szolgálat; misék, motetták; csiszolt stílus, a flamand polifónia és az itáliai eszközök ötvözése

– *Tomás Luis [de] VICTORIA* (cca. 1548-1611), Spanyolország, Itália (tanulmányok, Palestrina hatása), egyházi zene, az európai hagyományok legmagasabb rendű spanyolországi átvétele

A világi műfajok gazdagodása a reneszánsz idején

1. A világi énekes műfajok szaporodása

– ayre, song (Anglia)

– canzonetta (Itália)

– chanson (Franciaország, Németalföld)

– frottola (Itália)

– Lied, Chorlied (Németország)

– madrigál (Anglia, Franciaország, Itália, Németalföld, Németország, Spanyolország)

– villanella (Itália)

– villancico (Spanyolország)

2. A madrigál fejlődése

2.1. korai szakasz:

– *egyszerű* v. *chanson*-madrigál: 2-3-4 szólam, többnyire homofón szerkesztés, egyszerű forma, hétköznapi téma, egyszerű szöveg; a későközépkori madrigál utódja, a frottola rokona;

– korszaka: korai és érett reneszánsz

– jeles szerzői: Constanzo Festa, Philippe Verdelot, Jacobus Arcadelt, Adrian Willaert, Jacob Regnart

2.2. középső szakasz:

– *költői* madrigál: 3-4-5 szólam, többnyire polifón szerkesztés, színvonalas költői szövegek, emelkedett témák, csiszolt stílus, illusztrativitás /madrigalizmus.../;

– korszaka: érett és kései reneszánsz

– jeles szerzői: Cipriano de Rore, Giovanni Gastoldi, Orlandus Lassus, Giovanni Pierluigi da Palestrina, Hans Leo Hassler

2.3. záró szakasz:

¹³⁴**villancico:** egyszerű formájú, több (általában négy) szólamú, elsősorban homofón szerkesztésű, világi szövegű énekes kompozíció, az olasz frottola és a villanella spanyol megfelelője; vezérdallam a szopránban, az akkordikus kíséret énekelhető vagy játszható hangszeren; szövege gyakran népi eredetű (*villano*; *villancico* /sp./ = falusi ember, paraszt; falusi paraszti eredetű [dolog])

¹³⁵**tiento:** orgonamű, a spanyol reneszánsz hangszeres zene egyik műfaja; a toccata vagy a ricercar spanyolország változata (*tentar* /sp./ = tapintani, ill. keresni; átvitt értelemben: a billentyű futólagos tapintásával, érintésével megszólaltatandó mű, ill. olyan mű, melyben a téma bárhol kereshető, mert bármelyik szólamban megjelenhet)

¹³⁶**diferencia:** a spanyol reneszánsz hangszeres zene műfaja, a variációsorozat spanyolországi megnevezése (*diferencia* /sp./; *differentia* /lat./ = különbözőség, különbözet)

- *drámai* madrigál: 1-8 (!) szólam, többféle szerkesztési mód alkalmazása, szólisztikus részek, párbeszéd és többszólamú szakaszok váltakozása, kontrasztok, hangszeres kíséret (vonóegyüttes v. clavichord) megjelenése; szenvedélyes stílus, drámai szövegek – út az operához;

madrigálkomédia: madrigálokból összefűzött sorozat, mely egy történetet beszél el, olykor narrátorként, olykor a szereplők nevében - út az operához

- korszaka: kései reneszánsz
- jeles szerzői: Luca Marenzio, Carlo Gesualdo, Claudio Monteverdi (drámai madrigál), illetve Adriano Banchieri, Orazio Vecchi (madrigálkomédia)

2.4. a madrigál sajátosságai, jelentősége:

- előrelépés az egyes nemzeti nyelvek zenei deklamációjában: sajátosan olasz, francia, angol stb. zenei gesztusok kialakulása
- új típusú összefüggések létrehozása a szöveg tartalma és a zenei megfogalmazás között: illusztratív /ábrázoló/ zenei elemek kikísérletezése ('madrigalizmusok')
- ötletek a zenés dráma, az opera gondolkodásmódjának kifejlesztéséhez

énekes tanulnivaló:

Claude Goudimel: Psaume de Genève XLII. / 42. genfi zsoltár

Ainsi qu'on oit le cerf bruire / Pourchassant le frais des eaux, / Ainsi mon couer qui soupire / Seigneur, après tes ruisseaux.

Ahogyan siet a szarvas inni / Űzetvén, a friss vizekhez / Űgy az én szívem is, mely sóhajtozik, / Uram, forrásaid felé

Va toujours, criant, suivant / De grand, de grand Dieu vivant / Hélas, donque quand sera-ce / Que verrai de Dieu la face?

Örökkön megy, kiáltozva, követve / A nagy, élő Istent / Jaj! immár mikor lesz majd / Hogy megláthatom az Isten arcát?

Psaume de Geneve XLII.

Claude GOUDIMEL

Ain - si qu'on oit le cerf brui - re
Mint a szép hí - ves pa - tak - ra

c.f.

pour - chas - sant le frais des eaux,
a szar - vas kí - ván - ko - zik,

Ain - si mon coeur, qui sou - pi - re,
Lel - kem úgy ó - hajt U - ram - ra

Sei - gneur, a - pres tes ruis - seaux;
és hoz - zá fo - hász - ko - dik.

5
Va tou - jours, cri - ant, sui - vant
 Te - hoz - zád, én Is - te - nem,

6
de grand, de grand Dieu vi - vant,
 szom - jú - ho - zik én lel - kem;

7
Hé - las, don - que quand se - rá - ce,
 Vaj - jon szí - ned e - le - i - be

8
que ver - rai de Dieu la fa - ce?
 mi - kor ju - tok, é - lő Is - ten?

7. Én lelkem, mire csüggedsz el, mit kesergesz ennyire?
 Bizzál Istenben, s nem hágy el, kiben örvendek végre;
 Ki nekem szemlátomást nyújt kedves szabadulást,
 S nyilván megmutatja nékem, hogy csak ő az én Istenem!

L,homme armé – dallam:

L'hom - me, l'hom - me l'homme ar - mé, l'homme ar - mé, L'homme ar - mé doibt on doub -
ter, doibt on doub - ter. On a fait par - tout cri - er, Que chas - cun se
viengne ar - mer, d'un hau - bre - gon de fer. L'hom - me l'hom me
l'homme ar - mé, l'homme ar - mé, l'homme ar - mé doibt on doub - ter.

10. A kései reneszánsz; a vokális polifónia csúcsteljesítményei; Palestrina, Lassus, Tallis és Byrd művészete

Giovanni Pierluigi da PALESTRINA (1524?24?26?-1594)

1. Élete

- * cca. 1524-26, Palestrina: egyszerű család, tanulóévek Rómában, 1544-51: orgonista- és karvezetői munka ott-hon;
- 1551-1594 Roma: orgonistai, énekesi és karvezetői állások Róma templomaiban (51-55: Cappella Giulia, 55: Cappella Sistina, 55-61: S. Giovanni in Laterano, 61-71: S. Maria Maggiore, 71-94: Cappella Giulia; küzdelmek a színvonalas egyházi zene elfogadtatásáért; intrikák, majd egyre szélesedő elismertség
- † 1594. Roma

2. Művei

- 93 mise (köztük a *Missa Papae Marcelli* vagy a *Missa Assumpta est*; többnyire 4, ritkábban 5 vagy 6 szólamú darabok)
- 179 motetta (köztük a 29 részes *Canticum Canticorum / Énekek éneke* ciklus, többnyire 4-5, ritkán 6 szólamúak, néhány 8 szólamú darab)
- 36 lamentáció, 45 himnusz, 12 litánia, 35 magnificat, 68 offertorium,
- egyházi madrigálok (madrigali spirituali...), zsoltárok, orgonaművek,
- világi madrigálok (Gianetto néven kiadva..)

3. Zenéje

- nyugodt, kiegyensúlyozott világos szólamvezetés, diatonikus dallami gondolkodás
- a németalföldi polifonikus és az itáliai melodikus gondolkodás legmagasabb szintű összeolvasztása
- gazdag és arányosan alkalmazott ritmus-kultúra
- szélsőségektől mentes harmonizálás, érthető deklamáció
- 1580 után: a római egyház által elismert és kanonizált (kötelezővé, követendővé tett) hivatalos stílus
- a tisztán énekhangra épített gondolkodás
- a reneszánsz énekes zene eszközeinek összefoglalása; lezárás [nem folytatható]

Orlandus LASSUS / Orlando di LASSO (1530?32?-1594)

1. Élete

- * cca. 1530-32 Mons (Flandria): korai tehetség, templomi éneklés, „felfedeztetés” és elkerülés otthonról
- 1544-54 Itália: tanulmányok és szolgálat Palermo, Milano, Roma
- 1554-56-60: utazások Franciaországban, Németalföldön
- 1560-1594: Bajorország, München, fejedelmi udvari szolgálat, utazások (Itália, Franciaország) általános elismertség és teljes művészi szabadság
- † 1594 München

2. Művei

túlnyomó többségében énekes darabok

- 70< mise (4-8 szólamra)
- 100 Magnificat, további egyházi kompozíciók (officium, vigília, litania, passio, psalmus, lamentatio)
- 1200 (!) motetta (2-12 szólamú darabok egy vagy két kórusra)
- vallásos madrigálok (pl. a 21 részes *Lagime di San Pietro*)
- 230 világi madrigál (4-5-6 szólamú darabok 7 nagy kötetben), villanellák
- 146 chanson (3-5 szólamú francia stílusú kórusdalok), 93 Lied (4 vagy 5 szólamú német stílusú kórusdalok)

3. Zenéje

- elképesztő szellemi rugalmasság, sokoldalúság és termékenység
- stílárisk alkalmazkodó-készség: Európa bármely zenei dialektusának folyékony átvétele
- a reneszánsz stílárisk eszközeinek szintű ötvözése vagy változatos alkalmazása: magasrendű polifonikus gondolkodás és vaskos homofónia; áttetsző vagy bonyolult harmonizálás; kimért diatónia vagy gazdag kromatika
- tökéletes formaérzék, kiegyensúlyozott formálás

Thomas TALLIS (1505?-1585)

1. Élete

- * cca 1505 ? : énekes és hangszeres oktatás
- 1525-40: muzsikusk állások Dover (1530-32), London (1533-38) Waltham (1538-40), Canterbury (1540-43) orgonista, karmester, tanár, emelkedő zeneszerzői karrier
- 1543-85: London, Royal Chapel, karmester, orgonista; katolikus gondolkodás, de diplomatikus távolmaradás a vallás körüli harcoktól; királyi zenekiadási monopólium elnyerése Byrd-del együtt (1575-)
- † 1585 London
- zenepártoló uralkodó:
 - kései reneszánsz: Elisabeth I. /I. Erzsébet, 1533-1603/

2. Művei

- motették és anthemek latin és angol nyelven (leghíresebb: *Spem in alium* 8 ötszólamú kórusra /azaz 40 szólamra.../)
- katolikus egyházi kompozíciók (antiphona, misék, himnuszok)
- protestáns kompozíciók (lutheránus korálok)

3. Zenéje

- erős németalföldi hatás, magas rendű polifónia
- gazdag, zsúfolt harmonizálás, merész akkordok, vállalt diszsonanciák
- kiváló stílusérzék, alkalmazkodás a legkülönbözőbb elvárásokhoz

William BYRD (1540-1623)

1. Élete

- * 1539/40 London: katolikus család
- 1563-69, Lincoln: orgonista, karmester, tanítványi viszony Tallis-szal
- 1572- : Chapel Royal, orgonista, karmester; Tallis mellett; vallási konfrontációk
- † 1623 Stondon

2. Művei

- misék
- motették, anthemek
- egyéb egyházi kórusművek (graduale, psalmus, teljes officiumok /services/)
- billentyűs kompozíciók
- consort music (2-3-4 hangszerre írt változatos kamarazenei darabok; táncok, variációk stb.)

3. Zenéje

- „az angol Palestrina”
- színvonalas németalföldi típusú polifónia
- gazdag dallamosság
- az angol dallam-hagyományok és az érett európai reneszánsz hatásainak harmonikus egysége

A kései reneszánsz további jelesebb képviselői

Karmesterek, hangszerjátékosok és énekesek, mint egy-egy fejedelmi udvar vagy nagyváros templomi vagy világi zenei életének vezetői:

- *Jacob REGNART* (1540-1599): flamand származású zeneszerző, énekes; Csehország, Itália, Csehország; misék, motették, egyéb egyházi darabok, néhány sorozatnyi világi mű (canzone, madrigál)
- *Giovanni GASTOLDI* (1550-1622): olasz szerző, karnagy; Mantova; elsősorban világi kompozíciók (canzona, canzonetta, balletto, madrigál, madrigál-komédia), egyházi művek (misék, motették); széleskörű európai elismertség és népszerűség (hatás a német és az angol zenére is)

- *Luca MARENZIO* (1553-1599): olasz szerző, karmester; Brescia, Roma; madrigálok (500<), villanellák (80<), motetták, más egyházi művek; részvétel az operaműfaj kifejlesztésében
- *Giovanni GABRIELI* (1555-1613): olasz orgonista; Venezia, München, Venezia; *Sacrae Symphoniae I-II*, darabok változatos összeállítású énekes és hangszeres együttesekre; sikeres tanári munka (Schütz), két- és többkórusos vokális és hangszeres zene, nagy hatás az európai hangszeres zene fejlődésére
- *Thomas MORLEY* (1557-1602): angol szerző, orgonista; Oxford, London /St. Paul/; olasz stílusú világi kompozíciók (canzonetta, madrigál, balletto /madrigálkomédia/ stb.), egyházi darabok (motetta, anthem, service /többtételes liturgikus mű), billentyűs kompozíciók, elméleti művek; elismertség, rendezett kottakiadványok
- *Carlo GESUALDO [Don Carlo Gesualdo di Venosa]* (cca. 1560-1613): olasz herceg; Napoli; madrigálok, egyházi kórusművek; kromatikus dallamstílus, szenvedélyes zenei gesztusok, rendkívül merész harmóniafüzés, zenetörténeti „zsákutca”
- *John DOWLAND* (1562-1626): angol lantjátékos és zeneszerző; London, számos európai út, hosszabb külföldi szolgálat (Franciaország, Németország, Itália, Dánia); világi darabok (négyszólamú és/vagy lantkíséretes song), hangszeres kompozíciók (consort music, lantdarabok);
- *John BULL* (1562-1628): angol szerző, orgonista; Hereford, London, majd Németalföld (Bruxelles, Antwerpen); virtuóz billentyűs kompozíciók (Fitzwilliam Virginal Book), egyházi művek
- *Jan Pietersson SWEELINCK* (1562-1621); flamand/holland orgonista-zeneszerző; Amsterdam; fantáziák, ricercar-ok, toccata-k, (korál)variációk, motetták, zsoltárfeldolgozások; jelentős pedagógiai tevékenység, gazdag dallaminvenció, hatás a német orgonazene fejlődésére
- *Claudio MONTEVERDI* (1567-1643): olasz vonóshangszer-játékos, karmester; Cremona, Mantova, Venezia; madrigálok (kb. 170/200), canzonetták, operák (pl. *Favola d'Orfeo* /Orfeusz története/, *Il ritorno di Ulisse in patria* /Odüsszeusz hazatérése/, *L'incoronazione di Poppea* /Poppea megkoronázása/ stb.), egyházi kompozíciók;
- *Thomas TOMKINS* (1572-1656): angol szerző, orgonista; Worcester; egyházi művek, 90< anthem, madrigálok, billentyűs művek, vonós kamarazene; színvonalas polifónia, magas felkészültség
- *Thomas WEELKES* (1575-1623): angol orgonista, zeneszerző; Chichester; olasz stílusú világi kórusművek (madrigál, ballet, ayre), egyházi művek (motetta, anthem, service); erős olasz hatás, kísérletezés
- *Orlando GIBBONS* (1583-1625): angol orgonista, zeneszerző; London, Chapel Royal, Westminster; egyházi művek (motetta, anthem, fantáziák, orgonadarabok), világi darabok (madrigál, lantkísérettel vagy négy-öt szólamú kórusmű formájában)

11. A reformáció zenéje: Luther és Kálvin zenetörténeti szerepe; a gyülekezeti éneklés és a korál; az ellenreformáció és a tridenti zsinat

A reformáció zenéje; Luther és Kálvin

1. A reformáció születése, táptalaja

- a római keresztény egyház gyakorlatának vitatható elemei (bűnbocsánat, hatalom, tévedhetetlenség stb.), eltérés a Bibliában megjelölt igazságoktól
- az Istenhez fűződő viszony személyességének igénye
- az ismerethez fűződő új viszony (a könyvnyomtatás technikája, a tudás hozzáférhetőségének megváltozása)

2. Martin LUTHER (1483-1546) és az evangélikus egyház¹³⁷

2.1. Luther föllépése: 1517. október 31. Wittenberg, a római egyház gyakorlati tevékenységének 95 pontba foglalt kritikája – viták, elítéltetés, a Biblia lefordítása, önálló német egyház létrejötte (evangélikus /más néven lutheránus/ egyház; vezetője Luther)

2.2. Luther egyházzenei elképzelései:

- emberközeli gondolkodás: jól énekelhető népszerű dallamok átvétele vagy ilyen dallamok készítése, egyszerű, jól érthető (német) anyanyelvű szöveg: a lutheránus *korál* születése
- a korál-kultúra kivirágzása: egyszerű és kifinomultabb földolgozások, előjátékok, variációk
- gazdag gyülekezeti zenei tevékenység: ének, orgonajáték, hangszeres közreműködés, út a kantáta és az oratórium felé

2.3. A lutheránus egyház első korszakának jeles zeneszerzői:

- Johann WALTHER (1496-1570); Luther kortársa, munkatársa; zenei reform, koráldallamok és -feldolgozások;
- Hans-Leo HASSLER (1564-1612); koráldallamok, -feldolgozások
- Johann CRÜGER /Krüger/ (1598-1663); koráldallamok
- Johann PACHELBEL (1653-1706); korál-feldolgozások kórusra, illetve orgonára
- Johann Gottfried WALTHER (1684-1748), korál-feldolgozások kórusra, illetve orgonára

2.4. A magyar kultúrában leginkább ismert evangélikus korálok:

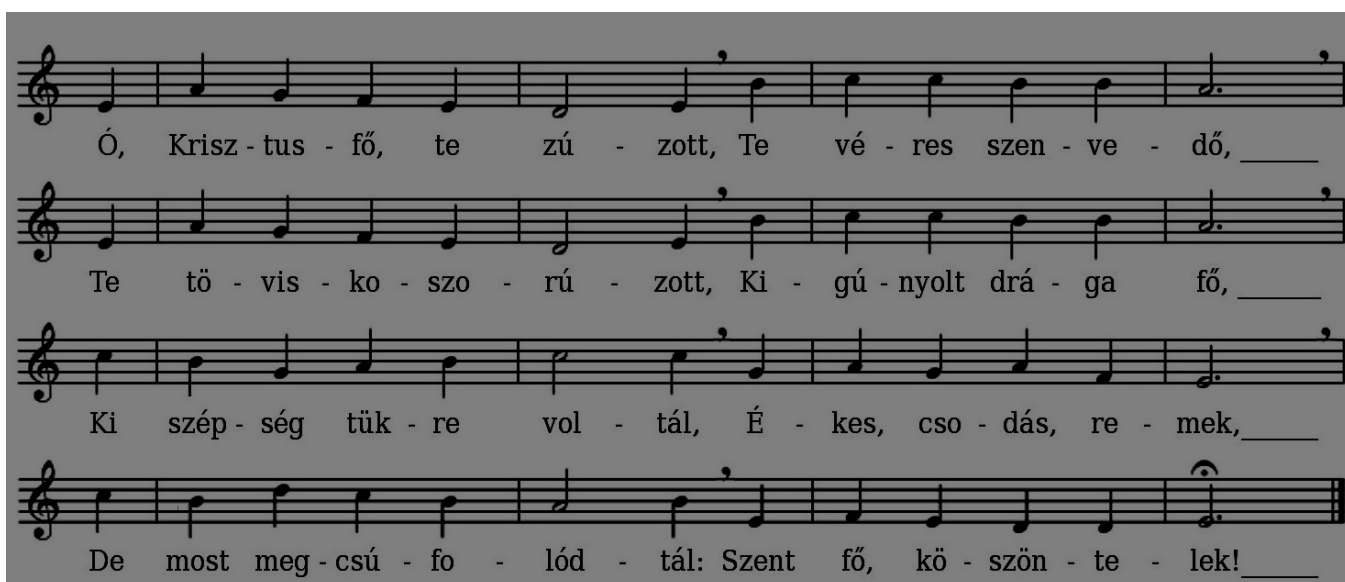
- *Erős vár a mi Istenünk* (dallam és szöveg /a hagyomány szerint/: Martin Luther)
- *Ó, Krisztusfő, sok sebbel* (dallam: Hans Leo Hassler; szöveg: Paul Gerhardt)

¹³⁷evangélikus egyház: keresztyén /azaz, Krisztust követő/ egyház, mely mindenek előtt a Szentírásban /Biblia/ megfogalmazott ismeretekhez és elvekhez törekszik tartani magát – ellentétben a római egyházzal, melynek számos szabálya már nemcsak a Biblia tanítására, hanem a Krisztus utáni századok egyháztudósainak gondolataira épül (evangélium, eu|angelion, ευαγγέλιον /gör./ = jó üzenet, örömmüzenet; az újszövetségi Biblia másik elnevezése; evangelisch /ném./, evangélikus = evangéliumra épülő)

E - rős vár a mi Is - te - nünk, Jó fegy - ve - rünk és paj - zsunk,
 Ha ő ve - lünk, ki el - le - nünk? Az Úr a mi ol - tal - munk.
 Az ő s el - len - ség Most is ül - döz még, Nagy a se - re - ge,
 Csa - lárd - ság fegy - ve - re; Nincs i - lyen több a föl - dőn.

lutheránus korál: *Erős vár a mi Istenünk*

Ó, Krisz - tus - fő, te zú - zott, Te vé - res szen - ve - dő, _____
 Te tö - vis - ko - szo - rú - zott, Ki - gú - nyolt drá - ga fő, _____
 Ki szép - ség tük - re vol - tál, É - kes, cso - dás, re - mek, _____
 De most meg - csú - fo - lód - tál: Szent fő, kö - szön - te - lek! _____

lutheránus korál: *Ó, Krisztusfő, sok sebbel* (itt más szövegváltozattal)

3. Jean COLVAIN / CAUVAIN / Johannes CALVINUS (1509-1564) és a református egyház¹³⁸

3.1. Kálvin föllépése: 1536 a római egyház elméleti-teológiai tevékenységének kritikája (*Institutio religionis Christianae* / *Bevezetés a keresztyén vallásba*), további teológiai munkák, önálló svájci-francia egyház létrejötte (református /más néven kálvinista/ egyház; vezető: Ulrich Zwingli, majd Johannes Calvinus)

3.2. Kálvin egyházzenei elképzelései:

- szentírás-központú gondolkodás a gyülekezeti éneklésben: 1562. Genfi zsoltároskönyv (Psautier de Genève)
- szigorúan a Bibliából vett énekszövegek (Zsoltárok könyve) két francia költő verses fordításában (Clement MAROT; Thèodore de BÈZE)
- új, de hagyományos stílusú dallamok (dallamszerzők neve alább)

¹³⁸református egyház: keresztyén egyház, amely arra törekszik, hogy a vallási gyakorlat alapelveit vissza-alakítsa a Szentírásban megfogalmazott szabályokhoz
 (re]formare, re]formatus /lat./ = vissza]alakítani, vissza]alakított [dolog])

- a zsoltár-kultúra kivirágzása: egyszerű (homofonikus) és bonyolultabb (polifonikus) zsoltárfeldolgozások
- ének-központú gyülekezeti gyakorlat kevés hangszerjátékkal

3.3. A kálvinista egyház első korszakának jeles zeneszerzői:

- a genfi zsoltároskönyv 125* dallamának szerzői;
 - Louis BOURGEOIS (1510-1557?): 85 dallam, 107 zsoltárhoz* (1-35, 37-47, 50, 51, 53, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 82, 86, 90, 91, 95, 98, 100, 101, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 113-115, 117, 118, 119-126, 127, 128-130, 131, 132-134, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144.)
 - * 25 zsoltárt valamelyik másik dallamra kell énekelni („ad notam”)
 - ** a 85 mellett 22 további zsoltár Bourgeois valamelyik dallamára éneklendő
 - Matthias (Matthäus) GREITER (1495?-1550) [egyetlen dallam: 68. zsoltár (36.)]
 - Guillaume FRANC (1505-1570),
 - Pierre DAVANTÉS (1525-1561),
- genfi zsoltárdallam-feldolgozások szerzői:
 - Claude GOUDIMEL (1514?-1572): több teljes (mind a 150 dallamra kiterjedő) sorozat; egyszerűbb homofón letétek, rövid polifón letétek és néhány többteteles polifonikus zsoltár-motetta;
 - Claude LE JEUNE (1528?-1600): homofón és polifón feldolgozások
 - Jan Pieterszoon SWEELINCK (1562-1621); flamand/holland orgonista-zeneszerző; Amsterdam; fantáziák, ricercar-ok, toccata-k, (korál)variációk, motetták, zsoltárfeldolgozások; jelentős pedagógiai tevékenység, gazdag dallaminvenció, hatás a német orgonazene fejlődésére

3.4. A magyar kultúrában leginkább ismert genfi zsoltárok:

- 42. *Mint a szép híves patakra* (dallam: Louis Bourgeois; szöveg: Théodore de Bèze)
- 90. *Tebenned bízunk eleitől fogva* (dallam: Louis Bourgeois; szöveg: Théodore de Bèze)

Te-ben-ned bíz-tunk e-le-i-től fog-va, U-ram, té-ged tar-tottunk haj-lé-kunk-nak,

Mi-kor még sem-mi hegyek nem vol-ta-nak, Hogy még sem ég, sem föld nem volt for-mál-va,

Te vol-tál és te vagy e-rős Is-ten, És te megmaradsz minden i-dő-ben.

református ének: 90. genfi zsoltár

Az ellenreformáció

Kiindulás: a tridenti zsinat (1545-1563, Trident/Trento – Bologna – Trident) – a római egyház határozatai protestáns egyházakkal szembeni állásfoglalás érdekében

Zenét érintő döntések

- a világi és egyházi elemek keveredésének (világi alapidallamok használatának) elutasítása a mise-zenében /pl. missa L'homme armé/ vagy a motettákban;
- a Palestrina nevével fémjelzett, letisztult, kimért és a szöveg deklamációját tiszteletben tartó polifonikus stílus hivatalos elismerése (fennállt a veszély, hogy betiltják vagy jelentősen visszaszorítják a többszólamú egyházi zenét)

Hosszú távú (kedvezőtlen) hatás a katolikus egyházi zenére:

- lemondás az elevenséget biztosító népi elemek hatásáról
- a hivatalos egyházi muzsika elmeredése, lemondás az egyházi zenének a kísérletezésben, fejlődésben addig játszott vezető szerepéről
- a fejlődés átengedése a világi zenének és a protestáns egyházi zenének

egyidejűleg:

- komoly anyagi és erkölcsi erőfeszítés a hívek érdeklődésének visszaszerzésére: egyebek mellett népjóléti és kulturális beruházások (építkezés, kórház, szociális intézmények, iskolák, templomi művészetek /építészet, festészet, szobrászat, zene/ pártolása) – ld. a barokk kialakulása

12. Hangszeres zene a 16. században; hangszerek, az első hangszeres műfajok; a hangszerek alaptípusai

A hangszeres zene fejlődése

1. A hangszerhasználat hagyományos alapvető funkciói:

középkor, korai reneszánsz:

1.1. egyházi zene:

- a gyülekezeti ének megerősítése, díszítése
- a kóruszólamok megerősítése vagy helyettesítése
- liturgikus drámák kísérete

1.2. világi zene:

- ünnepi események hangulatának emelése
- tánckíséret, vásári vagy kocsmai szórakoztatás

2. Az önálló hangszeres zene kialakulása:

érett és kései reneszánsz

2.1. egyházi zene:

- dallamfeldolgozások előjáték vagy variáció-sorozat formájában
- szignál-zene (fanfár) ünnepi alkalmakon (ünnepi istentisztelet, püspöki látogatás stb.)

2.2. világi zene:

- kamaraművek otthoni használatra (tánc, fantázia, variáció-sorozat)
- alkalmi szignál-zene (fanfár, toronyzene): városi ünnepek, tanácsülések stb.

3. Elterjedt hangszerek:

- billentyűsök (orgona, klavikord, virginál, spinét)
- húrosok (lant, gitár; hegedűfélék)
- fúvósok (trombiták és kürtök; furulyák és nádsípok)

4. A hangszeres zene első vezérműfajai

4.1. szonáta

4.2. táncdarabok, táncsorozat

4.3. intavoláció

4.4. variációsorozat

4.5. vegyes kompozíciók: *ricercar, fantázia, toccata*

A hangszerek alaptípusai a Hornbostel-Sachs rendszer szerint

A következő felosztás Erich Moritz von HORNBOSTEL és Curt SACHS német zenetudósok 1914-ben közreadott rendszerének kivonata.

1. Aerofon hangszerek:

a hangot a hangszerben elhelyezkedő légoszlop, illetve légáramlatok mozgása hozza létre (*aerofon*, αερο|φον /gör./ = levegő|hang)

1.1. Nyitott aerofonok: szabad légáramlat hatására megszólaló hangszerek;

- *zúgófa*: zsinegre kötve forgatott falap, amely a súrlódás következtében bűgő hangot ad; a hang magassága és erőssége a forgatás sebességével arányosan növekszik
- *harmónium, regál, akkordeon (tangóharmonika)*: a hangszerben elhelyezett szabadon rezgő nyelvekhez egy mechanikus szerkezet juttatja el a levegőt; a hang magassága a rezgő nyelv méretétől függ, akkord megszólaltatása és többszólamú játék is lehetséges (a mechanika külön-külön képes eljuttatni a levegőt az egyes hangmagassághoz tartozó rezgőnyelvekhez); a hang erőssége az áramló levegő mennyiségével arányosan növekszik, a levegőt kézzel vagy lábbal működtetett fújtató adja¹³⁹
- *orgona*: nyelvsípjai révén részben nyitott aerofonnak tekinthető
- *szájharmonika*: a hangszerben elhelyezett szabadon rezgő nyelvekhez a játékos befúvása juttatja el a levegőt; a hang magassága a rezgő nyelv méretétől függ, hangköz, akkord megszólaltatása szűk határok között lehetséges, többszólamú játék nem (esetleg hangköz- vagy akkordcsúsztatás); a hang ereje a befúvás erejével arányban változik¹⁴⁰

1.2. Zárt aerofonok: [a hangszer testébe] zárt légoszlop rezgései nyomán megszólaló hangszerek

altípusai a légoszlop rezgésbe hozásának módja szerint

1.2.1. Peremes ~ok: a légoszlopot a fúvónylás pereme hozza rezgésbe: fuvolák, ajaksíposok

1.2.1.1. egyenes fuvolák: egyik végén zárt cső, melyben a levegőoszlop a befúvás révén rezgésbe jön; a hang magassága nem változtatható, erőssége befúvás erejével némileg módosítható;

pl. *pánsíp (szürinx, syrinx)*¹⁴¹ : több egyenes fuvola egymás mellett nagyság (hangmagasság) szerint sorba rendezve; a hangmagasság attól függ, hogy a játékos mely síp(ok)ba fúj bele; hangköz, akkord megszólaltatása korlátozott mértékben lehetséges, többszólamú játék nem; a hang ereje a befúvás erejével arányban változik

1.2.1.2. fütty- vagy csőrfuvolák: a hangot a nyitott cső egyik végén lévő (vagy ahhoz erősített) csőr járataiban megtörő levegő adja; a hang magassága a hangszer testén elhelyezett nyílások nyitása-zárása révén változtatható; a hang erőssége a befúvás erejével arányban változik;

pl. *furulya, blockflöte, orgona*¹⁴²

1.2.1.3. harántfuvolák: a hangot a nyitott cső egyik végén oldalt elhelyezett fúvócsésze peremén megtörő levegő adja; a hang magassága a hangszer testén elhelyezett nyílások nyitása-zárása révén változtatható; a hang erőssége a befúvás erejével arányban változik;

pl. *kisfuvola, pikkoló, (haránt)fuvola*

1.2.2. (nád)sípos ~ok: a légoszlopot (nád)nyelv /rugalmas lapocska/ hozza rezgésbe: nádsípok

¹³⁹Vitattuk, hogy a megrezdülő lapocskák végső soron nem idiofon jelleget adnak-e a hangszernek (idiofon, azaz olyan, ahol maga a hangszer teste szólal meg); ám a besorolás alapja, hogy a megszólalás levegő közreműködésével történik. Ennek értelmében tehát az 'aerofon' besorolás helyénvaló itt.

¹⁴⁰A kérdés és a válasz ugyanaz, mint az előző esetben.

¹⁴¹*pánsíp (szürinx, syrinx)*: több egyenes fuvola egymás mellett nagyság (hangmagasság) szerint sorba rendezve; a hangmagasság attól függ, hogy a játékos mely síp(ok)ba fúj bele; hangköz, akkord megszólaltatása korlátozott mértékben lehetséges, többszólamú játék nem; a hang ereje a befúvás erejével arányban változik

¹⁴²sípsorainak java része miatt az orgona a zárt aerofonok, s azon belül a fuvolák körébe sorolható

1.2.2.1. egynyelvűek, egynádas hangszerek: a nyitott cső egyik végén fúvóka van, amelyhez egy rugalmas (nád)lapocskát erősítenek: a hangot a fúvókához ütődő lapocska rezgése kelti; a hang magassága a hangszer testén elhelyezett nyílások nyitása-zárása révén változtatható; a hang erőssége a befúvás erejével arányban változik;

pl. *klarinet* (A~, B~ C~, D~, Esz~) (kb. 1690-1700); *basszetkürt* (1770); *basszusklarinet* (1770-90); *szaxofon* (1840); *tárogató* (a XIX. sz. óta); *egynyelvű fúvókás dudu*

1.2.2.2. kétnyelvűek, kétnádas hangszerek: a nyitott cső egyik végébe két egymásra fektetett rugalmas (nád)lapocskából álló fúvókát erősítenek: a hangot a két egymáshoz ütődő lapocska rezgése kelti; a hang magassága a hangszer testén elhelyezett nyílások nyitása-zárása révén változtatható; a hang erőssége a befúvás erejével arányban változik;

pl. *oboa*, ~ *da caccia*, ~ *d'amore*; *angolkürt*; *fagott*; *kontrafagott*; *tárogató* (XVII-XVIII. sz.); *kétnyelvű fúvókás dudu*

1.2.3. ajakfeszültséges ~ok: a légoszlopot az ajak feszültsége hozza rezgésbe (rézfúvós hangszerek)

a nyitott cső egyik végéhez csészében végződő fúvókát (Mundstück) illesztnek, a hangot a játékosnak a fúvóka csészéjébe illesztett, összepréselt két ajkának rezgése hozza létre; a hangszer – méretétől (a benne rezgő légoszlop hosszúságától) függően – egy hangot ad ki, ám az ajkak tartásának változtatása révén megszólaltathatók ennek a hangnak a felhangjai is; félhangnyival módosítható a megszólaló hangok magassága hangszer tölcserébe helyezett kéz segítségével; további lehetőség a hangmagasság módosítására, ha a hangszer testébe illesztett toldalékcsovek be- vagy kiiktatása révén megváltoztatjuk a rezgő légoszlop hosszát; a hang erőssége a befúvás erejével arányosan változik

1.2.3.1. kürtök: ívben hajlított test (eredetileg íves szarv, tülök, a későbbiekben a csövet „megtekerték”; a hajtogatás révén a légoszlop hossza nem változik, de a hangszer könnyebben kezelhető, szállítható)

a hangszerben lévő furat 'kónikus'¹⁴³, azaz átmérője változik (a vége felé fokozatosan öblösödik)

pl. *kürt*, *vadászkürt*¹⁴⁴, *tuba*¹⁴⁵

1.2.3.2. trombiták: egyenes test (eredetileg cső, a végén egyenes vagy pipa-szerűen fölmeredő tölcserrel; a későbbiekben az egyenes testet itt is fölvaltották a „megtekert” csövek)

a hangszerben lévő furat 'cilindrikus'¹⁴⁶, azaz átmérője nem változik (csak a legvégén, egy rövid szakaszon szélesedik ki)

pl. *trombita*, *piszton*¹⁴⁷; *kornett*¹⁴⁸; *harsona*, *pozan*¹⁴⁹;

NB.

— a rézfúvós hangszerek kaotikus építési, hangolási és elnevezési gyakorlatát Adolphe SAX belga hangszerkészítő tevékenysége tette áttekinthetőbbé;

— a rézfúvós zenekar (hangszerek nagyság, illetve hangmagasság szerinti sorban): trombita, kürt, kornett, szárnykürt, tenorkürt, eufonium, harsonák, tuba, helikon/bombardon

2. Idiofon hangszerek

a hangot maga a hangszertest adja (*idio|fon*, ἰδιο|φων /gör./ = saját|hang)

2.1. összeütött idiofonok: párosával használt egynemű hangkeltő testek;

pl. *fém|tányér* (páros cintányér), *csattogó*; *kasztanyett*; *claves*

¹⁴³*kónikus* = kúpos

¹⁴⁴*kürt*, *vadászkürt*: a toldalékcsoveket szeleppel vagy billentyűvel lehet nyitni és zárni; a toldalékcsovek olykor cserélhetők (játék közbeni hangolás)

¹⁴⁵*tuba*: a fúvóskar basszushangszere, melyben a toldalékcsovek betoldásának és működtetésének mechanikája a kürtéhez, illetve trombitához hasonlóan alakult (előd a fatestű, mélyhangú *serpent*, majd *basszus|kürt*, illetve *ophikleid*)

¹⁴⁶*cilindrikus* = hengeres

¹⁴⁷*trombita*, *piszton*: a toldalékcsovek betoldásának és működtetésének mechanikája a kürtéhez hasonlóan alakult

¹⁴⁸*kornett*: a postakürt vagy katonai jelzőkürt szelepekkel kromatikus hangszerré tett utódja,

¹⁴⁹*harsona*, *pozan*: a toldalékcso a hangszer hosszú alapsöveiben mozgatható U-alakú tolóka; a tolóka hét fekvésében hét alaphang és annak néhány felhangja szólaltatható meg; fejlődése során egy kvartszelepet építettek a hangszerre, a kürt módjára többszelepes harsona nem vált életképesé

2.2. **ütött** ~ok: valamely eszközzel, kalapáccsal megszólaltatott hangkeltő eszközök; pl. *harangok*, *harangjáték*¹⁵⁰; *csőharang-sor*¹⁵¹; *gong*, *tam-tam*¹⁵²; *xilo-* és *metallofon*¹⁵³; *marimba*¹⁵⁴; *cseleszta*¹⁵⁵; *fémháromszög*¹⁵⁶; *fémhányér*¹⁵⁷

2.3. **rázott** ~ok: pl. *csörgő*, *csengő*, *kolomp*;

2.4. **dörzsölt** ~ok: pl. *üvegharmonika*¹⁵⁸

2.5. **karcolt** ~ok: pl. *guiro*¹⁵⁹

2.6. **pendített** ~ok: pl. *kereplő*, *doromb*¹⁶⁰

2.7. **dobbantott** ~ok: lábbal megszólaltatott üreges fa vagy befödött verem (esetleg földhöz ütött cső, bot stb.)

3. Membranofon hangszerek

a hangot egy kifeszített hártya kelti (*membranofon*, μεμβρανοφων /gör./ = hártya|hang); a hártya anyaga megfelelően kikészített bőr (esetleg műanyag); a hangrezgést a hangszer teste (rezonátor) erősíti föl, amelyre a hártyát ráfeszítették

3.1. Alaptípusok a hangszer testének **anyaga** szerint:

– növényi fás szára: *fa*, *bambusz* stb.

– növényi termés: *kókuszdió*, *tök* stb.

továbbá *agyag*; *fém* vagy *műanyag*

3.2. Alaptípusok a hangszer testének **alakja** szerint:

3.2.1. **hengeres** membranofonok: a hangot adó hártyával lezárják egy üreges henger egyik /vagy mindkét/ végét (östi-pus: üreges növényi szár); ezen belül keskeny hengerek és széles hengerek (...)

pl. *kisdob*, *pergődob*, *tamburin*, *nagydob*

3.2.2. **félgömb-alakú** ~ok: a hangot adó hártyát egy kivájt növényi termés, illetve agyag- vagy fémüst szájára feszítik
pl. *üstdob*

3.2.3. **keretes** ~ok: a hangot adó hártyát egy kereten rögzítik

3.3. Alaptípusok a hangszer megszólaltatásának módja szerint:

¹⁵⁰*harangok*, *harangjáték*: pontosan hangolt, hosszúság (hangmagasság) szerinti sorba rendezett és egymás mellé fektetett fémcsövek, harangoस्कák vagy fémlapok, melyeket vagy kézzel (puhafa- vagy puha anyaggal bevont fejű kalapáccsal), vagy billentyűkkel működtetett kalapáccssorral szólaltatnak meg

¹⁵¹*csőharang-sor*: pontosan hangolt, hosszúság (hangmagasság) szerinti sorba rendezett és zsinórral állványra fölfüggesztett fémcsövek, melyeket puhafa- vagy puha anyaggal bevont fejű kalapáccsal szólaltatnak meg; a hang megszüntetésére a játékos keze vagy pedállal működtethető tompítólécz szolgál

¹⁵²*gong*, *tam-tam*: nagyobb állványra függesztett nagyméretű réz- vagy bronzhányér, melyet puhafa- vagy puha anyaggal bevont fejű kalapáccsal szólaltatnak meg; a gong általában kisebb méretű és konkrét hangmagasságra hangolják, a tam-tam határozatlan magasságú hangot ad; a hang megszüntetésére a játékos keze szolgál

¹⁵³*xilo-* vagy *metallofon*: pontosan hangolt, hosszúság (hangmagasság) szerinti sorba rendezett és fakeretre fektetett fa (*xilo*~) vagy fém (*metallo*~) lapok, melyeket puhafa- vagy puha anyaggal bevont fejű kalapáccsal szólaltatnak meg; a hang megszüntetésére a játékos keze vagy pedállal működtethető tompítólécz szolgál

¹⁵⁴*marimba*: a xilo- vagy metallofon lapjai lábokon álló keretre kerülnek, alattuk magasság szerint sorba rendezett rezonátorcsövek erősítik föl a hangot, a hang megszüntetésére pedállal működtethető tompítólécz szolgál

¹⁵⁵*cseleszta*: a harangjáték fémlapjait többé-kevésbé zárt fadobozba helyezik, a hang így jelentékeny mértékben tompul és halkul

¹⁵⁶*fémháromszög*: háromszög alakra hajlított vékony fémcső, melyet zsinogra függesztenek és fémpálcával szólaltatnak meg (a szabadabb rezgés érdekében a háromszöget az egyik sarkán résznyire megnyitják); a hang megszüntetésére a játékos keze szolgál

¹⁵⁷*fémhányér*: állványra vízszintesen rögzített rézhányér, melyet sokféle eszközzel (bot, kalapácsok, fémseprű stb.) meg lehet szólaltatni; a hang megszüntetésére a játékos keze szolgál

¹⁵⁸*üvegharmonika*: nagyság (hangmagasság) szerint egy tengelyen sorba rendezett és benedvesített üvegharangok, melyeket a tengely forgatása közben ujjakkal érintve szólaltatnak meg;

¹⁵⁹*guiro*: palack- illetve körte formájú, egyik oldalán barázdált üreges tök, melyet a barázdákon végighúzott bottal szólaltatnak meg

¹⁶⁰*doromb*: levél formára meghajlított acél (vagy bambusz) keret, a keret közepéhez rögzített szabadon mozgó nyelvvel; a játékos a keretet az ajkai közé veszi, s a szabadon mozgó nyelv rezgését a szájüreg erősíti föl

3.3.1. ütött membranofonok: a kifeszített hárttyát a játékos pusztá kézzel, vagy valamilyen eszközzel (1 vagy 2 bottal /verővel/, vesszőnyalábbal, fémseprűvel stb.) veri;

pl. *dobok*

3.3.2. rázott ~ok: a kifeszített hárttyát az alatta, a hangszer testében elhelyezett és a hangszer mozgatása révén megmozduló kavicsok, magvak szólaltatják meg;

3.3.3. csattintott ~ok: a kifeszített hárttyát a hozzá kívülről erősített és a hangszer mozgatásától megmozduló eszközök (csattogók, húrok) szólaltatják meg

3.3.4. dörzsölt ~ok: a kifeszített hárttyát dörzsöléssel szólaltatják meg

pl: *köcsögduda*

4. Chordofon /kordofon/ hangszerek

a hangot egy megfeszített húr kelti (*chordo|fon, χορδο|φων /gör./ = húr|hang*)

4.1. Alaptípusok a megszólaltatás módja szerint

4.1.1. ütött chordofonok: a kifeszített húrt a játékos pusztá kézzel, vagy valamilyen eszközzel (1 vagy 2 bottal /verővel/, mechanikus szerkezet közbeiktatásával) megüti

pl. *cimbalom, clavichord*¹⁶¹, *fortepiano*); *üttőgardon*¹⁶²

4.1.2. pendített ~ok: a kifeszített húrt a játékos pusztá kézzel, vagy valamilyen eszközzel (bármely anyagból készített pengető /plectrum segítségével) megpendíti;

pl. *gítár-típusúak* (citera, kantele¹⁶³, kotó¹⁶⁴, psalterium); *lant-típusúak* (rebab, mandolin, koboz); *cembalo* (harpisichord, virginál¹⁶⁵, spinét¹⁶⁶)

4.1.3. súrolt v. dörzsölt ~ok: pl. *vonós hangszerek; tekerőlant* (nyenyere v. forgólant)

4.2. Alaptípusok a hangszer alkata szerint:

4.2.1. hárfa-típusú ~ok: a húrok a hangszer testéből merőlegesen futnak a hangszer felső részéből kiálló feszítő ívhez; a játékos a hangszert maga elé vagy a két lába közé támasztja és mindkét oldalról pendítheti a húrokat; pl. *hárfa; ír hárfa*

4.2.2. líra-típusú ~ok: a húrok egy ív (ökörzarv..) közepétől az ív két szára között kifeszített keresztámaszig húzódnak; a játékos a hangszert általában ölben tartja és csak a húrsor egyik oldalán játszik; pl. *lyra, krar*

4.2.3. lant-típusú ~ok: a húrok a hangszer két részét, a hangtestet (rezonátor) és a nyakat kötik össze; a húrokat a hangtest fölött pendítik meg, a test a húrok rezgésének fölerősítésére szolgál, alakja doboz-szerű (gítárok, hegedűk stb.) vagy félkörte alakú (lant, mandolin stb.); a nyak a rezgő húrok hosszának kisebb (hangolás) vagy nagyobb (lefogás,

¹⁶¹Billentyűs hangszer, a mai zongora egyik elődje; billentyű-mechanikája kis – olykor valamilyen puhább anyaggal bevont – fémlemezeket mozgat, azok ütik meg a hangszer húrjait; húrjai a billentyűkre merőlegesen futnak egy négyszögletű lądában; fizikai besorolása: citera-típusú, ütött chordofon; a XV sz. eleje óta használják
(*clavis* /lat./ = kulcs, nyomógomb, billentyű; *chord* /lat./ = húr; clavichord: billentyűk útján megütött húr)

¹⁶²Székelyföldön, illetve Gyimesben és Moldvában elterjedt hangszer; teste lant-alkatú; 3-4 húrja is van, de dallamot nem játszanak rajta. A játékos a hangszert a nyakába akasztja, s két kézzel játsziik: az egyikkel erőteljesen pendíti/tépi, a másik kézben tartott rövid bottal pedig üti a húrokat.

¹⁶³Népi hangszer; a citera Finnországban elterjedt változata; ősi formájában teste zömökebb, magasabb s kissé csónakszerű. Az utóbbi századokban – nyugat-európai hatásra ugyanúgy számos különféle alakmódosulata, típusa jött létre, mint a közép-európai citerának.

¹⁶⁴Japánban használatos, nagy testű (150-200 cm hosszú), 13 vagy 17 húrú, citeraszerű hangszer; a földre fektetik, a játékos mellé ülve vagy guggolva játszik rajta.

¹⁶⁵Billentyűs hangszer, a mai zongora másik elődje; mechanikája a spinétéhez hasonló, de testének alakja eltér amazétól. A ~ igen népszerű volt az angol reneszánsz gyakorlatban; ott irodalma is igen jelentékeny.
(*virgo, virginalis* /lat./ = szűz, szűzies; utalás a hangszer hangjának törékeny, finom mivoltára)

¹⁶⁶Billentyűs hangszer, a zongora egyik elődje; kis méretű, cembalo-típusú, azaz, a billentyűkhöz olyan mechanika csatlakozik, amely a húrokat egy tűskével érinti, megpendíti (ezért fizikai besorolása citera-típusú, pendített chordofon); húrjai – a cembaloéval ellentétben – nem a billentyűkkel párhuzamosan, hanem azzal valamilyen szöget bezárva futnak egy ötszögletű lądában; a XVII-XVIII. században volt használatos
(*spina* /lat./ = tűske; ebben a kifejezésben az a tűske, mellyel a hangszer mechanikája a húrt megpendíti)

dallamjáték) mértékű változtatására szolgál; a húrokat pendítéssel (pengetősök) vagy dörzsöléssel (vonósok) szólaltatják meg:

pl. *lant*, *mandolin*, *gitár*; *violák* (~ da gamba, ~ da braccio/brácsa, *violino*/hegedű), *bőgők* (*violone*/bőgő, *violoncello*/gordonka);

4.2.4. citera-típusú ~ok: a húrok egy doboz-formájú hangtest két vége között feszülnek, a hangtest a húrok rezgésének fölerősítésére szolgál; a húrokat – kézzel vagy mechanikával – pendítéssel (psalterium-típusúak: *citera*, *kantele*, *cembalo* stb.), érintéssel (clavichord-típusúak) vagy ütéssel (cimbalom-típusúak: *fortepiano*, *zongora*) szólaltatják meg

pl. *cembalo*, *clavichord*, *cimbalom*, *fortepiano*, *zongora*

5. Elektrofon hangszerek

Szövevényes hangszer típus, melyet 1930-ban illesztettek a rendszerbe. Sok kutató sokféleképpen osztja altípusokra.

Legjellemzőbb fajtái¹⁶⁷:

- a hangszer működtetésének egy részét elektromos áram segítségével végzik (elektromechanikus ~)
- a hangot még hagyományos hangszer hozza létre, hangját elektromos eszközzel erősítik (elektroakusztikus ~)
- a hangot elektronikus eszköz (hanggenerátor, szintetizátor) hozza létre és erősíti föl (elektronikus ~)
- a hangot speciális számítógép hozza létre a természetes hang elemzése alapján (digitális ~)

¹⁶⁷Az alábbi besorolást mérnöki ismeretek nélkül rögzítettem.

Hangszer-alaptípusok

összefoglaló táblázat

			példa:
AEROFON	- nyitott ~		<i>bugattyú</i>
	- zárt ~	- <i>peremes/ajaksípos</i> ~	<i>pánsíp</i>
		- egyenes fuvola	<i>furulya</i>
		- füttyfuvola	<i>fuvola</i>
		- harántfuvola	<i>klarinet, duda</i>
	- <i>sípos/nádsípos</i> ~	- egynyelvű	<i>oboa</i>
		- kétnyelvű	
	- <i>ajakfeszültséges</i> ~	- trombita-típusú (egyenes furatú)	<i>trombita, harsona</i>
		- kürt-típusú (kónikus furatú)	<i>kürt, tuba</i>
IDIOFON	- összeütött ~		<i>kasztanyett</i>
	- ütött ~		<i>harangjáték, xilofon</i>
	- rázott ~		<i>csörgő, kolomp</i>
	- dörzsölt ~		<i>üvegharmonika</i>
	- karcolt ~		<i>guiro</i>
	- pendített ~		<i>doromb</i>
	- dobantott ~		<i>üreges fatörzs</i>

	példa:		példa:	
MEMBRANOFO	megszólaltatási mód szerint:	alkat szerint:		
	N			
	- ütött ~	<i>dob</i>	- hengeres ~	<i>dob</i>
	- rázott ~	<i>csörgődob</i>	- félgömb-alakú ~	<i>üstdob</i>
	- csattintott ~	<i>fémhúros dob</i>	- keretes ~	<i>keretes dob</i>
- dörzsölt ~	<i>köcsögduda</i>			

CHORDOFON	megszólaltatási mód szerint:	alkat szerint:		
	- ütött ~	<i>ütőgardon, zongora</i>	- hárfa típusú ~	<i>hárfa</i>
	- pendített ~	<i>tambura, csembaló</i>	- lyra típusú ~	<i>lyra</i>
	- dörzsölt ~	<i>hegedű</i>	- lant típusú ~	<i>hegedű, gitár</i>
		- citera típusú ~	<i>citera, cimbalom</i>	

A hangszerek hagyományos felosztása, fő családjai,

„felülről lefelé” a zenekari partitúra szerint (nevük *olasz*, *angol* és *német* nyelven is)

- Fúvósok – fáfúvósok – ajaksíposok – fuvola, harántfuvola (*flauto traverso*, *traverse flute*, *e Querflöte*)
 – furulyák, csőrfuvolák (*flauto diritto*, *recorder*, *e Blockflöte*)
 – egynádasok: – klarinét (*clarinetto*, *clarinet*, *e Klarinette*)
 – basszetkürt, altklarinét (*corno di bassetto*, *basset horn*, *s Bassetthorn*)
 – kétnádasok: – oboa /d' amore, da caccia, heckelphon/ (*oboa*, *oboe*, *e Oboe*)
 – fagott (*fagotto*, *bassoon*, *s Fagott*)
 – rézfúvósok – trombita (*tromba*, *trumpet*, *e Trompete*)
 – kürt „vadász kürt” (*corno*, *french horn*, *s Horn*, *Waldhorn*)
 – harsona /alt-, tenor-, basszus- / (*trombone*, *trombone*, *e Posaune*, *Trombone*)
 Ütősök – kisdob (*cassa chiara*, *snare drum*, *e kleine Trommel*)
 – nagydob (*gran cassa*, *bass drum*, *e grosse Trommel*)
 – üstdobok /párban, D – T' hangolásban/ (*timpani*, *kettle drum*, *timpani*, *e Pauke*)
 – fém háromszög (*triangolo*, *triangle*, *r Triangel*)
 – cintányér /réztányér/ (*piatti*, *cymbals*, *s Becken*)
 Húrosok – pengetősök – hárfa (*arpa*, *harp*, *e Harfe*)
 – gitár (*chitarra*, *guitar*, *e Gitarre*)
 – vonósok – hegedű (*violino*, *violin*, *e Geige*, *Violine*)
 – mélyhegedű, brácsa (*viola da braccio*, *viola*, *e Viola*, *Bratsche*)
 – gordonka, cselló (*violoncello*, *violoncello*, *s Cello*, *Violoncello*)
 – gordon, nagybőgő (*violone*, *contrabasso*, *double bass*, *r Kontrabass*)
 Vegyes osztályú hangszerek
 – húros ütőhangszerek: – csembaló (*clavicembalo*, *harpsichord*, *s Cembalo*, *Klavizymbel*)
 – klavikord (*clavichordo*, *clavichord*, *s Klavichord*)
 – tekerőlant (*lira tedesca*, *hurdy-gurdy*, *e Drehleier*)
 – fúvós ütőhangszerek: – orgona (*organo*, *organ*, *e Orgel*)

13. Az opera kialakulása, típusai, alkotó elemei; *Monteverdi* madrigáljai és operái

Az opera kialakulása

1. Az opera megjelenése

1.1. A műfaj eredete, ötletadó forrásai:

- görög drámajátszási hagyomány
- *templomi misztériumjáték*¹⁶⁸ (liturgikus dráma): bibliai történet bemutatása énekesekkel, karral, néhány kísérőhangszerrel; gregorián dallamvilág, sípok, ritmushangszerek
- *vásári komédia*: rögtönzött világi színpadi játék (commedia dell'arte) sematikus szereplőtípusokkal, bejáratott cselekményfordulatokkal

1.2. Közvetlen előzmény:

- érett reneszánsz:
 - antik drámák újbóli bemutatása zenés betétekkel (a reneszánsz egyik legfontosabb mintája az antik hagyomány)
 - *madrigálkomédia* (egy témakörhöz /pl. karneváli fölvonulás/ fűzött, rövidebb-hosszabb madrigáltételek laza összekapcsolása)
- kései reneszánsz: drámai madrigál, szólómadrigál (énekes vezérszólam, alárendelt kísérő hangszeres vagy kóruszólamok, történetmondás vagy érzelmes helyzet-elemzés)

zh: Claudio MONTEVERDI: *Madrigali guerrieri ed amorosi – Dolcissimo uscignolo* (drámai madrigál, 8sz.)

1.3. Első megjelenése: Firenze, Bardi gróf köre, a „Camerata” (*Vincenzo Galilei, Giacomo Peri, Giulio Caccini* etc.)

- nuove musiche (/ol./ = új zene): a kifejezésteli, érzelmes és érthető muzsika
- minta: a görög drámaelőadások (föltételezett) gyakorlata
- 1598 Peri: *Dafne*
- 1600: Peri: *Euridice*; Caccini: *Il rapimento di Cefalo*; Cavalieri: *Rappresentatione di anima e di corpo* (oratórium!...)
- 1607: Monteverdi: *Favola d'Orfeo*: a barokk kezdete

2. A műfaj esztétikai alapelvei:

Az opera kialakulásának kulcsszavai

2.1. monodia drammatica¹⁶⁹: kísérlet az előadandó szöveg tartalmát érzékenyen követő egyszólamú éneklés formáinak, műfajainak megteremtésére (reakció a bonyolult későreneszánsz polifóniára)

2.2. stile rappresentativo¹⁷⁰: ritmusban és frázisokban beszédszerűen szabad, az érzelmek feszültségét váratlan szünetekkel és hangközökkel érzékeltető (elsősorban énekes) zene

2.3. prima prattica / seconda prattica¹⁷¹: a hagyományos, magasrendű, bonyolult és statikus Palestrina-féle polifónia szembeállításával az új, érzelmes, érthető és dinamikus zenei gondolkodással

¹⁶⁸templomi misztériumjáték: a liturgikus dráma másik elnevezése; az egyházi év jeles napjaihoz, nagyobb ünnepeihez kapcsolódó bibliai történetekre épülő színpadi játék; a történet elmondói és a szereplők is gregorián dallamokon szólalnak meg; (jellemző típusai: betlehemes játék, passiójáték)

¹⁶⁹drámai egyszólamúság (*monodia, μονόδια* /gör./ = egyszólamú dallam; *drammatica* /ol./ = dramatikus)

¹⁷⁰érzékletes stílus (*stile* /ol./ = stílus, modor; *rappresentare, rappresentativo* /ol./ = megjeleníteni, megjelenítő)

¹⁷¹a régi és az új zeneszerzői gondolkodásmód (*prattica* /ol./ = gyakorlat, szokás, eljárás mód)

3. A műfaj meghatározása

3.1. opera: énekes szólistákra, kórusra, tánckarra és zenekarra írt nagyobb méretű, szabad témájú színpadi zenemű; zenés dráma; (*opus; opera* /lat./ = mű; művek; azaz: rövid művek /zeneszámok, recitativo-k, áriák stb./ sorozata; más értelmezés szerint különféle művek, alkotások /zene, szöveg, jelmez, díszlet, színészi játék/ összessége)

3.2. opera: zenés színpadi mű

zh: Claudio MONTEVERDI: *Il combattimento di Tancredi e Clorinda* (drámai madrigál; részlet)

Az opera alkotó elemei, típusai

1. Az opera elemei, fölépítése:

1.1. *recitativo*¹⁷²: a szereplők megszólalása, párbeszédei

– dramaturgiai funkciója: a történet előrevitele, az események elmesélése

– előadói: énekes szólista / szólisták és kíséret;

– típusai:

– ~ *secco*¹⁷³: egyszerű recitativo, azaz olyan, amelyben az énekes szólistát csak a „kötelező” hangszerek /→ basso obbligato, → basso continuo/, azaz cembalo és basszus kísérik;

– ~ *accompagnato*¹⁷⁴: dramaturgiailag izgalmas, jelentékeny pontokon megjelenő kíséretes recitativo, melyben az énekes szólistát – dramaturgiai okokból – több hangszer, kamaraegyüttes vagy az egész zenekar kíséri;

1.2. *aria*¹⁷⁵ /ária/: önálló énekes szólószám; egyszerű szerkezetű, általában legalább két-három formai egységből álló tétel; folyományai a *duetto*, *terzetto*¹⁷⁶ etc.

– dramaturgiai funkciója: a szereplők történettel kapcsolatos személyes érzelmeinek, lelki reflexióinak kifejezése

– előadója egy (két-három stb.) énekes szólista és a zenekar;

1.3. *coro*¹⁷⁷ /kórus/: kartétel

– dramaturgiai funkciója:

– 1. a történetben előforduló tömegjelenetek bemutatása,

– 2. a történet tanulságainak levonása /ld. görög dráma (Dargó!) /

– előadói: kórus és zenekar

1.4. *balletto*¹⁷⁸: tánctétel

– dramaturgiai funkciója: a hangulat megemlése, oldása, szórakoztatás, látványosság, dramaturgiai pihentetés, színváltás előkészítése

– előadói: tánckar és zenekar

¹⁷²elbeszélés, történetmondás (*recit/are; recit/ativo* /ol./ = elmondani, előadni, fölidézni; elmondva; itt: az események fölidézése)

¹⁷³száraz (*secco* /ol./ = száraz; átvitt értelemben: egyszerű)

¹⁷⁴kísérettel ellátott (*compagna; ac|compagnare; ac|compagnato* /ol./ = társaság; hozzá|társulni, kísérni; hozzá|társított, kísérettel ellátott [dolog])

¹⁷⁵szóló-énekszám (*aer, aep* /gör./, *aria* /ol./ = levegő; eredetileg: egy levegővel elénekelhető zenei gesztus; átvitt értelemben: dal, könnyed, szabad ének)

¹⁷⁶két, három énekes számára írt „közös ária” (*due, duo, duetto* /ol./ = kettő, kettős; *tre, trio, terzetto* /ol./ = három, hármas; *quattro, quartetto* /ol./ = négy, négyes stb.)

NB. a szakirodalomban a *duo, trio* szavakat hangszeres, a *duetto, terzetto* szavakat énekes művek esetében szokás használni, a *quartetto* szótól „fölfelé” az elnevezést már mindkét fajtára alkalmazzák

¹⁷⁷kar (*khorea, χορεία* /gör./ = tánc; *khorosz, χορός* /gör./ = tánchely, átvitt értelemben: hely az előadók, a drámában szereplő kar számára; *chorus* /lat./ = éneklő vagy szavaló előadóegyüttes; *coro* /ol./ = énekkar)

¹⁷⁸tánc (*ballare, balletto* /ol./ = táncolni; tánc)

1.5. *sinfonia*¹⁷⁹: zenekari, azaz tisztán hangszeres tétel

- dramaturgiai funkciója:
 - 1. a hangulat előkészítése, bemutatása, fokozása vagy oldása; olykor dramaturgiai pihenő,
 - 2. a jelenetek közötti színpadváltás technikai lehetővé-tétele
- előadója: zenekar
- típusai:
 - *ouverture*¹⁸⁰, *preludio*, azaz nyitány, előjáték
 - *intermedium*, *intermezzo*¹⁸¹, közjáték

2. A műfaj itáliai fejlődése

2.1. korai barokk, első szakasz:

Claudio Monteverdi és a „velencei iskola”; recitatív stílus; az operazene alapjainak lefektetése;

2.2. virágzó barokk, második szakasz:

Alessandro Scarlatti és a „nápolyi iskola”: melodikus stílus; jellegzetes nyitányformák és virtuóz áriatípusok kialakulása;

3. A műfaj alaptípusai

3.1. *opera seria*¹⁸²: komoly opera

- emelkedett (történelmi, mitológiai vagy bibliai) témaválasztás,
- bonyolult karakterek, érzelmek;
- statikus előadásmód; 3-4 hosszú felvonás, hosszú jelenetek
- nagyszabású földolgozás, gazdag, kifejező kíséret (*stile concitato*¹⁸³)
- ballett-tételek

3.2. *opera buffa*¹⁸⁴: vígopera

- hétköznapi, népi témaválasztás
- egyszerű alapkarakterek és alaphelyzetek
- dinamikus előadásmód, 1-2 rövid felvonás, rövid jelenetek (sokszor az ~ buffa egy-egy ~ seria felvonás-szünetei-
ben került előadásra...)
- egyszerű, színes hangszerkíséret
- táncjáték nincs

¹⁷⁹többszólamú hangszeres zenemű (*szüm|fonia*, συν|φωνία /gör./, *sym|phonia* /lat./, *sin|fonia* /ol./ = együtt|hangzás)
a korabarokkban többszólamú énekes és hangszeres darabra egyaránt használt kifejezés, később jelentése a hangszeres
zenére korlátozódott)

¹⁸⁰nyitány (*ouvrir; ouverture* /fr./ = nyitni, kinyitás)

¹⁸¹közjáték (*inter|medium* /lat./ *inter|mezzo* /ol./ = közbe|vetett, közbe|iktatott [dolog])

¹⁸²komoly opera (*serio, seria* /ol./ = komoly)

¹⁸³*stile concitato*: a korai barokk énekes műveket kísérő vonószekerek jellegzetes játékmódja, „izgatott stílus”; a szöveg
drámai fordulatainak érzékeltetését pontozott ritmusok, gyors, ritmikus figurák, passzázsok és hangismétlések szolgálják

¹⁸⁴vígopera (*buffone* /ol./ = bolondos)

Claudio MONTEVERDI (1567-1643)

1. Élete

- * 1567 Cremona
- 1567-1590 Cremona, tanulóévek, éneklés, hegedűjáték, zeneszerzés
- 1590-1613 Mantova: hercegi szolgálat (Gonzaga család), hangszerjáték, zeneszerzés, növekvő ismertség és elismertség, az első jelentékeny opera bemutatása, további operák írása
- 1613-1643, egyházi zeneigazgató, majd a városi zenei élet egyik irányítója
- † 1643 Venezia

2. Művei

- madrigálok (117 /142/ ötszólamú madrigál és 53 /60/ 1-9 szólamú drámai koncertmadrigál [a zárójelbe tett számok azt jelölik, hogy némely címekhez 2, esetleg 3 önálló tétel tartozik])
(**I.** 1587, 26 /28/ db; **II.** 1590, 20 /21/ db; **III.** 1592, 15 /20/ db; **IV.** 1603, 20 db; **V.** 1605, 13 /19/ db; **VI.** 1614, 23 /35/ db: pl. *Lamento d'Arianna* /4 madrigál/, *Sestina*./6/ ; **VII.** 1619 28 /45/ db; **VIII.** 1638 *Madrigali guerrieri ed amorosi* 25 db: pl. *Il combattimento di Tancredi e Clorinda* /Tankréd és Clorinda párviadala/; *Il ballo delle ingrate* /A kegyetlenek bálja/)
- kisebb világi kompozíciók (pl. canzonetta)
- egyházi darabok (vallásos madrigálok, motetták, liturgikus sorozatok)
- operák (40< pl. *Favola d'Orfeo* /Orfeusz története/, *Il ritorno di Ulisse in patria* /Odüsszeusz hazatérése/, *L'incoronazione di Poppea* /Poppea megkoronázása/ etc.)

3. Zenéje

- a *polifonikus hagyomány* elsajátítása és alkalmazása; négy-, öt- és hatszólamú madrigálok és motetták
- a *kifejező zene* – a *stile rappresentativo* ('megjelenítő stílus') és a *stile concitato* ('izgatott stílus') – igényeinek teljesítése és fejlesztése: kései, dramatikus madrigálok, 1-8 szólam, hangszerkíséret, párbeszédes formák, történet-mesélés
- az első igazi *operazene* létrehozása: elbeszélő, szemlélődő és érzelmes szakaszok váltakozása, a recitativo-, az ária- és kórustételek mintaadó alkalmazása, dramaturgiai „szereposztásának” tisztázása
- a *hangszerjáték* ábrázoló erejének kiaknázása

14. A barokk stílus létrejötte; az oratórium és a kantáta műfajának kialakulása, alkotó elemei

A barokk

az elnevezés magyarázata: *barroco* [*barruca, barocco*] /újlatin nyelvek/ = tengeri gyöngykagyló házának szabálytalan – csavarvonala; átvitt értelemben: bizarr, zavaros, kusza, értelmetlen; a szabályossal ellentétes esztétikai jelenség

1. Társadalmi háttér

- a protestantizmus (a lutheri és kálvini reformáció) föllépése: nemzeti nyelvű egyházi gyakorlat (bibliafordítások, új énekek)
- ellenreformáció: a római egyház pozícióharca
 - közcélú építkezések, közösségteremtő alkalmak: megrendelések minden művészet – építészet, szobrászat, festészet, zene – körében)
 - a tudományos kutatás (csillagászat, orvostudomány) részleges főlzabadtítása
- iparfejlődés, a hangszerépítés színvonalának emelkedése

2. Általános stílusjegyek

- dinamizmus, mozgalmasság, szenvedély
- díszítettség
- monumentalitás

3. A barokk zene alapvető jelenségei, stílusjegyei

- az érzelemgazdag, kifejező dallamosság, azaz a *monodia*¹⁸⁵ elvének hangsúlyozása;
- a hagyományos egyházi hangnemek háttérbe szorulása, a dúr-moll hangnempár jelentőségének növekedése;
- a funkciós gondolkodás kezdete;
- a számozottbasszus¹⁸⁶-játék kialakulása, *basso continuo*¹⁸⁷ gyakorlata;
- a hangszeres zene előtérbe kerülése;
- a (vonós) *zenekar*¹⁸⁸ megszületése
- *concerto*¹⁸⁹ játék és *concertáló* stílus: a teljes együttes, s egy belőle kiemelkedő kisebb hangszeres csoport /tutti-concertino/ szembeállítás, a témák zenei kifejtése a válaszolatásból adódó ismétlések, illetve variációképzés révén; a váltakozó megszólalások egyenes eredménye a *teraszos dinamika*

¹⁸⁵*monodia*: eredeti görög értelmében: egyetlen hangszerral kísért szólóének; a korai barokk szóhasználatban: az emberi érzelmeket, lelkiállapotot hűen kifejezni képes, harmóniákkal kísért énekes vagy hangszeres dallam (*monó|dia*, μονο|δί|α, *monodia* /gör.-ol./ = egyes ének, szóló|ének; itt: egyszólamú zene)

¹⁸⁶számozott basszus: az akkordokat játszó hangszer számára csak a harmónia alaphangját (basszus) írják le; az alaphangra építendő harmónia szerkezetét a hang fölé írt számokkal jelölik

¹⁸⁷*basso continuo*: szó szerint: folyamatos basszus; barokk hangszeres vagy hangszerkíséretes művek harmóniafüzésének alapjául szolgáló basszus-szólam, a kompozíció harmóniai történéseinek mindig jelen lévő alapja; megszólaltatója általában a dallamot játszó basszus-hangszer /cselló vagy bőgő/ és a harmóniákat játszó billentyűs hangszer /csembaló, klavikord/ esetleg lant;
(*basso* /ol./ = alsó, lenti; *continuo* /ol./ = folyamatos, állandó)

¹⁸⁸*zenekar*: hangszeres együttes, amelyben a szólamok nagy részét egynél több hangszer játssza (ellentétben a kamaraegyüttessel, melyben minden szólamot egy hangszeres játszik)

¹⁸⁹*concerto*: a kései reneszánsz kortól alkalmazott megjelölés; kisebb és nagyobb csoportokra osztott énekes-hangszeres, később csak hangszeres (elsősorban vonós) együttes számára írt zenemű, melyben a zenei anyagot a teljes együttes (tutti) és a benne elhelyezkedő kamara-csoport (concertino) váltakozva szólaltatja meg

4. A barokk zene műfajai:

hangszeres művek

- szonáta (*triószonáta*), fantázia, *partita*¹⁹⁰, *invenció*¹⁹¹
- táncművek, táncsorozat, *szvit*¹⁹²
- variáció,
- *fuga*¹⁹³ és pártételei (*prelúdium*¹⁹⁴, *toccata*, fantázia, *adagio* stb.)
- *concerto*, (~ *grosso*, *solo* ~)

énekes művek

- dal, ária
- madrigál
- motetta
- mise
- *kantáta*, *oratórium*
- *opera*

5. A barokk jelentős zeneszerzői:

angol szerzők: **Henry PURCELL** (1659-1695), **Georg Friedrich HÄNDEL**¹⁹⁵ (1685-1759)

német szerzők: **Heinrich SCHÜTZ** (1585-1672), **Johann PACHELBEL** (1653-1706), **Johann Sebastian BACH** (1685-1750), **Georg Friedrich HÄNDEL** (1685-1759), **Georg Philipp TELEMANN** (1681-1767)

italiai szerzők: **Arcangelo CORELLI** (1653-1713), **Alessandro SCARLATTI** (1660-1725), **Antonio VIVALDI** (1678-1741), **Domenico SCARLATTI** (1685-1757), **Giuseppe TARTINI** (1692-1770), **Giovanni Battista PERGOLESI** (1710-1736)

francia szerzők: **Jean-Baptiste LULLY** [**Giovanni Battista LULLI**] (1632-1687), **François COUPERIN** (1668-1733), **Jean-Philippe RAMEAU** (1683-1764),

(*con/certo*, *con/certare* /ol./ = együtt|működés, együtt|működni, össze|egyeztetni)

¹⁹⁰**partita:**

1. korai barokk: (általában szólóhangszerre, esetleg kamaraegyüttesre írt) variáció- vagy tánc-sorozat egy darabja;
2. érett és kései barokk: szabad szerkezetű, szólóhangszeres kompozíció, vagy ilyen kompozíciók (esetleg táncok) sorozata (*pars* /lat./ *parte* /ol./ = rész, eleme valaminek; *parti/re*; *parti/ta* /ol./ = oszt|ani, elhagy|ni, elváll|ni; elválaszt|ott; itt eredetileg: hosszabb műnek a többi elemétől elválasztott darabja)

¹⁹¹**invenció:** szabad szerkezetű, általában egy témára vagy rövidebb motívumra fölépített rövid hangszeres darab, amely bemutatja a zeneszerzői fejlesztés ötleteit

(*in|venire*; *in|ventio* /lat./ = be|jönni; be|jövétel; átvitt értelemben alkotói találékonyság, ötlet [ami „bejön” az alkotó fejébe])

¹⁹²**szvit:** szólóhangszerre /elsősorban billentyűsre/ vagy zenekarra írt, stilizált, gyakorta (lassú-gyors) párokba rendezett táncművekből álló kompozíció, melynek elemeit gyakran azonos hangnem köti össze

(*suite* /fr./ = követő, azután; átvitt értelemben: egymást követő elemek sora);

¹⁹³**fuga:** olyan többszólamú, polifonikusan szerkesztett kompozíció, amelynek szólamai a darab elején más-más magasságban /alap-kvint-alap-kvint stb./, egymás után lépnek be ugyanazzal a témával; a téma a mű során ismételtelen megjelenik bármely szólamban, azonos vagy megváltoztatott formában

(*fugire*; *fuga* /lat./ = menekülni; menekülés, futás; átvitt értelemben: „egymás elől menekülő” szólamok csoportja)

¹⁹⁴**prelúdium:** előjáték; két- vagy többrészes hangszeres mű nyitó, bevezető tétele, általában rövid, szabad formájú darab, gyakorta egy technikai vagy zenei ötlet, probléma földolgozása

(*præ|lud|ere*; *præ|lud|ium* /lat./ = elő|játszani; elő|játék; eredetileg: nehezebb hangszeres darab eljátszására készülő muzikus rögtönzött bemelegítő ujjgyakorlata; később: az ujjgyakorlatot zeneileg értékes köntösbe bújtató kis kompozíció, amely egyben meghatározza az utána következő mű hangnemét /→ *toccata*, → *etude*/)

¹⁹⁵Händel német születésű, de élete jelentékeny részét, több mint 40 életévét Londonban élte le, így az angoloknak van némi joguk, hogy angol szerzőként tartsák számon

Az oratórium és a kantáta műfajának kialakulása, alkotó elemei

1. Az oratórium

oratórium: énekes szolistákra, kórusra és zenekarra írt nagyobb méretű, vallásos témájú zenemű; eredetileg: vallásos szöveg, történet – nem színpadon előadott – megzenésítése;
(*ora/re, ora/torium* /lat./ = imádkozni; imaterem; ebben a szóhasználatban: vallásos, de nem templomi előadásra készült zenemű)

1.1. eredete:

- középkori templomi színielőadások (misztériumjátékok)
- a virágzó reneszánsz polifonikus motettái
- az opera ötlete

1.2. alkotóelemei: ugyanaz, mint az operákban, a táncjátékok nélkül

- *recitativo*: történetmesélés
 - ~ *secco*: egyszerű ~
 - ~ *accompagnato*: kíséretes ~
- *aria* /ária/; *duetto*, *terzetto* etc.
- *coro* /kórus/: tömegjelenetek, tanulság
- *sinfonia*: tisztán hangszeres tétel
 - típusai: *ouverture*, *preludio* = nyitány; *intermedium*, *intermezzo*, = közjáték;

1.3. a leggyakoribb oratorikus (azaz, oratórium módjára megszólaló) műtípusok:

- *oratorikus mise*-kompozíciók (a miseszöveg megszólaltatása oratórium módjára: zenekarkíséret, kórustételek, áriák, duettek stb.)
szöveg: a mise állandó tételeinek teljes, szabályos szövege;
előadásának alkalmas időpontja: bármely istentisztelet
- *Magnificat*¹⁹⁶: Mária örömeénekének önálló földolgozása tetszőleges formában és előadó együttesre írva; a barokk korszaktól kezdve oratorikus műtípus¹⁹⁷; Mária akkor mondja el, amikor megtudja, hogy ő fogja megszülni a Megváltót;
szöveg: Biblia, Újszövetség, Lukács 1, 46-55;
előadásának alkalmas időpontja az egyházi évben: Advent;
- *passió*¹⁹⁸: oratórium Krisztus szenvedéséről és haláláról
szöveg: a bibliai evangéliumok /Máté, Márk, Lukács vagy János evangéliuma/ megfelelő szakasza;
előadásának alkalmas időpontja az egyházi évben: Virágvasárnap, illetve Nagypéntek
- *Stabat mater*¹⁹⁹: oratorikus himnusz a Krisztust sirató Máriáról
szöveg: Jacopo da Todi (13. század) himnusza; címe a himnusz első két szava: „Stabat mater dolorosa iuxta crucem lacrimosa dum pendebat Filius”;
előadásának alkalmas időpontja az egyházi évben: Nagypéntek, illetve a Fájdalmas Szűz napja (szeptember 15.)
- *Te Deum* /*tedeum*/²⁰⁰: hálaadó oratórium
szöveg: Nicetas (4. század) himnusza, címe annak első sora: „Te Deum laudamus”;
előadás ideje az egyházi évben: bármely jelentős ünnepi társadalmi esemény (pl. háború befejezése, győzelem, békekötés stb.), valaminek a sikeres elvégzése (pl. /katolikus/ egyházi iskolákban a tanévzáró ünnepély);

¹⁹⁶*Magnificat anima mea Dominum* = Magasztalja lelkem az Urat; az evangéliumi szakasz szövegének első sora

¹⁹⁷a reneszánsz korszakban ugyanezt a szöveget általában motetta formájában dolgozták föl a zeneszerzők

¹⁹⁸*passio* /lat./ = szenvedés, szenvedély; itt: Krisztus szenvedése, illetve annak elbeszélése

¹⁹⁹*Stabat mater dolorosa* = állt a szenvedő anya

²⁰⁰*Te Deum laudamus* = Téged, Istent dicsérünk

- *requiem*²⁰¹: halottakért mondott mise, gyászmise, az alkalomhoz illő változó részekkel, a halottakért mondott mise változó tétéleivel, köztük a „Dies irae” szekvenciával (Tommaso di Celano himnusza); címe a mise nyitó, introitus tételének első szava;
előadásának alkalmas időpontja: Mindenszentek vagy Halottak napja, illetve bármely jelentős gyászesemény

2. kantáta

(barokk) kantáta: énekes szólistá(k)ra és/vagy kórusra, valamint zenekarra írt közepes méretű, többrészes, vallásos témájú zenemű; átvitt értelemben: zenemű, melyben az éneklés játssza a főszerepet); sajátos típusa a szólókantáta, melyben csak egy énekes szólista és a zenekar szerepel

2.1. eredete, fejlődése:

Kései reneszánsz, korai barokk (kb. 1600 – kb. 1630); Itália

- *cantata*: többrészes (több tétéles) énekes kompozíció; elnevezését a 'sonata' mintájára kapta²⁰²
ea: szólóénekes + basso continuo
szöveg: 5-9 strófás világi vagy vallásos költemény, nemzeti nyelven;
zenéje a monodia drammatica elveit követi

Korai barokk kb. 1630–1700); Itália, Németország

- *cantata, cantata con stromenti*: többrészes, recitativo- és áriaszakaszokból álló kompozíció;
ea: szólóénekes + néhány hangszer²⁰³ és basso continuo
szöveg: nemzeti nyelvű világi vagy vallásos költemény, melyben elbeszélő és szemlélődő szakaszok váltakoznak; zene: deklamatív (elbeszélő versek = recitativo) és figuratív (szemlélődő, érzelmes versek = ária) tételek váltakozása

Virágzó barokk (kb. 1650 – kb. 1700); Németország

- *Kantate*: többrészes énekes darab²⁰⁴
ea: énekes szólisták, esetleg kórus + néhány hangszerral vagy kisebb zenekar,
szöveg: bibliai vers, illetve vallásos költemény, német nyelven;
zene: szólórészek (áriák), duettek, tercettek sorozata, melyben elbeszélő szakaszok (bibliai versek) és szemlélődő szakaszok (reflexió, kommentár) váltakoznak; esetleg nyitó vagy záró kórustétel lehetséges; recitativo nincsen

Érett és kései barokk (kb. 1700 –); Németország

- *Kantate*: énekes szólistákra, kórusra és kisebb-nagyobb zenekarra írt többtétéles kompozíció; szövege bibliai vers, illetve vallásos költemény: nyelvhasználata német; zenéje recitativo-ária párok rövidebb-hosszabb sorozata nyitó kórus- és záró koráltétellel; az elbeszélő szakaszok (bibliai versek) recitativo, a szemlélődő szakaszok (reflexió, kommentár) ária, duett formát kapnak, a tanulságokat kórus vagy korál rögzíti

2.2. alkotóelemei: a kifejlett barokk kantáta ugyanolyan elemekből áll, mint a barokk oratórium: *recitativo, ária, kórus (és korál), zenekari tétel*

2.3. a kantáta fejlődése:

- az egyházi kantáta mellett megjelenik (illetve tovább él) a világi tartalmú kantáta
- a kantáta nemcsak történetet mesélhet el, mint az oratóriumok; tétéleinek szövege gyakorta egy lelkiállapot, élethelyzet leírását vagy (pl. Bach egyházi kantátáinál) egy prédikáció lehetséges bibliai hivatkozásait taglalja

²⁰¹*Requiem aeternam dona eis Domine...* = Örök nyugalmat adj nekik, Uram...

²⁰²*canta|re, canta|ta /ol./* = énekel|ni, ill. énekel|t [dolog]

²⁰³*con stromenti /ol./* = hangszerekkel

²⁰⁴*Kantate /ném./* = énekelt mű; az olasz *cantata* megnevezés német átírata

15. Heinrich Schütz életműve

Heinrich SCHÜTZ (1585-1872)

1. Élete

- * 1585.10.08. Köstritz, polgári család, kedvező körülmények
- 1585-1609, Weissenfels, Kassel: színvonalas alapoktatás, jogi és zenei tanulmányok
- 1609-1612, Venezia; további tanulmányok Giovanni Gabrielinél annak haláláig, első madrigálkönyv
- 1612-1614, Kassel, udvari orgonista
- 1614-1672, Dresden, fejedelmi udvar, főzeneigazgató, a Hofkapelle irányítása
- megszakítások
 - 1628-1629 Itália;
 - 1633-35, 1637, 1642-45, København;
 - 1638-39, Braunschweig;
 - 1640, Hannover: menekülés a harmincéves háború /1618-1648/ elől)
- † 1672.11.06. Dresden

2. Művei

[A szerző általában opus-számmal látta el a műveit; életművének kutatói utóbb műjegyzéket hoztak létre, melyben a kompozíciókat időrendbe szedték és sorszámozták. Ez utóbbi jegyzék betűjele SWV²⁰⁵]

2.1. egyházi énekes darabok, illetve kórusművek²⁰⁶ nagyszabású sorozatokban:

- *Psalmen Davids /Dávid zsoltárai/* (opus 2, SWV 22-47; 1619)
[26 zsoltárfeldolgozás; két vagy több kórus + változatos összetételű hangszeres együttes]
- *Becker-Psalter /Becker-zsoltároskönyv* (opus 5, SWV 97-256; 1628, 1661)
[160 zsoltárfeldolgozás Cornelius Becker német szövegével, négyszólamú kórusra; 147 saját dallamra, 13 ismert koráldallamra]
- *Symphoniae sacrae*²⁰⁷ I-II-III. (opus 6, 10, 12; SWV 257-276, 341-367, 398-418; 1629, 1647, 1650)
[68 kompozíció; 20 latin, 48 (27 és 21) német darab 3-8 énekszólamra és kísérő hangszerekre]
- *Musikalische Exequien /Zenés búcsúztató/* (opus 7, SWV 279-281; 1636)
[háromtétéles gyász-zene egy fejedelem temetésére]
- *Kleine geistliche Konzerte*²⁰⁸ I-II. (opus 8-9, SWV 282-305-337; 1636, 1639)
[56 (24+32) nagyoobrrészt német nyelvű mű, 1-5 szólamra kíséret nélkül vagy continuoval]

²⁰⁵SWV = *Schütz-Werke-Verzeichnis* /ném./ = Schütz műveinek jegyzéke

(*Werk/e* /ném. = mű|vek; *Verzeichnis* /ném./ = jegyzék)

²⁰⁶ebben a korszakban a szerzők még nem jelölték, hogy az énekes művek előadásában szólistákra vagy nagyobb létszámú énekes együttesre számítanak (ahol a szólamokat több énekes éneкли)

²⁰⁷*Symphoniae sacrae* /lat./ = pontosan fordítva: szent együtthangzások; a 'symphonia' szó itt többszólamú darabot jelent, azaz, a sorozat címének értelme 'többszólamú vallásos kompozíciók'
(*symphonia* /lat./ = együtthangzás; *sacra* /lat./ = szent)

²⁰⁸*Kleine geistliche Konzerte* /ném./ = Kis vallásos előadási darabok

(*geistlich* /ném./ = lelki, átvitt értelemben vallásos; *Konzert* /ném./ = előadásra szánt darab, vagy maga az előadás; az olasz 'concerto' szó átvétele)

- *Geistliche Chormusik*²⁰⁹ (opus 11, SWV 368-397; 1648)
[29-30 német motetta 5-7 szólamra]
- *Zwölf geistliche Gesänge*²¹⁰ (opus 13, SWV 420-431; 1657)
[12 vegyes egyházi mű, német mise]
- *Deutsches Magnificat*²¹¹ /*Német magnificat*/: (opus ultimum, SWV 494; 1671)
[nyolcszólamú darab]
- egyéb önálló kompozíciók (100., 119. 133. zsoltár stb) [földolgozások kettős karra]
- *Cantiones sacrae quatuor vocum*²¹² (opus 4, SWV 53-93; 1625)
[41 latin nyelvű motetta, négyszólamú kórus + continuo]

2.2. oratorikus művek:

- *Feltámadási oratórium*²¹³ (opus 3, SWV 50; 1623)
- *Karácsonyi oratórium*²¹⁴ (SWV 435; 1664)
- *Krisztus utolsó hét szava*²¹⁵ (SWV 478; cca. 1645)
- *Máté-passió*²¹⁶ (SWV 479; cca. 1665)
- *Lukács-passió*²¹⁷ (SWV 480; cca. 1666)
- *János-passió*²¹⁸ (SWV 481; cca. 1665-1666)

2.3. világi énekes darabok

- *Il primo libro de madrigali* (opus 1, SWV 1-19; Venezia, 1611) [18 ötszólamú, 1 nyolcszólamú madrigál]

3. Zenéje, jelentősége

- az itáliai barokk hatása (kifejező dallamvezetés /monodia drammatica/, többkórusos velencei technika /polichoria/, drámai madrigalizmus, koncertáló stílus /stile concertato/)
- a polifonikus szerkesztés német hagyományainak továbbfejlesztése
- mély biblikus elkötelezettség
- a német nyelvű énekes deklamáció és a német protestáns oratorikus zene alapjainak letétele

²⁰⁹*Geistliche Chormusik* /ném./ = vallásos kórusmuzsika

²¹⁰*Zwölf geistliche Gesänge* /ném./ = tizenkét vallásos ének
(*Gesang* /ném./ = ének)

²¹¹*Deutsches Magnificat* = német magnificat; Mária hálaadó éneke a német bibliafordítás szövegével (*Magnificat anima mea Dominum / Meine Seele erhebt den Herren*)

²¹²*Cantiones sacrae quatuor vocum* /lat./ = szent /vallásos/ énekek négy szólamra

²¹³*Historia der fröhlichen und siegreichen Auferstehung unseres Erlösers Jesu Christi* /ném./ = Megváltónk, Jézus Krisztus örvendetes és győzedelmes föltámadásának története

²¹⁴*Historia von der freuden- und gnadenreichen Geburt Gottes und seinen Sohns* /ném./ = Isten Fia öröm- és kegyelemteljes születésének története

²¹⁵*Die Sieben letzte Worte unseres lieben Erlösers und Seligmachers Jesu Christi* /ném./ = Drága megváltónknak és boldogítónknak, Jézus Krisztusnak hét utolsó szava

²¹⁶*Historia des Leidens und Sterbens unsers Herrn und Heilandes Jesu Christi nach dem Evangelisten St. Matheum* /ném./ = Urunk és üdvösségünk, Jézus Krisztus szenvedésének és halálának története Máté evangélista szerint

²¹⁷*Historia des Leidens und Sterbens unsers Herrn und Heilands Jesu Christi nach dem Evangelisten St. Lucam* /ném./ = Urunk és üdvösségünk, Jézus Krisztus szenvedésének és halálának története Lukács evangélista szerint

²¹⁸*Historia des Leidens und Sterbens unsers Herrn und Heilands Jesu Christi nach dem Evangelisten St. Johannem* /ném./ = Urunk és üdvösségünk, Jézus Krisztus szenvedésének és halálának története János evangélista szerint

16. A barokk opera Lully, Purcell és Händel műveinek tükrében; Händel oratóriumai

Jean-Baptiste LULLY [Giovanni Battista LULLI] (1632-1687)

1. Élete

- * 1632.11.28. Firenze, korai tanulóévek, átköltözés Franciaországba
- 1646-1687. Paris különféle, egyre magasabb zenei állások a királyi udvarban (XIV. Lajos, a Napkirály), „Compositeur de la musique instrumentale du roi / A király hangszeres zeneszerzője”, „Chef du petit violons / A kis hegedűsök vezetője” „Surintendant de la musique... / Főzeneigazgató” operatársulat, ballet- és operaelőadások szervezése, vezetése, együttműködés Molière-rel
- † 1687.03.22. Paris

2. Művei:

2.1. színpadi művek

- 16 önálló opera
- 14 különféle egyéb önálló színpadi kísérőzene
- 32 más szerzőkkel közösen komponált színpadi mű: baettek és különféle opera-jellegű színpadi művek (comédie-ballet²¹⁹, tragédie-ballet²²⁰)

2.2. egyéb

- szvitek, kamarazene
- vokális egyházi zene (motetták, Te Deum)

3. Jelentősége

- a francia operai gyakorlat hagyományának megalapozása:
 - látványosság-központú gondolkodás;
 - törekvés a színpadi zene különféle művészi alkotóelemének (látvány, mozgás, szöveg, színpadtechnika, díszletek, koreográfia) összehangolására, együttes kezelésére
- az önálló francia operazene útjának megjelölése, francia nyelvű operai deklamáció
- a zene színpadi hatáskeltő elemeinek kikísérletezése és kiaknázása

Henry PURCELL (1659-1695)

1. Élete

- * 1659. London
- 1665-1695 London: zenei pálya a kezdetektől a királyi udvarban (gyermek-énekes, házi-zeneszerző, udvari orgonista /Westminster, Royal Chapel/)
- † 1695.11.21. London

2. Művei:

énekes művek

²¹⁹comédie-ballet: prózai komédia operai tételekkel (recitativo, ária, duett, kar) és tánc tételekkel

²²⁰tragédie-ballet: emelkedett tartalmú dráma opera-jellegű és tánc tételekkel

2.1. dalok, duettek, áriák

2.2. kórusművek:

- ódák, köszöntő énekek udvari alkalmakra,
- anthemek (motetták) zenekarral /24/ vagy orgonakísérettel /43/,
- kantáták

2.3. színpadi művek

- opera (*Dido and Aeneas*),
- semi-opera²²¹: zenés dráma prózai monológokkal és párbeszédekkel (azaz, recitativo tételek nélkül):
King Arthur, The Fairy Queen, The Indian Queen, The Prophetess, The Tempest

hangszeres művek

2.4. billentyűs darabok (harpsichord /cembalo/, orgona)

2.5. vonós-billentyűs kamarazene (szonáták)

Dido és Aeneas

műfaj:	<i>opera</i>
eredeti cím:	<i>Dido and Aeneas</i>
keletkezés:	1688
bemutató:	1688. május-június, London, Chelsea, Josias Priest's Girl School
szöveg:	Nahum Tate: „ <i>Brutus of Alba</i> ” or „ <i>The Enchanted Lovers</i> ”
történet:	<i>Aeneas a Trójából menekült hős Karthago-ba érkezik, s Dido királynő vendége lesz. A királynő beleszeret, de az őt gyűlölő boszorkányok kitervelik, hogy hamis isteni paranccsal további útra küldjék Aeneast. Aeneas jóhiszeműen teljesíti a parancsot, elbúcsúzik, Dido pedig belepusztul fájdalmába.</i>
felépítés:	<i>3 felvonás</i> <i>I. Dido palotája: Dido és Aeneas kíséretének találkozása, örvendező beszámolók a kölcsönös szerelemről; monológok, duettek, táncok</i> <i>II. 1. Boszorkánybarlang: A boszorkányok terveinek kifejtése; monológok, duettek, kar, tánc</i> <i>2. Erdő: Dido és Aeneas vadászata; a hamis isteni hírnök megjelenése, Aeneas elhatározása; monológok, duettek, táncok és kóruskommentárok</i> <i>III. 1. Kikötő: Aeneas hajósai útra készítik a hajót, a boszorkányok örvendeznek tervük sikerének; monológok, kórusok</i> <i>2. Palota: Aeneas bejelenti, hogy mennie kell, Dido bánata majdnem eltántorítja, de aztán maga Dido kéri büszkén, hogy miatta ne pereljen Jupiter parancsával. Aeneas elmegy, Dido pedig testvérének panaszkodik, s halni készül; duettek, kórusok</i>

- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 1. *Overture* 2:04
kétrészes, lassú-gyors karakterű szakaszokból álló hangszeres tétel
- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 4. II. 1. *Wayward sisters... / Jertek, boszorkányok* 5:06
a boszorkányok jelenete; bevezető – három boszorkány szólói, duettjei, közbevetett kórus-szakaszokkal
- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 5. II. 5-6. *In our deep vaulted cell / Barlangunkban kifőzzük...* 2:05

²²¹semi-opera: félig opera (*semi* /lat./ = félig)

a mű egyik legismertebb szakasza: a boszorkányok kara, melynek sorzárlatait visszhang követi

- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 8. III. 1. *Come away / Matrózkórus* 2:16
Aeneas hajósai a fedélzetmester vezetésével útra készülődnek (szóló + kar)
- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 9. III. 9-10. *Thy hand... When I am... / Dido búcsúja* 4:08
a rövid ária egy visszatérő basszus-dallam fölött szólal meg
(ismétlődő basszus: *passacaglia* vagy *ground*)
- zh.** Henry PURCELL: *Dido and Aeneas* – 10. III. 11. *With drooping wings / Búcsúztató kar* 4:16
a rövid záró karjelenet érzékletesen alkalmazza a lehajló dallamok és sóhaj-szerű szünetek drámaiságát

Georg Friedrich HÄNDEL (1685-1759)

1. Élete

- * 1685.02.23. Halle; gazdag polgár család; apa: szász udvari orvos, könnyű tanulási lehetőségek, egy év jogi tanulmányok;
- 1703-1706 Hamburg, virágzó operakultúra, operai hegedűs, csembalista, 4 korai opera írása, Mattheson, Keiser barátsága;
- 1706-1709 tanulmányút Itáliába (Firenze, Napoli, / Venezia etc.) hangversenyek, zeneírás, bemutatók, Alessandro és Domenico Scarlatti barátsága, általános elismerés, siker
- 1709-1719 utazások és karmesteri állások Angliában és Németországban (London, Hannover)
- 1719-1759 végleges letelepedés Angliában; karmesteri, zeneigazgatói állások Londonban (Royal Academy of Music, Italian Theatre, Covent Garden); váltakozó sikerek és küzdelmek, nagy ellenlábasok (Bononcini, Porpora, Hasse), hangversenyek, opera- és oratóriumbemutatók sorozata; súlyos szembetegség, megvakulás
- † 1759.04.14. London

2. Művei

hangszeres művek

- 2.1.** számos darab billentyűs hangszerre (szvittek, fűgák, kisebb művek)
- 2.2.** zenekari *szvit*: pl. *Water Music /Vízizene/, 1714, Firework Music /Tűzijáték-zene/ 1749);*
- 2.3.** *concerto /versenyművek/*: pl. 6 orgona-, 6 csembalóverseny
- 2.4.** 18 *concerto grosso*

énekes művek

- 2.5.** *anthem* (motetta): pl. *Four Coronation Anthem /Négy koronázási himnusz/ 1727,*
- 2.6.** több mint 60 (világi és egyházi) *kantáta*;
- 2.7.** 22 *oratórium*: pl. *Utrecht Te Deum /Utrechti Te Deum/1713, Messiah /Messiás/ 1741 stb;*
- 2.8.** színpadi művek
- 40 *opera*: pl. *Rinaldo* 1711, *Aci e Galatea /Ácisz és Galatea/ 1708, Serse /Xerxész/1738);*
 - több mint 20 *pasticcio*²²² (más operák sikeres részleteiből összeállított egyveleg)

3. Zenéje

- drámai érzék
- gazdag dallami invenció

²²²**pasticcio**: *pasticcio* /ol./ = pástétom

- biztos formakezelés
- a német szerkesztési technika (kontrapunkt) alkalmazása
- színes, olasz-francia típusú hangszerelés, fényes hangszerek (rezek, magas fák), kiváló hangszerismeret, anyagszerű hangszerkezelés
- az angol kóruskultúra, a kórusiskolai hagyomány eredményeinek, tapasztalatainak fölhasználása

Händel oratorikus művei

jelentősebb oratóriumok

- *Brockes Passion* HWV 48 /passiótörténet Heinrich Brockes költeményeivel/ (1718);
- *Israel in Egypt* HWV 54 /Izráel Egyiptomban/ (1739);
- *Messiah* HWV 56 /Messiás/ (1741);
- *Judas Maccabeus* HWV 63 /Júdás Makkabeus/ (1747),

oratorikus kompozíciók:

- *Utrecht Te Deum* HWV 278 /Utrechti Te Deum/ (1713);
(hálaadó oratórium a spanyol örökösödési háborút lezáró 1713-as utrecht-i békekötésre)
- *Four Coronation Anthem* HWV 258 /Négy koronázási himnusz/ (1727);
(ünnepi kompozíciók II. György 1727-es koronázására /az I. anthem azóta minden koronázáskor elhangzik)
- *Alexander's Feast* HWV 75 /Sándor-ünnep/ (1736);
- *Ode for St. Cecilia's Day* HWV 76 /Cecília-óda/ (1739),
- *Dettingen Te Deum* HWV 265 /Dettingeni Te Deum/ (1743)
(hálaadó oratórium az angol seregek frnciák fölött aratott 1743-as dettingeni győzelmére)

további oratóriumok: *Esther* HWV 50 (1718/1732); *Deborah* HWV 51 (1733); *Athalia* HWV 52 (1733); *Saul* HWV 53 (1739); *Samson* HWV 57 (1743); *Semele* HWV 58 (1744); *Joseph and his Brethren* HWV 59 (1744); *Hercules* HWV 60 (1745); *Belshazar* HWV 61 (1745); *Joshua* HWV 64 (1748), *Jephtha* HWV 70 (1752) stb.

témaválasztás: elsősorban ószövetségi bibliai történetek személyes tanulságokkal (erkölcsi döntések, konfliktusok) vagy társadalmi méretű mondanivalóval (történelmi lépések, összefogás, harc stb.)

az oratóriumok zenei sajátosságai:

- sok nagyszabású, mozgalmas kórustétel
- kíséretes (accompagnato) recitativo tételek
- illusztratív, kifejező zenekari kíséret

Messiás

műfaj:	oratórium		
eredeti cím:	<i>The Messiah</i>		
keletkezés:	1741. augusztus 24 – szeptember 16.		
bemutató:	1742. április 13. Dublin, New Music Hall		
szöveg:	Charles Jennens válogatása a Biblia könyveiből (jövendölések, evangéliumok, Jelenések)		
felépítés:	I. A születés 1-18. II. A megváltás 19-39. III. A feltámadás 40-47.		
	10 rec. v. accompagnato	(2, 5, 9, 13, 14. 24, 26, 28, 36.	42.)

<i>13 ária,</i>	(3, 6, 10, 17.	20, 27, 29, 32, 34, 38.	40, 46.)
<i>1 duett</i>	(-	-	44.)
<i>16 kartétel</i>	(4, 11, 15, 18, 19.	21, 22, 23, 25, 31, 33, 35, 39.	41, 45, 47.)
1 zenekari tétel	(1.)		
vegyes tételek:			
<i>3 kar + recitativo</i>	(7.	30, 37.)	
<i>1 ária + kar</i>	(8.)		
<i>1 zenekari tétel + recitativo</i>	(12.)		
<i>2 ária + recitativo</i>	(16.	-	43.)

17. A barokk versenymű és a kor jellegzetes kamara-műfajai; concerto, concerto grosso, duó- és triószonáta Corelli, Vivaldi és Händel zenéjében

A barokk versenymű

1. Concerto

1.1. A műfaj meghatározása: vonós zenekarra írt több tételes kompozíció

1.2. A concerto-zene jellemzői:

- általában *három tétel*, gyors-lassú-gyors tempókarakterrel
- a gyors tételek általában egyetlen vezértémára épülnek; formájuk témaszakaszok és közjátékok rondó szerű vagy többszörösen visszatérő sorozata (A – B – A – C – A ... vagy A – B – A – B – A ...)
- a lassú tétel többnyire dalszerű, dallamból és kíséretből áll; formája legtöbbször A – B – A (da Capo), esetleg variációs forma
- a hangszerek technikai adottságai miatt (bélhúros hangszer, kis hangerő, puha, nem átütő hang) a zenekari játék harmóniai alapját a billentyűs hangszer (cembalo vagy clavichord) és a basszus szólam (violoncello vagy contrabasso) adta *basso continuo* v. *basso obbligato*²²³ adja
- *teraszos dinamika*: szintén a hangszerek technikai adottságai miatt nincs fokozatmentes dinamikai váltás, a hangerekülönbségeket a teljes zenekar és a szólamonként egy játékosból álló kisebb együttes váltakozása hozza létre (ld. concertáló stílus)

1.3. A concerto új, kialakuló típusai a barokk során:

- *solo concerto*²²⁴: vonószekarra és 1-2-3 szólóhangszerre írt kompozíció, melyben a témákat a zenekar és a szólóhangszer(ek) felváltva (mintegy versengve) mutatják be és variálják; tételeinek száma általában 3 (gyors – lassú – gyors);
- *concerto grosso*²²⁵: a nagyobb méretű teljes zenekar (*tutti*²²⁶) és a kisebb méretű szólóegyüttes (*concertino*) változó játéka épített kompozíció; a ~ megjelölés eredetileg a nagyobbik hangszercsoport neve volt); tételeinek száma 3 vagy több, megjelennek táncművelek vagy programszerű fantáziatételek (pl vihar, virágzás stb.)

1.4. A műfaj jelentős szerzői:

- Arcangelo Corelli (1653-1713)
- Antonio Vivaldi (1678-1741)
- Georg Friedrich Händel (1685-1759)

²²³**basso obbligato**: a basso continuo másik elnevezése
(*basso obbligato* /ol./ = kötelező basszus)

²²⁴**solo concerto, concerto solo**: vonószekarra és 1-2-3 szólóhangszerre írt concerto, melyben a témákat a zenekar és a szólóhangszer(ek) felváltva (mintegy versengve) mutatják be és variálják; tételeinek száma általában 3 (gyors – lassú – gyors); elterjedt magyar neve: versenymű
(*solo* /ol./ = egyedül, magányosan)

²²⁵**concerto grosso**: nagyobb méretű, olykor négy-hat tételből álló concerto, melyben a vonószekart /→ tutti/ fúvóskar, vagy néhány (elsősorban fúvós) hangszerekből álló szólista-együttes (→ ripieno) egészíti ki; tételeinek száma 3-8 között változik, a tételek karaktere változatos, gyakoriak a táncművelek is;
(*grosso* /ol./ = nagy, hatalmas);

²²⁶**tutti**: 1. zenei előadási szakkifejezés; annyit jelent: mindenki játszik (*tutti* /ol./ = minden, mindenki)
2. concerto-zenében a teljes vonós zenekar elnevezése, amely a szólista (solo) vagy a szólistacsoport /→ ripieno/ játékát kíséri vagy ellenpontozza
(*totus, totalis* (lat./ *tutti* /ol./ = minden, mindenki, teljes)

A barokk kamaraműfajai

2. Szonáta /sonata/

2.1. A szonáta meghatározása: Hangszeres kompozíció; legalább két, inkább több, ellentétes zenei karakterű részből /tételből/ álló hangszeres darab, vagy 2-3 szólisztikusan játszó hangszerre írt kamaradarab, sajátosan instrumentális, gyakran virtuóz zenei elemekkel

2.2. A barokk szonáta két fő típusa:

- ~ *da camera*²²⁷ – „otthoni” szonáta: Corelli zenéjében a kései 17. században kialakult műfaj; preludiumból és további három tánc- vagy karaktertételből álló kompozíció egy hangszerre vagy hangszeres együttesre (2 hegedű + basszus); a tételeket hangnemi vagy motivikus összefüggések kapcsolják össze
- ~ *da chiesa*²²⁸ – „templomi” szonáta: Corelli idejében, a kései 17. században kialakult műfaj; négytétéles, lassú-gyors-lassú-gyors fölépítésű darab kisebb-nagyobb hangszeres együttesre; templomi szertartásokon is játszható, de neve ellenére nem kizárólag egyházi jellegű darab

3. Triószonáta

3.1. A triószonáta meghatározása: A 17. század barokk kamarazene egyik alapvető formája: három koncertáló (2, dal-
lamot játszó, magasabb /általában hegedű/ és 1 basszus /általában gordonka/) hangszerre és continuo-ra írt szonáta-
kompozíció; világos szólamelosztása révén kiváló terepe a zeneszerzői ötletek kipróbálásának (a triószonáta a barokk
korszak „vonósnégyese”)

3.2. A triószonáta további alakulása, folyamányai:

- zongoratrió (hegedű-gordonka-zongora)
- vonóstrió (hegedű-brácsa-gordonka, esetleg hegedű-hegedű-brácsa)
- fúvóstriók (klarinét-klarinét-fagott, oboa-oboa-angolkürt stb.)
- triószonáták 2 hangszerre és continuo-ra (duószonáta)

3.3. A műfaj jeles szerzői:

- Arcangelo Corelli (1653-1713) 48 triószonáta orgonával vagy cembaloval op. 1-4.
- Antonio Vivaldi (1678-1741) 12 triószonáta op. 1.
- Georg Friedrich Händel (1685-1759) 22 duószonáta (2 hgszer + continuo) és 1 trió- (3 hgszer + continuo)

4. Fantázia

szabad szerkezetű, változatos hangszeres darab, amely gazdagon bemutatja az adott hangszer technikai és zenei adottságait, lehetőségeit

5. Tánctételek, táncsorozat, szvit

általában – lassú-gyors /lépő-ugró; passamezzo-saltarello/ – párokba rendezett, stilizált tánctételekből álló, szólóhang-
szerre, vagy zenekarra írt kompozíció, melynek elemeit gyakran azonos hangnem köti össze

gyakori szvit-tételek:

- táncok: *allemande, bourrée, courante, écossaise, gagliarde /gagliarda/, gavotte, gigue, menuet /minuetto/, musette, passepied, pavane, rigaudon, rondeau, sarabande* stb.
- nem táncjellegű (karaktert, hangulatot, formai szerepet hordozó) tételek: *ouverture*²²⁹, *air*²³⁰, *badinerie*²³¹, *réjouissance*²³², *sicilienne /siciliano/*

²²⁷*camera* /ol./: szoba, kamra, falakkal körülvevett tér (átvitt értelemben doboz is)

²²⁸*chiesa* /ol./ *ecclesia* /lat./ = egyház, templom

²²⁹*ouverture*: nyitány; többtétéles darabok első tételének gyakori neve (*ouvrir* /fr./ = nyitni, kinyitni)

²³⁰*air*: dallam; karakteres szólódallamra épülő kíséret nélküli vagy kísérettel ellátott zenemű (*aer* /gr./, *aer* /lat./ = levegő; átvitt értelemben: énekhang, énekelve megszólaltatott dallam)

²³¹*badinerie* /fr./ = játszadozás, kedveskedés, enyelgés

²³²*rejouissance*: mulatság (*rejouir* /fr./ = fölvidít, mulattat)

6. Variáció, variációsorozat

adott dallam többszöri, minden alkalommal más-más módon történő eljátszására épülő hangszeres kompozíció

a variációképzés lehetőségei (a teljesség igénye nélkül): a téma dallamhangjainak díszítése, körülírása; a téma jellemző ritmusképleteinek módosítása; metrumváltás; színezet-váltás (moll-dallam párhuzamos vagy azonos alapú dúrban és fordítva); hangnemváltás stb.

18. Johann Sebastian Bach élete és művészete; a hangszeres szóló- és kamaraművek áttekintése egy-egy reprezentatív alkotás elemzésén keresztül

Johann Sebastian BACH (1685-1750)

1. Élete

1.1. Tanulóévek; 1685-1708

* 1685.03.21. Eisenach

– 1685-95, Eisenach: gyermekévek, zenész környezet, szülők korai halála (1694-95)

– 1695-1702, Ohrdruf, Lüneburg: felsőbb tanulmányok, utazások (Hamburg); látványos előrehaladás a zenében (éneklés, vonósjáték, orgona, csembaló); művek: első önálló kompozíciók;

– 1703-1708, Weimar, Arnstadt, Mühlhausen: első munkahelyek, tapasztalatszerzés hegedűsként és orgonajátékosként; egyházi szolgálat, utazások, orgonavizsgálatok, házasodás

1.2. A beérkezés (ismertté válás) évei; 1708-1723

– 1708-1717, Weimar: udvari orgonista és kamaramuzsikus, majd koncertmester; koncertek, hangversenymeghívások, orgonaszakértői feladatok; gazdag orgonamű-termés; a család gyarapodása

– 1717-1723, Köthen (Cöthen): udvari karnagy, zeneigazgató; egyházi zene, udvari szolgálat (rendszeres hangversenyek, ünnepi zenei alkalmak); utazások, szakmai ismertség; elsősorban zenekari darabok; az első feleség halála; újraházasodás

1.3. A muzsikuspálya beteljesedése; Leipzig / Lipcse; 1723-1750

négy templom zeneigazgatása, majd a Collegium Musicum irányítása; tanítás, hangversenyek; gazdag termés minden műtípusban (oratóriumok, kantáták, nagyszabású billentyűs sorozatok, összefoglaló kompozíciók, motetták, alkalmi darabok); 13 gyermek születése

– 1723-1729, Leipzig: zeneoktatás, intenzív egyházzenei szolgálat a templomokban és az iskolában;

– 1729-1740, Leipzig: a Collegium Musicum (a város civil zeneéletének vezető hangszeres és énekes együttese: valójában Filharmónia) vezetésének átvétele; intenzív részvétel a város világi hangverseny-életében (Zimmermann-kávéház);

– 1740-1750, Leipzig: folyamatos munka, ritkuló utazások; egy-egy jelentékeny társadalmi elismerés (udvari látogatások és kiemelkedő címek elnyerése); egyre elmélyülő kísérletezések, illetve a kompozíciós technikák összefoglalása;

† 1750.07.28 Leipzig

Bach hangszeres művei

1. Szólódarabok és sorozatok

– 466 *billentyűs* (orgona, cembalo vagy clavichord) *kompozíció* (a műfaj neve után álló számok a daraboknak a Bach-műjegyzékben /BWV/ föltüntetett jegyzékszámát jelölik)

– *szonáta* 11 (525-530, 963-967);

– *fúga* 8 (574-581), 944-962; *preludium és fúga* 39 (531-560, 894-902); *fantázia és fúga* 10 (561-563, 903-909);

– *toccata* 11 (564-566, 910-917);

– *preludium* 6 (567-569, 923-932-943,)

– *fantázia* 8 (571-573, 918-922);

– *korálfeldolgozás* 645-650-668-689-713-740, 769, 771;

- *korálelőjáték* 741-765; *partita* 766-768, 770, 825-831,
- két- és háromszólamú *invenció* 772-786-801, *zongora-duett* 802-805,
- *szvit* 806-811 (angol), *szvit* 812-817 (francia) 818-824
- *kánon* 1072-1078
- *concerto-átirat* 592-597, 971-987;
- *variációsorozat* 988-991;
- kisebb-nagyobb darabok változatos nevek alatt: *adagio*, *andante*, *allabreve*, *allemande*, *applicatio*, *capriccio*, *courante*, *gigue*, *passacaglia*, *pastorale*, *partie*, *presto*, *sarabande*, *táncjátékok*, *trio*
- nagyszabású *sorozatok*:
 - *Orgel-Büchlein* 599-644; 46 korálelőjáték változatos földolgozásmódban (az eredeti terv szerint 164 korálföldolgozás lett volna az egyházi év rendje szerinti sorba szedve)
 - *Das Wohltemperierte Klavier I.* 846-869; *II.* 870-893; 48 prelúdium és fuga két kötetbe rendezve; a művek hangnemei kromatikusan végighaladnak a teljes skála hangjain; Bach minden félhangra épített egy dúr és egy moll hangnemű darabot (C-dúr, c-moll, Cisz-dúr, cisz-moll, D-dúr... stb.), így alakult ki, hogy egy kötet 24 prediumot és fűgát tartalmaz;
 - *Goldberg-variációk* 988; 1 'aria' és annak 30 változatos szerkezetű és bonyolultságú változata; a variációképzés alapja elsősorban nem az 'aria' dallama, hanem a dallam alá épített basszus, és a hozzá fűződő harmónia-sor; a darab clavichord-ra íródott (állítólag egy álmatlan diplomata szórakoztatására; Goldberg, a diplomata házi muzsikusa Bach tanítványa volt; a cím az ő nevét örökíti meg)
 - *Das musikalische Opfer* 1079, kánonok és fűgák sorozata arra a témára, melyet Nagy Frigyes porosz császár adott föl improvizálásra a hozzá látogató Bachnak; a sorozat minden tagja a tökélyig kidolgozott mű, néhány eleme pedig kivételes bonyolultságú zenei rejtvény; a – valószínűleg csembalóra írt – tételek előadhatók vonósokkal, némelyik fuvolákkal is;
 - *Die Kunst der Fuge* BWV 1080; Bach életének utolsó évtizedében keletkezett sorozat, 14 befejezett fűgával és 4 kánonnal, valamint a bevégezetlenül maradt záró tétellel, mely valószínűleg négytémás fuga lett volna; a fűgák között vannak kettős- és hármásfűgák, tükörfűgák, s a kánonok és virtuóz módon variálják a legbonyolultabb szerkesztési eszközöket;

2. Kamaraművek

- triószonáták, kamaradarabok 1036-1040
- egyéb *kamaradarabok*, kompozíciók más hangszerekre: lant 995-1000; hegedű 1001-1006, hegedű-zongora 1014-1026; cselló 1007-1012, gamba-zongora 1027-1029; fuvola 1013, fuvola-zongora 1030-1035

3. Zenekari művek

- 19 *versenymű* (1-2 hegedű, fuvola, oboa, 1-2-3-4 billentyűs hangszer) 1041-1045, 1052-1065
- 6 zenekari *szvit* (ouverture) 1066-1071
- 6 *concerto grosso* (Brandenburgi versenyek) 1046-1051

4. Bach zenéjének alapvonásai

- magasrendű szervezethez
- korlátlan dallami és harmóniai találékonyság
- dramaturgiai érzék, illusztratív zenei igény
- kiváló hangszerismeret – anyagszerű hangszeres írásmód, magas technikai igény
- gazdaságos hangszerelés
- összefoglaló gondolkodás

A fuga

többszólamú, polifonikusan szerkesztett kompozíció, amelynek szólamai a darab elején más-más magasságban /alapkvint-alapkvint stb./, egymás után lépnek be ugyanazzal a témával; a téma a mű során ismételten megjelenik bármely szólamban, azonos vagy megváltoztatott formában

a témabelépések típusai:

– *reális válasz*: az alaphangon belépő első szólam (dux) és a kvinten belépő második szólam (comes) hangról-hangra, pontosan ugyanazt a dallamot szólaltatja meg, azaz: a második szólam reálisan ismétli az elsőt
(pl. do – so – la – so – fa – mi – fa – so – do /

so – re' – mi' – re' – do' – ti – do' – re' – so)

– *tonális válasz*: a kvinten belépő második szólam némileg módosítva másolja az elsőt, annak érdekében, hogy a válasz is a hangnem fő hangjait járja be; azaz: a második szólam tonálisan, hangnemhez igazítva másolja az elsőt (az előző példa tonális válasszal:

do – so – la – so – fa – mi – fa – so – do /

so – **do'**, – mi' – re' – do' – ti – do' – re' – so)

a fugatéma variálásának leggyakoribb módjai:

– *torlasztás*: a gyakorlat szerint új téma akkor jelenik meg, ha az előző téma-megjelenés lezárult, azaz, az előző szólam már végigjátszotta a témát; torlasztásnál a belépő szólam nem várja az előző téma befejezését, a szólam-belépések egymásra torlódnak

– *téma-fordítások*:

– *rák-fordítás*: a fordítás tengelye függőleges: a fordítás a záróhangtól visszafelé játssza az eredeti dallamot; (az előző példa szerint: do – so – la – so – fa – mi – fa – so – do ← / → do – so – fa – mi – fa – so – la – so – do)

– *tükör- ~*: a fordítás tengelye vízszintes: a fordítás fölfelé lép ott, ahol az eredeti lefelé, és viszont; (az előző példa szerint: do – so – la – so – fa – mi – fa – so – do ↑ / ↓ so – do – ti – do – re – mi – re – do – so)

– *ráktükör- vagy tükörrák- ~*: a rákfordítás tükrözése, illetve a tükörfordítás megszólaltatása hátulról előre; ahol a rák-dallam fölfelé lép, ott a ráktükör-dallam lefelé; (az előző példa szerint: → do – so – fa – mi – fa – so – la – so – do / → ↓ so – do – re – mi – re – do – ti – do – so)

– *párhuzam*: két szólam egyszerre indítja a témát, más magasságban, általában terc-párhuzamban

– *augmentáció, diminúció*: a téma minden hangja kettőzött /augmentáció/ vagy felezett /diminúció/ ritmus-értékkel szólal meg (*augmentare; augmentatio* /lat./ = kiterjeszteni; kiterjesztés) (*minor; diminutio* /lat./ = kicsi; kicsinyítés)

– *színezet* (moll-dúr) váltás: dúr-dallam megszólaltatása mollban és viszont;

(az előző példa szerint: do – so – la – so – fa – mi – fa – so – do / la, – mi – fa – mi – re – do – re – mi – la,)

a téma variánsai egyidejűleg is megjelenhetnek (pl. torlasztva egymás után lép be a téma tükör- és rákfordítása, míg a basszusban augmentálva szól a dúr téma moll-változata...)

a fuga-kompozíció téma-szakaszok és – a témát nem tartalmazó – közjátékok, átvezető szakaszok váltakozásából áll a fuga gyakran kapcsolódik össze egy megelőző, előkészítő tétellel; a leggyakrabban előforduló pár-tételek: *preludium, toccata, fantasia, adagio* stb.

énekelnivaló:

Aus tiefer Not schrei ich zu Dir... (a c-moll passacaglia és fuga vezértémája)

Aus tie - fer Not schrei ich zu Dir, o Gott, er - hör' mein Fle - hen!

[fordítás: A mélységes ínségből kiáltok hozzád, ó Isten, hallgasd meg az én könyörgésemet!]

19. Johann Sebastian Bach élete és művészete, az oratorikus művek áttekintése egy-egy reprezentatív alkotás részletes elemzésén keresztül

Johann Sebastian BACH (1685-1750)

1. Élete

1.1. Tanulóévek; 1685-1708

* 1685.03.21. Eisenach

– 1685-95, Eisenach: gyermekévek, zenész környezet, szülők korai halála (1694-95)

– 1695-1702, Ohrdruf, Lüneburg: felsőbb tanulmányok, utazások (Hamburg); látványos előrehaladás a zenében (éneklés, vonósjáték, orgona, csembaló); művek: első önálló kompozíciók;

– 1703-1708, Weimar, Arnstadt, Mühlhausen: első munkahelyek, tapasztalatszerzés hegedűsként és orgonajátékosként; egyházi szolgálat, utazások, orgonavizsgálatok, házasodás

1.2. A beérkezés (ismertté válás) évei; 1708-1723

– 1708-1717, Weimar: udvari orgonista és kamaramuzsikus, majd koncertmester; koncertek, hangversenymeghívások, orgonaszakértői feladatok; gazdag orgonamű-termés; a család gyarapodása

– 1717-1723, Köthen (Cöthen): udvari karnagy, zeneigazgató; egyházi zene, udvari szolgálat (rendszeres hangversenyek, ünnepi zenei alkalmak); utazások, szakmai ismertség; elsősorban zenekari darabok; az első feleség halála; újraházasodás

1.3. A muzsikuspálya beteljesedése; Leipzig / Lipcse; 1723-1750

négy templom zeneigazgatása, majd a Collegium Musicum irányítása; tanítás, hangversenyek; gazdag termés minden műtípusban (oratóriumok, kantáták, nagyszabású billentyűs sorozatok, összefoglaló kompozíciók, motetták, alkalmi darabok); 13 gyermek születése

– 1723-1729, Leipzig: zeneoktatás, intenzív egyházzenei szolgálat a templomokban és az iskolában;

– 1729-1740, Leipzig: a Collegium Musicum (a város civil zeneéletének vezető hangszeres és énekes együttese: valójában Filharmónia) vezetésének átvétele; intenzív részvétel a város világi hangverseny-életében (Zimmermann-kávéház);

– 1740-1750, Leipzig: folyamatos munka, ritkuló utazások; egy-egy jelentékeny társadalmi elismerés (udvari látogatások és kiemelkedő címek elnyerése); egyre elmélyülő kísérletezések, illetve a kompozíciós technikák összefoglalása;

† 1750.07.28 Leipzig

Bach vokális művei

1. Énekes műfajok

– önálló *korál*kompozíciók BWV 250-438

– *áriák, dalok*, BWV 224, 439-523

– 7 *motetta* 225-231 (pl. *Singet dem Herrn* 225, *Der Geist hilft* 226, *Jesu, meine Freude* 227, *Fürchte dich nicht* 228, *Komm, Jesu, komm* 229, *Lobet den Herrn* 230, *Sei Lob und Preis* 231)

– több mint 200 egyházi és világi *kantáta* 1-224 (egyházi 1-200, világi 201-224)

– *mise*-kompozíciók

– *Hohe Messe in h-moll* BWV 232

– 4 kis *mise* BWV 233-236; 4 Sanctus, 1 Kyrie BWV 237-241

- számos *oratorikus mű* (pl. *Magnificat* BWV 243, *Matthäus-Passion* BWV 244, *Johannes-Passion* BWV 245, *Markus-Passion* BWV 247, *Weihnachts-Oratorium* BWV 248, *Oster-Oratorium* BWV 249,

2. Műfaji ismeretek

2.1. Korál:

- a korál a lutheri reformáció nyomán létrejött evangélikus egyház nemzeti nyelvű gyülekezeti éneke.
 - dallamforrásai: új egyházban működő protestáns zeneszerzők (köztük Luther) művei, illetve már közismert szerzők népszerű világi művei
 - szövegei: vallásos költemények
- a bachi korálkultúra jellegzetességei, formái:
 - koráldallamok szólóénekekre és orgonakíséretre
 - négyzólamú, homofón korálharmonizációk
 - korálmotetták (koráldallamok polifonikus földolgozása)

2.2. Motetta:

- eredete: a reneszánsz során kialakult, bibliai vagy más vallásos szövegre írt, latin vagy ritkábban nemzeti nyelven megszólaló kórusmű, amely az istentiszteleti rendben eredetileg a Szentlecke /Lectio/ helyén hangzott el
- a bachi barokk motetta sajátosságai: a barokk kor óta a motetta az istentisztelet több pontján is megszólalhat; Bach motettáiban a bibliai szövegre épített polifonikus tételeket gyakran egészítik ki korálstrófák vagy koráldallam-idézetek, -földolgozások

2.3. Kantáta:

- eredete: a kései reneszánsz és korai barokk kor szólóénekesnek írt és basso continuo-val kísért többrészes kompozíciója
- A virágzó barokk kori kantáta énekes szólistákra, kórusra és zenekarra írt, kisebb méretű kompozíció; két fő típusa az egyházi és a – jóval ritkább – világi kantáta. Bach egyházi kantátái fölépítésükben és alkotóelemeiben hasonlóságot mutatnak az oratóriummal; a szöveg viszont általában nem összefüggő bibliai történet, hanem tematikusan összekapcsolódó bibliai gondolatok füzére – ezek révén az egyházi kantáta Bach zenéjében gyakorta igehirdetéssé válik.

2.4. Oratórium:

- meghatározás: énekes szólistákra, kórusra és zenekarra írt, nagyobb méretű, vallásos szövegű kompozíció
- eredet: bibliai történetek énekelt fölolvasása – középkori templomi misztériumjátékok – vallásos operakezdemények
- elemek, fölépítés: recitativo- , ária- (duett, tercett), kórus- és zenekari tételek sorozata
 - *recitativo*: dramaturgiai funkciója a történet ismertetése; szövege: bibliai szöveg; előadója: énekes szólista és kíséret; típusai: ~ *secco*; ~ *accompagnato*
 - *ária* (duett, tercett stb.): dramaturgiai funkciója a történettel kapcsolatos személyes érzelmek kifejezése; szövege: költött szöveg, vallásos vers; előadója: énekes szólista és zenekar
 - *kar*: dramaturgiai funkciója a történet általános tanulságainak levonása, rögzítése, illetve a történet tömegjeleneinek megzenésítése; szövege: költött szöveg; előadója: kórus és zenekar
 - *zenekari tétel* (elő-, köz- és utójáték): dramaturgiai szerepe az atmoszféra megteremtése tisztán zenei eszközökkel; előadója: zenekar
- jellemző oratorikus műtípusok: *Magnificat*, *Stabat Mater*, *passió*, *Te Deum*, *oratorikus mise*, *requiem*

2.5. Passió-oratórium:

- meghatározás: olyan oratórium, melynek szövegül a bibliai evangéliumok Jézus Krisztus szenvedéséről és haláláról szóló szakasza szolgál (*passio* /lat./: szenvedés, szenvedély)
- eredet: a szenvedéstörténet énekelt fölolvasása (Virágvasárnap, Nagypéntek) – gregorián passió (egyszerű fölolvasás) – dramatikus passió (fölolvasás szereposztással /Jézus, Péter, Júdás, tömeg stb./) – motettapassió (dramatikus passió tanulságos kórus-kommentárokkal)
- elemek, fölépítés: mint az oratóriumnál; új elemek: turba-tétel, korál-tétel
 - *turba* (*turba* /lat./ = csoport): bibliai szöveg; a történet tömegjeleneteinek megszólaltatása; ea: kórus és zenekar
 - *korál* (*choral [Lied]* /ném./ = kardal): költött szöveg; a történet személyes tanulságainak megfogalmazása egy-egy közismert gyülekezeti ének segítségével /a hallgató szembesítése a történetből fakadó személyes tanulságokkal = *te* vagy a felelős Krisztus haláláért; *téged* váltott meg /; négyszólamú feldolgozás; ea: kórus és gyülekezet (!) és orgona vagy zenekar *ad libitum*

2.6. Mise

- eredete: Az istentisztelet állandó részeinek többszólamú megzenésítése; a korai többszólamúság idején organumstílusban írt feldolgozások után a reneszánsz során a misekompozíció mindig a kor legmagasabb technikai színvonalú megzenésítését kapja. A kései reneszánsz legmagasabb színvonalú miséi (Palestrina, Byrd) – a misetételek szövegére írt – motetták füzérének is tekinthetők.
- barokk misekompozíció: Az oratorikus mise, melyben a szerző egy-egy tételt, vagy valamely tétel egy-egy mondatát nem kórusal, hanem énekes szólistákkal szólaltatja meg és az egész darabot orgona- vagy zenekarkísérettel látja el.
- Bach misezenéje:
 - néhány önálló misetétel (Sanctus)
 - négy közepes méretű teljes „lutheránus mise”²³³ (Kyrie és Gloria)
 - *Hohe Messe in h-moll* (monumentális misekompozíció, ária-és kórus-szakaszokkal több részre tagolt, oratorikus méretű tételekkel és ehhez mérten gazdag teljes zenekari kísérettel)

János-passió BWV 245

műfaj:	<i>oratórium; passió-oratórium</i>
eredeti cím:	<i>Johannes-Passion</i>
keletkezés:	1722-23
bemutató:	1724. Húsvét, Leipzig, Nikolaikirche
szöveg:	<i>Biblia, János evangéliuma, 18-19.</i>
felépítés:	1. <i>Elárultatás és elfogatás (1-14. [1-20.])</i> ²³⁴ 2. <i>Elítéltetés, megfeszítés (15-40. [21-68.])</i>

kiemelt tételek:

1. Chor: *Herr, unser Herrscher /Urunk, hatalmas uralkodónk, taníts minket áldozatoddal*
kartétel; általános érvényű tanulság rögzítése

²³³lutheránus mise (Lutherische Messe): az evangélikus istentiszteleti szertartásban sokáig fennmaradt a Kyrie és a Gloria latin nyelvű használata. A többi állandó misetétel helyébe néméet nyelvű gyülekezeti énekek kerültek. A lutheri mise tehát csak Kyrie és Gloria tételekből áll.

²³⁴A tételek számozása a különféle kottákban más logikának engedelmessé, ezért eltér.

- da Capo forma
- örökmozgó vonószekari kíséret,
- két, kánonban vezetett, folyamatosan súrlódó oboaszólam

2. [2a] Recitativo „Jesus ging...” /Jézus kiment tanítványaival..!

3. [2b] Turba „Jesum von Nazareth.” /A názáreti Jézust/

4. [2c] Recitativo „Jesus spricht...” /Jézus így szólt..!

5. [2d] Turba „Jesum von Nazareth.” /A názáreti Jézust/

6. [2e] Recitativo „Jesus antwortete...” /Jézus így felelt..! (János 18. 1-8.)

recitativo- és turba-tételek rövid sorozata; történetmesélés

- tárgyilagosan deklamáló történetmesélés a tenorszólóban,
- Jézus szerepét basszus éneкли (barokk hagyomány)
- a szöveg értelmének (irányok, kérdőmondatok, hangsúlyok stb.) apró jelzései az énekszólóban

– 7. [3] Choral „O, große Lieb' ...” /Ó, mérhetetlen szeretet..!

korál-kartétel; személyes tanulás a közönség (a nagypénteki istentiszteleten részt vevő gyülekezet) számára

- a korál harmonizálása és szólamvezetése szoros összefüggésben van a megzenésített szöveg tartalmával
- a passió-felolvasó istentiszteleten a korál éneklésében akár a gyülekezet is részt vehet

– 11. [7] Aria „Von den Stricken...” /Bűneim kötelékéből földoldoztál..!

áriatétel; az érző szívű hallgató személyes reflexiója az elhangzottakra

- kevés hangszert igénylő, gazdaságosan szerkesztett zenekari kíséret
- a nyitó tételben is szereplő oboa-páros ismételt alkalmazása

– 13. [9] Aria „Ich folge dir gleichfalls...” /Én is követlek téged..!

áriatétel; érzelmi reflexió

- örökmozgó, kevés levegővételi lehetőséggel ellátott fuvolakíséret

– 16. [12a] Recitativo „Und Hannas...” /Annás átküldte őt..!

– 17. [12b] Turba „Bist du nicht...” /Nem vagy te is az ő tanítványa?!

– 18. [12c] Recitativo „Er leugnete aber...” /Ő ismét megtagadta..! (János 18. 24-27.)

történetmondás recitativo- és turbatétellel

- látványos polifonikus ötlet a Pétert kérdező sokaság gesztusainak érzékeltetésére („Bist du nicht? 43 alkalommal...)
- kifejező és drámai eszközök a recitativo szólóban (kakas, sírás)

– 19. [13] Aria „Ach, mein Sinn...” /Ó, szívem, hová menekülhetsz az önvád elől?..!

áriatétel; érzelmi reflexió

- szenvedélyes vonóskíséret teleszórva pontozott ritmusokkal

– 58. [30] Aria „Es ist vollbracht” /Beteljesedett..!

áriatétel; érzelmi reflexió Krisztus életének utolsó pillanatában

- rendkívül szűkszavú kíséret (basszus és viola da gamba; később teljes vonóskar)
- a gambaszólam fölidézi a 11. ária főtémáját = bekövetkezett a bűnöktől való megváltás
- diadalmas közép-rész: az isteni terv beteljesülése

– 61. [33] Recitativo „Und siehe da...” /És íme, lássátok..! (Máté 27. 51-52.)

'accompagnato' típusú recitativo-tétel a kiemelt jelentőségű szöveg megszólaltatására

- illusztratív eszközök alkalmazása (a templom kárpitjának lehasadása, a sziklák összetöredezése, a föld rengése)

– 67. [39] Chor „Ruht wohl...” /Nyugodj békében, megszentelt test..!

kartétel; az eltemetett Jézus érzelmes búcsúztatás

– 68. [40] Choral „Ach Herr, lass dein lieb' Engelein” /Uram, angyalaid vigyenek föl..!

20. A stílusváltás a 18. század közepén; a „gáláns” és az „érzelmes” stílus; Carl Philipp Emmanuel Bach és Johann Christian Bach művészete

A rokokó, avagy a „gáláns” stílus (1730-1770)

1. Eredete:

A későbarokk francia (elsősorban) billentyűs zene /clavecin/; törekvés az érthetőbb, egyszerűbb zenei megnyilatkozásokra

Az elnevezés magyarázata: *rocaille* /fr./ = kagyló, csavarvonal; átvitt értelemben: gazdag díszítmény

2. Fő vonásai:

- a homofón szerkesztés elsősége
- szabad (a homofóniának alárendelhető) szólamvezetés
- behízelt dallamosság (dal!)
- egyszerű, világos szerkezetű, könnyen áttekinthető és kisméretű formák (reakció a bonyolult későbarokk technikára)
- részletgazdagság: az apró díszítő-motívumok gyakori – olykor túlzó – alkalmazása (túlzott alkalmazás: építészet, tárgyművészet)

3. Műfajai:

- *dal* (billentyűs kísérettel)
- *billentyűs szalondarab*, fantáziacímekkel (pl. *badinerie* /enyelgés/, *rejouissance* /újrakezés/, *prelude*, *nocturne* etc.) fantáziák
- *táncdarab*: rövid, önálló (általában billentyűs) kompozíció
- *szvit*, tánc-sorozat: (francia táncjátékok - „galanterie”): *allemande*, *chaconne*, *courante*, *ecossaise*, *gavotte*, *bourrée*, *sarabande*, *gigue*, *hornpipe*, *musette*, *menuett*, *passepied*, *rondeau* – általában /lassú-gyors, lépő-ugró, passamezzo-saltarello/ tételpárokba rendezve

4. Szerzők:

4.1. Franciaország: kulcsszó: *pièces de clavecin* (billentyűs darabok)

- *Jean François d'ANDRIEU* (1684-1740), orgonista; 3 kötet billentyűs darab, orgonaművek, kamaraművek (szonáták, triószonáták)
- *François d'AGINCOURT* (1714-1758), orgonista; billentyűs darabok
- *Jean Marie LECLAIR* (1697-1764), hegedűs; kamaraművek (hegedűszonáták, duók, triószonáták stb.), hegedűversenyek
- *Jean Philippe RAMEAU* (1683-1764), hegedűs, orgonista; billentyűs darabok, zongorás szvittek, triószonáták (*pieces de clavecin en concert*), zenekari tánc-sorozatok (operarészletek); dalok, kórusművek, operák (25<) – a francia operazene új korszaka, kiemelkedés Lully árnyékából, útmutatás Glucknak; zeneelméleti művek, a modern összhangzattan megalapozása; általános elismertség és akadémikus „megcsontosodás”

4.2. Itália:

- *Domenico SCARLATTI* (1685-1757), zongorista, a zongoraszonáta műfajának jelentős reformere; zongoraművek (szonáták), motetták, misék, operák

- *Giovanni Battista /Giambattista/ PERGOLESI* (1710-1736), hegedős, énekes; kamaraművek (szonáták, triószonáták), dalok, motetták, misék, kantáták, 3 oratórium (pl. Stabat Mater), 10 opera (La serva padrona /Il prigionier superbo/)
- *Giuseppe TARTINI* (1692-1770), hegedős, elméletíró, tanár; kamaraművek (kb. 150 hegedűszonáta, duók, triók, vonósnégyesek), zenekari művek (cca. 140 concerto, szimfóniák)
- *Baldassare GALUPPI* (1706-1785); zongoraszonáták, 112 (víg) opera, 20 oratórium;

4.3. Németország:

- *Georg MUFFAT* (1645-1704), orgonista, karmester; orgonaművek, kamaraművek (szonáták) zenekari darabok (szvittek, 12 concerto grosso); barokk szerző, de a rokokó előkészítője
 - *Carl Philipp Emanuel BACH* (1714-1788), csembalista, karmester, zongoraművek (220; szonáták, koncertek), kamaraművek (triók, vonósnégyesek, „szimfóniák”); dalok, kantáták, 20 passió, 2 oratórium;
 - *Johann Christian BACH* (1735-1782), orgonista, karmester; zongoraművek (szonáták), kamaradarabok (hegedűszonáták, triók, kvartettek stb.), szimfóniák, versenyművek; kantáták, 12 opera, 2 oratórium;
- (– egy-egy mű vagy műcsoport erejéig J. S. Bach, Haydn vagy Mozart zenéje is mutat rokokó vonásokat, illetve a rokokó hatását)

Carl Philipp Emanuel BACH (1714-1788)

(„a berlini Bach”, „a hamburgi Bach”)

1. Élete

- * 1714.03.08. Weimar, J.S. Bach fia
- 1720-38. Cöthen, Leipzig, Frankfurt/Oder, otthoni zenei tanulmányok, jogi egyetem
- 1738-1750. Ruppín, Rheinsberg, Potsdam: udvari csembalista, zeneszerző Nagy Frigyes udvaránál
- 1750-1767. Berlin, hangversenyek, zenetanítás, főúri szolgálat
- 1767-1788. Hamburg, templomi főzeneigazgató (Telemann utódja)
- † 1788.12.14. Hamburg

2. Művei

2.1. hangszeres darabok

- kb. 200 zongoraszonáta, egyéb zongoraművek (szonatina, variáció, fantázia, rondó stb.), orgonadarabok
- kb. 60 duó, 30 triószonáta, kvartettek,
- 50 zongoraverseny, 11 egyéb versenymű, 19 szimfónia

2.2. énekes darabok

- dalok, áriák
- 30 motetta, zsoltárok, egyéb kórusművek (egyházi és világi ódák)
- kantáták
- 20 passió, 2 oratorium, 1 Magnificat

3. Zenéje

- szellemes téma- és motívumkezelés
- illusztratívitás (zenei portrék, „beszédszerű” zenei törekvések)
- népszerű, érthető modor
- érzelmesség, kontrasztok

- a zongoraszonáta műfajának megújítása
- hatás Haydn és Mozart pályájára és zenéjére
- zenepedagógiai alapmű: zongoratanítási szakkönyv (1753 Berlin „*Die wahre Art Klavier zu spielen*”; betekintési lehetőség a későbarokk/rokokó és korai klasszikus zenei gondolkodásmódba és gyakorlatba)

Johann Christian BACH (1735-1782)

(„a londoni Bach”, „a milanoi Bach”)

1. Élete

- * 1735.09.05. Leipzig: J.S. Bach legkisebb fia
- 1740-1756. Leipzig, Berlin: zenei tanulmányok otthon, majd bátyja mellett
- 1756-1762. Bologna, Milano: udvari zeneigazgató, további tanulmányok (Padre Martini), katolizálás, templomi orgonista-szolgálat, operai tapasztalatok, korai sikerek
- 1762-1782. London: operatársulat, operabemutatók, elismertség és népszerűség, a korszerű hangverseny-élet kiépítése (saját művek és más szerzők műveinek programra tűzése)
- † 1782.01.01. London

2. Művei

2.1. hangszeres művek

- zongoraszonáták, egyéb zongoradarabok
- kamaraművek (duók, triók, kvartettek zongorával és anélkül)
- kb. 90 szimfónia, versenyművek

2.2. énekes művek

- áriák, canzonetták
- kantáták
- 12 opera, 2 oratórium

3. Zenéje

- olasz hatások
- a klasszicista zenekari muzsika gyors tételtípusának kifejlesztése, az „éneklő allegro”
- óriási hatás Mozarra
- közreműködés a klasszikus szonátaforma kifejlesztésében

21. Az opera reformja a 18. században, opera seria, opera buffa, Singspiel; Pergolesi: La serva padrona; Gluck reformjának alapelvei az Orfeo ed Euridice c. opera tükrében

A barokk opera

1. Az operazene fejlődése, stílusai:

1.1. korai barokk, első szakasz: Claudio Monteverdi és a „*velencei iskola*”; *recitativ stílus*; az operazene alapjainak lefektetése;

1.2. virágzó barokk, második szakasz: Alessandro Scarlatti és a „*nápolyi iskola*”, *melodikus stílus*; jellegzetes nyitányformák és virtuóz áriatípusok kialakulása;

2. Az opera-alaptípusok fejlődése

2.1. opera seria (seria /ol./ = komoly): komoly opera: emelkedett, történelmi, mitológiai vagy bibliai téma; bonyolult karakterek, érzelmek; statikus előadásmód; gazdag, kifejező kíséret (stile concitato /ol./ = izgagtott, kifejező stílus) nagyszabású földolgozás, 3-4 hosszú felvonás, hosszú jelenetek; ballett-tételek;

– Itália: Giovanni Battista PERGOLESI, Nicola Antonio PORPORA, Domenico CIMAROSA, a nápolyi iskola folytatása, sajátos olasz nyitánytípus (A-B-A) és virtuóz áriaformák kialakulása;

– Franciaország: Jean-Baptiste LULLY, Jean Philippe RAMEAU, Marc Antoine CHARPENTIER, a francia operastílus önálló fejlődése, jellegzetes francia nyitányforma kialakulása;

– Németország: Heinrich SCHÜTZ, Sigmund STADEN, Johann MATTHESON, Georg Philipp TELEMANN, elsősorban vallásos operastílus olasz minták alapján;

– Anglia: Henry PURCELL, Georg Friedrich HÄNDEL, szöveges betétek, „színpadi kísérőzene”-típus, illetve olasz minták);

2.2. opera buffa (*buffo* /ol./ = vidám): vígopera: hétköznapi, népi téma; dinamikus előadásmód; néhány állandó, sematikus karakter; egyszerű, színes kíséret; 1-2 rövid felvonás, rövid jelenetek; táncjáték nincs; →

– Franciaország: opéra comique,

– Németország: Singspiel

3. Torzulások

– öncélú virtuozitás, az énektechnika fitogtatása;

– az énekhang és a kíséret arányainak fölborulása;

– a dramaturgiai folyamatok állandó megtörése;

– különféle látvány-elemek (szcenikai trükkök, ballett-tételek) beiktatása;

Christoph Willibald GLUCK (1714-1787) és az operazene reformja

1. Élete

– * 1714.07.02. Erasbach (Bajorország); erdész család;

– 1717-1737, Eisenberg (Csehország), Praha, Wien: tehetség és zenei tanulmányok a szülői szándékok ellenére, szökés otthonról, egyetem (Praha), vegyes zenei feladatok (Wien)

– 1737-1745-1752, Milano, utazások (London, Dresden, København, Praha, Wien): rövidebb-hosszabb tartózkodás jelentős operakultúrával bíró zenei központokban, operabemutatók, sikerek; erősödő igény a stílusváltásra;

– 1752-1770, Wien: opera- és balettkomponálás, az operareform elveinek megfogalmazása, kidolgozása és terjesztése, a „reform-operák” megjelenése

- 1770-1787, Paris, Wien: bemutatók mindkét városban (Paris: csatározások Piccini és Gluck, illetve híveik között), visszavonulás
- † 1787.11.15. Wien

2. Művei

2.1. 42 opera (29 olasz, 13 francia) [kiemelve a nevezetesebb darabok]

- olasz nyelven: *Artaserse* (1741); *Demetrio* (1742); *Demofonte* (1743); *Il Tigrane* (1743); *La Sofonisba* (1744); *Ipermestra* (1744); *Poro* (1744); *Ippolito* (1745); *La caduta de' giganti* (1746); *Artamene* (1746); *Le nozze d'Ercole e d'Ebe* (1747); *La Semiramide riconosciuta* (1748); *La contesa de' numi* (1749); *Ezio I* (1750) *Ezio II* (1763); *Issipile* (1752); *La clemenza di Tito* (1752); *Le cinesi* (1754); *La danza* (1755); *L'innocenza giustificata* (1755); *Antigono* (1756); *Il re pastore* (1756) | ***Orfeo ed Euridice*** (1762) ***Orphée et Euridice*** /fr./ (1774); *Il trionfo di Clelia* (1763); *Il Parnaso confuso* (1765); *Telemaco* (1765); *La corona* (1765); ***Alceste*** (1767) / *Alceste* /fr./ (1776); *La feste d'Apollo* (1769); *Paride ed Elena* (1770);
- francia nyelven: *La fausse esclave* (1758); *L'île de Merlin, ou Le monde renversé* (1758); *Cythère assiégée I* (1759) *Cythère assiégée II* (1775); *Le diable a quatre* (1759); *L'arbre enchanté, ou Le tuteur dupé I* (1759) *L'arbre enchanté, ou Le tuteur dupé II* (1775); *L'ivrogne corrigé ou le mariage du diable* (1760); *Tetide* (1760); ***Le cadí dupé*** (1761) | *La rencontre imprévue* (1764); *Iphigénie en Aulide* (1774); *Armide* (1777); ***Iphigénie en Tauride*** (1779), ***Iphigenie auf Tauris*** /ném./ (1781); ***Echo et Narcisse*** (1779);

2.2. balettek (8)

2.3. egyéb vokális művek: kb. 10 dal, néhány önálló ária és szóló-motetta, néhány kórusmű

2.4. hangszeres darabok: 9 szimfónia, 8 triószonáta

3. Zenéje, jelentősége

- visszatérés a görög dráma alapelveihez: a tisztán zenei eszközök alárendelése a drámai szándékoknak;
- törekvés a drámai folyamatok pontos érzékeltetésére;
- a zenekari kíséret ábrázoló szerepének megerősítése;
- a kórus
- Mozart jellemábrázoló stílusának előkészítése

Christoph Willibald GLUCK: Orfeusz és Euridiké

műfaj:	<i>opera (opéra tragique / azione teatrale)</i>
eredeti cím:	<i>Orfeo ed Euridice – azione drammatica in tre atti</i>
keletkezés:	1762
bemutató:	1762. október 5. Wien, Hofburgtheater – eredeti változat (Orfeo: alt) 1774. augusztus 2. Paris – francia változat (Orfeo: tenor)
szöveg:	Raniero Calzabigi
szereplők:	Orfeo (alt/tenor); Euridice (lírai /koloratúr/szoprán); Amor (lírai /koloratúr/szoprán); kar (istenek, fűriák, pásztorok)
történet:	Orfeusz pásztor és annyira tehetséges lantos, hogy játéka még az állatokat és a rossz indulatú embereket is képes megindítani. Mikor kedvese kígyómarástól meghal, elhatározza, hogy játékával az istenek szívét is megpróbálja meglágyítani: engedjék vissza kedvesét a holtak birodalmából. Sikerral jár; de a lány feltámadásának feltétele az, hogy amíg Orfeusz kivezeti őt az alvilágból, addig a mögötte jövő Euridiké semmi kérésére nem szólhat hozzá és nem fordulhat meg, hogy ránézzen. S bár a kérélsnek Orfeusz végül nem tud ellenállni, s Euridiké

	<i>újra meghal, az isteneket megindítja Orfeusz határtalan szerelme és kétségbeesése, így Euridikének ismét és ezúttal végleg visszaadják az életét.</i>
felépítés:	<i>három felvonás, 7 jelenet</i>
	<p><i>I. 1. ravatal; Euridiké siratása, első fohászkodás az istenekhez [coro – recitativo – ballo – aria – recitativo – aria – recitativo – aria – recitativo]</i></p> <p><i>2. Orfeusz és Ámor tanácskozása, Ámor tanácsadása [recitativo – aria – recitativo]</i></p> <p><i>II. 1. alvilág; második fohászkodás az istenekhez, elutasítás, majd jóváhagyás [ballo – coro – ballo – coro – ballo – aria e coro – coro – aria – coro – aria – coro]</i></p> <p><i>2. eliziumi mezők; Euridiké megjelenése [ballo – arioso – coro – ballo – recitativo – coro]</i></p> <p><i>III. 1. alvilág; Orfeusz és Euridiké kivezető útja, sikertelen próbatétel, ismételt halál [recitativo – duetto – recitativo – aria – recitativo – aria – recitativo]</i></p> <p><i>2. alvilág; Ámor megfékezi az öngyilkosságra készülő Orfeuszt, s visszaadja Euridikét [recitativo – ballo]</i></p> <p><i>3. Ámor temploma; a szerelem hatalmának dicsőítése [ballo – soli e coro]</i></p>

22. A klasszicizmus; jellegzetes műfaji újdonságok, a szimfónia, valamint a klasszikus szonáta és versenymű kialakulása; a szonátaforma, a variáció, a rondó, a szonátarondó és a Da Capo formák tételtípusai a 18. századi hangszeres és vokális zenében

A klasszicizmus (1770-1820)

szómagyarázat: *classicus* /lat./ = az osztályok osztálya, a római társadalom legfőbb adófizető osztálya; átvitt értelemben: a maga nemében a legkiválóbb; klasszicizmus: törekvés a formai, szerkesztési tökélyre

1. Eszmei háttér:

- a (francia) felvilágosodás: *racionalista filozófia*, a tudomány birtokba vehetőségének hite (René DESCARTES)
- az *enciklopedista gondolkodás*: az ismeretek rendszerezésének igénye, a mai tudományág-szerkezet kialakulása
(Denis DIDEROT, Jean le Rond d'ALEMBERT, Jean-Jacques ROUSSEAU, François Marie Arouet de VOLTAIRE, Charles-Louis MONTESQUIEU)

2. Társadalmi háttér:

- *felvilágosult abszolutizmus*, rohamos *polgárosodás*,
- a *köztársasági gondolat* terjedése, az *emberi jogok* megfogalmazása

3. Művészi alapelvek

- érthetőség
- rend

4. A klasszikus zene alapjelenségei

- világos dallamszerkesztés, arányok, egyensúly;
- a klasszikus *periódus* és a *szonátaforma* létrehozása
- kisformák továbbfejlődése (polgárosodás!...)
- a *hangszerépítés* technikájának javulása, „tömeg-gyártás”
 - egységes szabványok létrehozása; nagyobb méretű zenekarok létrejöttének lehetősége;
 - lehetőség a nagyobb mennyiségben való gyártásra;
 - a rézfúvós hangszerek gyártási költségeinek csökkenése; olcsóbb rézfúvósok: a *szimfonikus zenekarok* terjedése
- a *funkciós gondolkodás* teljes elterjedése
- a *műfaji szabályok* kikristályosodása

A klasszicizmus műfajai

kiemelve a korszak új műfajainak neve

1. Hangszeres műfajok

- *szonáta* (szólóhangszerre, vagy néhány kamarahangszerre /duó, trió stb./)
- *vonósnégyes* (Haydn)
- *szerenád, divertimento* (a szvit és a concerto grosso utódja)

- *versenymű* (concerto)
- *szimfónia* (Haydn)

2. Énekes műfajok:

- *dal*
- *kórusművek* (motetták, világi darabok)
- *oratórikus művek, misék*
- *opera*

A klasszikus szonáta, szimfónia és versenymű

1. A klasszikus szonáta

1.1. Eredete: reneszánsz kori önálló hangszeres zene, „canzon da sonar” (hangszerre való dal)

1.2. Fejlődése (későreneszánsz, barokk, rokokó):

- folyamatosan bővülő méret és szerkezet
- változatos karakterű, melodikus és figurális, intimebb és virtuóz szakaszok
- visszatérő elemek, táncos részletek
- szabad tételszám

1.3. Klasszikus forma:

- 3-4 (ritkán 2) tétel
- rögződő tételformálási szabályok (szonátaformájú I., dalformájú II. és rondóformájú záró tétel, esetleg betoldott menüett)

2. A klasszikus szimfónia

Szómagyarázat: *szüm|fonai*, *szüm|foné* [συμφωνία] /gör./ = együtt|hangzás

2.1. Eredete, kifejlődése:

- reneszánsz: többszólamú (elsősorban homofón és elsősorban hangszeres) zenemű;
- korai és virágzó barokk: énekes színpadi művek (operák, oratóriumok, kantáták) tisztán hangszeres nyitótétele vagy közjátéka; a szonátával ellentétben alapvetően tömbszerű, egyszerűbb szerkesztés, két-három szakasz (A-B, illetve A-B-A)
- kései barokk: a kétszakaszos /kétkarakteres, lassú-gyors vagy gyors-lassú/ olasz operanyitány elnevezése;
- rokokó, korai klasszicizmus: három (néha több) tétel, általában gyors-lassú-gyors forma; a francia operanyitány, a szvitformák és a szonátakompozíciók szerkesztési tapasztalatainak ötvözése a modern szimfonikus nagyzenekar előadásmódjának szabályaival (elkülönült hangszercsoportok, párokba rendezett szólamok)

2.2. klasszikus konstrukció (létrejött: Stamitz – Mannheim, Haydn – Esterháza):

négy tétel

- I. gyors /*Allegro*/ – általában szonátaforma (A:|| – B – A – Coda: témabemutató-kidolgozás-visszatérés-lezárás);
- II. lassú /*Andante*, *Adagio* vagy *Lento*/ – kevésbé kötött forma; lehet variáció, lehet dal- vagy ária forma (da Capo, A – B – A), lehet egyszerű rondóforma (A – B – A – C – A – ...), és szonátaforma is;
- III. menüett /*Menuetto*/ (aa ba ba cc dc dc a ba), később scherzo;
- IV. gyors /*Allegro* vagy *Presto*/ – általában egyszerű rondó (A – B – A – C – A), vagy szonátformászerű rondó /„szonátarondó”/ (A – B5 – A – C – A – B – A), vagy szonátaforma;

2.3. a klasszikus – szimfonikus – zenekar:

- 2 fuvola, 2 oboa, 2 trombita, 2 kürt | 2 üstdob | 2 hegedű, brácsa, cselló, basszus
- tömbszerű zenekarkezelés (hangszercsoportok összefüggő mozgatása)

2.4. továbbfejlődés:

- Mozart: a tételek méreteinek lassú növekedése, a zenekari hangszercsoportok bővítése, új hangszerelei ötletek;
- Beethoven: a tételek méreteinek jelentékeny növelése, a menüett kiiktatása, rézfúvósok, monumentális hangzás-igények;

3. A klasszikus versenymű

A barokk concerto közvetlen utódja

3.1. eredete: barokk zenekari kultúra

3.2. szerkezet:

három tétel

- I. gyors /*Allegro*/ – általában szonátaforma (A:|| – B – A – Coda: témabemutató-kidolgozás-visszatérés-lezárás); kadenciával (**kadencia**: gyors tételek végén a zenekar megáll a zárlat előtti harmóniánál, a hangszeres szólólista néhány virtuóz figurával körülírja a várakozó harmóniát, majd közösen befejezik a tételt; a barokk végére a kadencia a tétel fő motívumaira épített hosszabb, improvizatív szólószakasszá bővült; *cad/ere*; *cad/entia* /lat./ = esni, esés; átvitt – irodalmi vagy zenei – értelemben egy mű, vagy egy szakasz (strófa) lezárása, 'leejtése')
- II. lassú /*Andante*, *Adagio* vagy *Lento*/ – általában variációs vagy más da Capo forma (A – B – A);
- III. gyors /*Allegro* vagy *Presto*/ – tetszés szerinti, általában rondó- (esetleg ismét szonáta-) forma; kadenciával

3.3. sajátosság: a gyors tétel lezáró kadencia szabadsága lassanként megszűnik (a szerző egyre kevésbé bízta az előadóra, hogy a kadenciát szabadon rögtönözze)

4. A vonósnégyes

4.1. eredete: a francia szvit-zene és annak előadóegyüttese

4.2. klasszikus szerkezet (alapjaiban megegyezik a szimfónia szerkezetével):

négy tétel

- I. gyors /*Allegro*/ – általában szonátaforma (A:|| – B – A – Coda: témabemutató-kidolgozás-visszatérés-lezárás);
- II. lassú /*Andante*, *Adagio* vagy *Lento*/ – általában variációs vagy más da Capo forma (A – B – A);
- III. menüett /*Menuetto*/ (a:||:b:||:c:||:d:||a|b)
- IV. gyors /*Allegro* vagy *Presto*/ – általában rondó- (esetleg ismét szonáta-) forma;

A klasszika szerkezeti és formai újdonságai

1. Zenei alapszerkezet: a klasszikus periódus:

kéttagú, szimmetrikus felépítésű – általában 2-2 vagy 4-4 ütemből álló – zenei szerkezet, amelynek két része között *arsis-thesis* (főlemelés-letevés, kérdés-felelet) viszony van; egyszerűsített formaképlete: A – A'

periódus			
A félmondat félzárattal / <i>kolon</i> /		A' félmondat teljes zárattal / <i>periodus</i> /	
a nyitó frázis	b (félíg) lezáró frázis	a (vagy a') nyitó frázis	b' (vagy c) (egészen) lezáró frázis

2. A szonátaforma

egyszerűsített formaképlete: a – ||:A:|| – B – A – Coda

[a]	A	B	A'	[Coda]
[bevezető]	expozió [:]	kidolgozás	repríz	[lezárás]

	T alaphangnem	D domináns v. parallel dúr	D – T domináns indulás; modulációk tetszés szerint; záró szakasz alaphangnemből	T alaphangnem	T alaphangnem	szabad
nyitás, előkészítés	főtéma szakasz	melléktéma szakasz	témavariációk (esetleg új témák...)	főtéma szakasz	melléktéma szakasz	zárás, befejezés (új témák...)
kontraszt a főtémával		kontraszt a főtémával		esetleg variált főtéma	esetleg variált melléktéma/témák	

alapelemek:

- A: a témák bemutatása; expozió (*ex/ponere, ex/positio* /lat./ = ki|helyezni, ki|helyezés)
 - a főtéma-szakasz alaphangnemből van
 - a melléktéma vagy melléktémák szakasza domináns hangnemből /moll-tétel esetén párhuzamos dúrban/ van, így az expozió vége a főtéma-szakasz hangneméhez képest kontrasztot ad;
 - az expozió majdnem mindig megismétlődik
- B: variációs játék a témákkal; kidolgozás;
 - a szakasz általában az expozió második részének hangnemében, azaz dominánsban vagy párhuzamos dúrban folytatódik, onnan rövid modulációs kitéréseket tesz, s a végére ér vissza az alaphangnemhez, tonálisan is megerősítve a visszatérés érzetét
 - a klasszicizmus derekától mind gyakrabban fordul elő, hogy a szerző a kidolgozási szakaszban nemcsak az expozió már ismert témáit vonultatja föl, hanem új motívumokat is fölvet
- A: a témabemutató szakasz némileg változtatott visszatérése; repríz (*re/prendre, re/prise* /fr./ = vissza|hozni, vissza|venni, vissza|hozás, vissza|vétel)
 - az expozió és a repríz között különbség lehet a témák megjelenésében: az eredeti téma fölismerhető marad, de esetleg díszítőelemeket vagy betoldásokat kap, némileg variálódik
 - jelentékeny különbség, hogy a repríz végig megmarad az alaphangnemből

bővítmények:

- C: lezáró szakasz a témák anyagából vagy új zenei anyagból; Coda (*coda* /ol./ = fark, zárlat)
 - kevés a vonatkozó szabály; a kori klasszikában a coda gyakran néhány ütemnyi zárlat, Beethovennél már jelentékeny formai elem, olykor a kidolgozáshoz hasonló méretű és jelentőségű formai egységgé válik

– a: bevezető (általában lassú)

A klasszicizmus néhány alapvető forma- és tételtípusa

1. Variációs forma

Egy főtéma többszöri, mindig változó megjelenéseinek sorozata

2. Rondó:

Eredetileg költői forma. Többrészes szerkezet, melyben a főtéma többszöri visszatérései (ritornell) között újabb és újabb, eltérő zenei anyag (ún. „közjáték”: intermezzo) jelenik meg.

Legegyszerűbb képlete: A-B-A-C-A-D-A... ez, az úgynevezett „láncrondó”, melyben csak a főtéma ismétlődik.

A rondó másik alaptípusa a „hídrondó”, melynek képlete: A-B-A-C-A-B-A, ebben az egyik közjáték is megismétlődik. Ez fölfogható szonátaformaként is, ahol a C a kidolgozás és az A-B-A az expozíció, illetve

a
A-B-A | C | A-B-A

visszatérés:

3. Szonátarondó:

Átmeneti forma a szonáta és a rondó szerkezetének vegyítésével; a visszatérő témák számát tekintve szonátaszerű (két, olykor több téma is megjelenhet), a visszatérések számát tekintve rondó-jellegű szerkezet

4. Da Capo formák:

Olyan háromrészes szerkezetek, melyekben két különböző karakterű szakasz hangzik el egymás után, majd a második végén a zeneszerző kiírja az előadó számára: most játszd el újra előlről, az első szakasz végéig. A barokk gyakorlatban a második eljátszásakor az előadó bőven alkalmazott díszítményekkel módosíthatta a zenei anyagot. Egyszerű formaképlet: A-B-A, illetve A-B-A'

23. Joseph Haydn életműve; hangszeres művek; szimfóniák, vonósnégyesek, és zongoraszonáták; a szimfónia és a vonósnégyes kialakulása Haydn műhelyében

[Franz] Joseph HAYDN (1732-1809)

1. Élete:

- * 1732.03.31. – 1737: Rohrau, iparos (kerékgyártó) édesapa, szakácsnő édesanya,
- 1738-1739: Hainburg, zenei alapképzés a tanítómester és kórusvezető nagybácsinál
- 1739-1749: Wien, templomi kariskola, tanuló- és gyakorló évek egyházi és világi zenei feladatokkal
- 1749-1757: Wien, szabadúszó zenei tevékenység, magasabb zeneszerzői tanulmányok (Nicola Porpora, Ph. E. Bach), korai operairás, egyre szélesebb ismertség, nemesi tanítvány (Thun grófnő)
- 1757-1761: Lukavec, Morzin gróf birtoka; zenekarvezető, házi-zeneszerző;
- 17601-1790: Kismarton, Esterháza; Esterházy-herceg udvara; koncertmester, zenekarvezető, majd zeneigazgató; szimfónia- és operasorozatok, kamarazenélés;
- 1790-1803: Wien, utazások Londonba (1791-92; 1794-95), Esterháza: új zeneszerzői feladatok , sikeres oratóriumbemutatók;
- 1803-1809: Wien, visszavonulás
- † 1809.05.31. Wien

Haydn hangszeres művei

NB: A kompozíciók neve mögött álló képlet (pl. Hob. I:6) magyarázata: Anthony van Hoboken zenetudós nevére és Haydn műveinek általa összeállított tematikus jegyzékére utal. A jegyzék 31, római számmal jelzett műcsoportot különít el. A jegyzék a darabokat a csoport száma után általában keletkezésük időrendjében adott arab számmal jelöli.

1. Zongoraművek:

- 1.1. zongoraszonáták (Hob. XVI): 52 – általában négy tételes – szonáta
- 1.2. zongoradarabok (Hob. XVII): 12 vegyes kompozíció, variációsorozatok, fantázia, capriccio, andante stb.)
- 1.3. négykezes zongoraművek (Hob. XVIIa): 2 mű

2. Kamaraművek:

- 2.1. vonósnégyesek (Hob. III): 77 kvartett általában hatos csoportokban egy-egy opus-szám alá rendezve
- 2.2. vonóstriók (Hob. V); 21 mű két hegedűre és gordonkára; zongorástriók (Hob. XV): 40 mű hegedűre/fuvolára és gordonkára, zongorakísérettel
- 2.3. duók hegedűre és brácsára (Hob. VI:1-6); duók 2 barytonra (Hob. XII:1-25)
- 2.4. vegyes darabok barytonra²³⁵ (Hob. X.1-12)

²³⁵baryton: 6-7 bélhúrral és 9-29 fém rezonáns-húrral rendelkező, tenor-gamba nagyságú, kellemes hangú húros vonóshangszer; Esterházy herceg kedvelte a hangszert és jó baryton-játékos volt; Haydn több mint 100 darabot írt neki.

3. Zenekari művek:

3.1. szimfóniák: 106 teljes és két töredék (Hob. I:1-108): ismertebbek: 45. „Abschied”; 47. „Palindrom”; 83-87. Párizsiak; 93-104 Londoniak; 94. „Üstdobütés”; 96. „Csoda”; 101. „Óra” stb.)

3.2. 58 *divertimento* (háromszólamúak Hob. IV:1-11; illetve négy- vagy több szólamúak Hob. II:1-47),

3.3. 33 *versenymű* (11 billentyűs ~ Hob. XVIII:1-11; 5 tekerő~ Hob. VIII:1-5; 4 hegedű~ Hob. VIIa:1-4; 4 gordonka~ Hob. VIIb:1-4; 4 kürt~ Hob. VIId:2, 3, 4, 6; 1 gordon~ Hob. VIIc:1, 1 trombita~ Hob. VIIe:1; 1 fuvola~ Hob. VIIf:1; 1 oboa~ Hob. VIIg:1)

Haydn zenéjének stílusjegyei

- rokokó alapok
- aprólékos kidolgozás, fegyelem;
- hagyománytisztelet, óvatos, lassú fejlődés;
- a barokk kontrapunkt és a kis motívumokból építkező dallamfejlesztés szabályainak összeegyeztetése
- fejlődőképesség: nyitottság, fogékonyág az újdonságokra (találkozás, Mozart /1775-80/ és Händel /1791-94/ zenéjével, zeneszerzői stílusváltás)
- az osztrák (német) népzene dallamvilágának hatása;
- önálló oratóriumstílus (dinamikus tételfűzés, vallásos áhítat és természetes kedély összhangja)
- út a romantikus programzene felé (természet-illusztráció)
- a klasszikus vonósnégyes és szimfónia szerkezetének, építési szabályainak kikísérletezése, rögzítése (a menüettétel beillesztésének gyakorlattá válása)

A klasszikus szimfónia kifejlődése

Szómagyarázat: *szüm|fonai*, *szüm|foné* [συμφωνία] /gör./ = együtt|hangzás

1. Eredete, kifejlődése:

- reneszánsz: többszólamú (elsősorban homofón és elsősorban hangszeres) zenemű;
- korai és virágzó barokk: énekes színpadi művek (operák, oratóriumok, kantáták) tisztán hangszeres nyitótétele vagy közjátéka; a szonátával ellentétben alapvetően tömbszerű, egyszerűbb szerkesztés, két-három szakasz (A-B, illetve A-B-A)
- kései barokk: a kétszakaszos /kétkarakteres, lassú-gyors vagy gyors-lassú/ olasz operanyitány elnevezése;
- rokokó, korai klasszicizmus: három (néha több) tétel, általában gyors-lassú-gyors forma; a francia operanyitány, a szvitformák és a szonátakompozíciók szerkesztési tapasztalatainak ötvözése a modern szimfonikus nagyzenekar előadásmódjának szabályaival (elkülönült hangszercsoportok, párokba rendezett szólamok)

2. A klasszikus szimfónia-konstrukció [létrejötté, kifejlesztői: Stamitz (Mannheim), Haydn (Esterháza)]:

2.1. tételrend: négy tétel

- I. gyors /Allegro/ – általában szonátaforma (A:|| – B – A – Coda: témabemutató-kidolgozás-visszatérés-lezárás);
- II. lassú /Andante/ – kevésbé kötött forma; lehet variáció, lehet dal- vagy ária forma (da Capo, A – B – A), lehet egyszerű rondóforma (A – B – A – C – A – ...), és szonátaforma is;
- III. menüett /Menuetto/ (aa ba ba cc dc dc a ba), később scherzo;
- IV. gyors /Presto/ – általában egyszerű rondó (A – B – A – C – A), vagy szonátforma-szerű rondó /„szonátarondó”/ (A – B5 – A – C – A – B – A), vagy szonátaforma;

2.2. hangszerelés: tömbszerű zenekari hangszerkezelés (hangszercsoportok együttes mozgatója)

2.3. technikai háttér: a klasszikus zenekar kialakulása (2 fuvola, 2 oboa, 2 trombita, 2 kürt, 2 üstdob, 2 hegedű, brácsa, cselló, basszus)

A vonósnégyes kifejlődése

1. Eredete:

1.1. a francia szvit-zene és annak előadóegyüttese

1.2. az itáliai „concerto a quattro” (G. B. Sammartini, G. Torelli etc.)

1.3. a német „Quadro” (G. Ph. Telemann, basso continuo-hoz kötött szigorúan szerkesztett triószonáta)

1.4. francia „sonate en quatuor” (G. Guillemain)

1.5. cseh-osztrák, illetve mannheimi „kvartett-szimfónia” (F. Tuma, J. Stamitz, nem kamarazeneszerűen szerkesztett négyszólamú kamaraszimfónia)

1.6. osztrák „kvartett-divertimento” (négy-öt tételes, ciklikusan rendezett kamaramű)

2. Létrejött:

Haydn: a kvartett-divertimento, a kvartett-szimfónia és a rokokó szimfónia vegyítése eleinte öt (gyors-menüett-lassú-menüett-gyors), később négy tételes formában

3. Szerkezet

3.1. a klasszikus szimfónia szerkezetének átvétele

– négy tétel

– I. gyors /Allegro/ – általában szonátaforma (A:|| – B – A – Coda: témabemutató-kidolgozás-visszatérés-lezárás);

– II. lassú /Andante vagy / – általában variációs vagy más da Capo forma (A – B – A);

– III. menüett /Menuetto/ (a:||:b:||:c:||:d:||a|b)

– IV. gyors /Allegro vagy Presto/ – általában rondó- (esetleg ismét szonáta-) forma;

3.2. a koncertáló, a kísérő és a hangzáskitöltő szólamvezetési eljárások állandó ötvözése és egyensúlyban tartása: a zeneszerzői mesterségbeli tudás mintája (Mozart Haydnnek ajánlott kvartettjei óta)

24. Haydn élete és zenéje; énekes művek: misék, oratóriumok; a kései évek és az angliai út; Händel hatása

[Franz] Joseph HAYDN (1732-1809)

Élete:

- * 1732.03.31. – 1737: Rohrau, iparos (kerékgyártó) édesapa, szakácsnő édesanya,
- 1738-1739: Hainburg, zenei alapképzés a tanítómester és kórusvezető nagybácsinál
- 1739-1749: Wien, templomi kariskola, tanuló- és gyakorló évek egyházi és világi zenei feladatokkal
- 1749-1757: Wien, szabadúszó zenei tevékenység, magasabb zeneszerzői tanulmányok (Nicola Porpora, Ph. E. Bach), korai operairás, egyre szélesebb ismertség, nemesi tanítvány (Thun grófnő)
- 1757-61-90: Lukavec, Esterháza; zenekarvezető, házi-zeneszerző a Morzin- (1757-61) és az Esterházy- (1761-90) birtokon, szimfónia-, kamarazene- és operasorozatok;
- 1790-1803: Wien, utazások Londonba (1791-92; 1794-95), Esterháza: új zeneszerzői feladatok, sikeres oratóriumbemutatók;
- 1803-1809: Wien, visszavonulás
- † 1809.05.31. Wien

Haydn énekes művei

NB: A kompozíciók neve mögött álló képlet (pl. Hob. I:6) magyarázata: Anthony van Hoboken zenetudós nevére és Haydn műveinek általa összeállított tematikus jegyzékére utal. A jegyzék 31, római számmal jelzett műcsoportot különít el. A jegyzék a darabokat a csoport száma után általában keletkezésük időrendjében adott arab számmal jelöli.

1. Kisebb énekes művek

1.1. dalok és kantáták zongorakísérettel (Hob. XXVI) és zenekari kísérettel (Hob. XXIII.)

1.2. 2-3-4 szólamú énekes darabok /kórusművek/ (Hob. XXV); kánonok (Hob. XXVII)

1.3. egyházi kórusművek (Hob. XXIII)

2. Misék (14)

2.1. korai misék (1750-1790):

késő-rokokó / korai klasszikus stílusban szerkesztett, liturgikus használatra is alkalmas misekompozíciók

- No. 1a in G-Dur, *Missa „Rorate coeli desuper”* Hob. XXII:3. (c.1750).
- No. 2 in F-Dur, *Missa brevis* Hob. XXII:1 (1750)
- No. 3 in C-Dur, *Missa Cellensis in hon. BVM*, más néven *Cäcilienmesse* (St Cecilia); Hob. XXII:5 (1766)
- No. 4 *Missa „Sunt bona mixta malis”* Hob. XXII:2 (1768; töredék)
- No. 5 in Es-Dur, *Missa in honorem Beatissimae Virginis Mariae*, más néven *Grosse Orgelmesse* Hob. XXII:4 (1766)
- No. 6 in G-Dur, *Missa Sancti Nicolai*, v. *Nicolaimesse* Hob. XXII:6 (1772)
- No. 7 in B-Dur, *Missa brevis Sancti Joannis de Deo*, más néven *Kleine Orgelmesse* Hob. XXII:7 (c.1775)
- No. 8 in C-Dur, *Missa Cellensis*, v. *Mariazellermesse* Hob. XXII:8 (1782)

2.2. kései misék (1790-1802):

A 9-14. számú misék külön csoportok alkotnak: Haydn mindegyiket 1790 után, az Esterházy családnak írta, II. Esterházy Miklós felesége, Maria Hermenegild hercegnő névnapjára (szeptember 12.). E misék megírása volt ebben az időben Haydn egyetlen kötelezettsége, mellyel régi munkaadójának tartozott. A művek alkalmasak a liturgikus használatra, de a tételek mérete és zenei sokrétősége miatt inkább koncertdarabnak tekinthetők.

- No. 9 in B-Dur, *Missa sancti Bernardi von Offida*, más néven *Heiligmesse* Hob. XXII:10 (1796)
- No. 10 in C-Dur, *Missa in tempore belli*, más néven *Paukenmesse* Hob. XXII:9 (1796)
- No. 11 in d-Moll, *Missa in angustiis*, más néven *Nelson-messe* Hob. XXII:11 (1798)
- No. 12 in B-Dur, *Theresienmesse* Hob. XXII:12 (1799)
- No. 13 in B-Dur, *Schöpfungsmesse* Hob. XXII:13 (1801)
- No. 14 in B-Dur, *Harmoniemesse* Hob. XXII:14 (1802): utolsó nagyobb szabású mű; röviddel ezután Haydn olyan állapotba került, hogy további zeneszerzői munkára már nem volt képes.

3. Oratorikus művek (5)

A korai olasz nyelvű darab után 20 évvel a londoni utakon látott Händel-oratóriumbemutatók (elsősorban a Messiás) adták a lökést a két kései oratórium írásához. A Händel-hatás legvilágosabb elemei:

- a szövegválasztás (Biblia, istenes költemények, illetve e kettő keverése)
- a tételek jellegzetes csoportokba rendezése: recitativo-ária-kartétel
- programszerű, illusztratív zenei elemek alkalmazása (vihar, káosz, madárdal stb.)

3.1. Oratóriumok (Hob. XXI):

- *Il ritorno di Tobia /Tóbiás hazatérése/* Hob. XXI:1 (1775)
- *Die Schöpfung /A teremtés/* Hob. XXI:2 (1798)
- *Die Jahreszeiten /Az évszakok/* Hob. XXI:3 (1800)

3.2. Egyéb oratorikus művek (Hob. XX.)

- *Die sieben Worte des Erlösers am Kreuz /A Megváltó hét szava a kereszten/* Hob. XX:2 (1795) [A műből több átirat készült, köztük szövegtelenek is: vonószekarra vagy vonósnégyesre..]
- *Stabat mater* (Hob. XXA)

4. Színpadi művek: (15)

4.1. operák (Hob. XXVIII.): 12

- *La canterina /Az énekesnő/* Hob. XXVIII:2 (intermezzo in musica, 1766);
- *Lo speziale /A patikus/* Hob. XXVIII:3 (dramma giocoso, 1768);
- *Le pescatrici /A halásznők/* Hob. XXVIII:4 (dramma giocoso, 1769);
- *L'infedeltá delusa /A póruljárt hűtlen/* Hob. XXVIII:5 (burletta per musica, 1773);
- *L'incontro improvviso /A váratlan találkozás/* Hob. XXVIII:6 (dramma giocoso, 1775);
- *Il mondo della luna /Élet a holdon/* Hob. XXVIII:7 (dramma giocoso, 1777);
- *La vera costanza /Az igazi hűség/* Hob. XXVIII:8 (dramma giocoso, 1779/1785);
- *L'isola disabitata /A lakatlan sziget/* Hob. XXVIII:9 (azione teatrale, 1779);
- *La fedeltá premiata /A megjutalmazott hűség/* Hob. XXVIII:10 (dramma giocoso, 1780);
- *Orlando paladino /Orlando, az alkirály/* Hob. XXVIII:11 (dramma eroicomico, 1782);

- *Armida /Armida, a varázslónő/* Hob. XXVIII:12 (dramma eroico, 1783);
- *L'anima del filosofo /A filozófus lelke/* Hob. XXVIII:13 (dramma giocoso, 1791)

4.2. marionett-operák és Singspielek (Hob. XXIX.): 2

- *Acide e Galatea /Acis és Galatea/* Hob. XXIX:1 (festa teatrale, 1762/1774);
- *Philemon und Baucis /Filemon és Baucis/* Hob. XXIXb:2 (Singspiel, 1773);

4.3. színpadi kísérőzenék (Hob. XXX.): 1

- *La marchesa nespola /A márkínő/* Hob. XXX:1 (comedia, 1763?);

számos további mű címe ismeretes, de zenéje elveszett vagy töredékesen maradt fenn

Haydn zenéjének stílusjegyei

- rokokó alapok
- aprólékos kidolgozás, fegyelem;
- hagyománytisztelet, óvatos, lassú fejlődés;
- a barokk kontrapunkt és a kis motívumokból építkező dallamfejlesztés szabályainak összeegyeztetése
- fejlődőképesség: nyitottság, fogékonyság az újdonságokra (találkozás, Mozart /1775-80/ és Händel /1791-94/ zenéjével, zeneszerzői stílusváltás)
- az osztrák (német) népzene dallamvilágának hatása;
- önálló oratóriumstílus (dinamikus tételfűzés, vallásos áhítat és természetes kedély összhangja)
- út a romantikus programzene felé (természet-illusztráció)
- a klasszikus vonósnégyes és szimfónia szerkezetének, építési szabályainak kikísérletezése, rögzítése (a menüettétel beiktatása)

25. Mozart élete és fő művei; a klasszikus versenymű; a szimfóniák, a zongoraversenyek és néhány reprezentatív alkotás

Wolfgang Amadeus MOZART (1756 – 1791)

[Johannes Chrisostomus Wolfgangus Teophilus Gottlieb Mozart]

Élete:

„csodagyermek-évek”, utazások

- * 1756.01.27. Salzburg; muzsikuscsalád (apa: Leopold ~ , hegedűs, zeneszerző), korai tehetség, zenei tanulmányok (hegedű, zongora, komponálás, rögtönzés)
- 1762-1766: Ausztria (Wien), Németország (München), Franciaország (Paris), Anglia (London), Hollandia (Haga, Gent, Antwerpen stb.); bemutató utak Európa-szerte, ismeretségek (J. C. Bach), hangversenyek, sikerek,

salzburgi évek

- 1766-1777: Salzburg, koncertmesteri kinevezés (1769), rendszeres itáliai utazások, operabemutatók, sikerek,
- 1777-1781: elhelyezkedési próbálkozások, rövidebb-hosszabb utak Németországba és Franciaországba, fokozatosan romló alkalmazotti viszony a hercegérsekkel; elbocsátás

bécsi évek

- 1781-1791: Wien, önálló (bizonytalan) élet, ismeretség Haydnnal, megrendelések, küzdelem,
- † 1791.12.05. Wien

Mozart hangszeres művei

1. Zongoradarabok

- 18 (19) szonáta
- 16 variációsorozat (pl. „Ah vous dirai-je, Maman” C-Dur KV. 265)
- 4 fantázia, 3 rondó,
- fűgák, szvitek, négykezes zongoradarabok,

2. Kamaraművek

szonáták, duók, triók, vonósnégyesek, kvartettek és kvintettek más vezérhangszerekkel

- 35 hegedű-zongoraszonáta (16 korai, 19 érett)
- 23 vonósnégyes, (6 „milanoi” KV. 155-160; 6 „bécsi” KV. 168-173; 6 „Haydn-”; 3 „orosz”, 2 önálló; — a vonósnégyes-sorozatok több zenei szálon függenek össze, a szólamok sokkal önállóbbak, több az ellenpont, mint Haydn kvartettjeiben)
- 6 vonósötös (pl. 2 hegedű, 2 brácsa, cselló)
- 8 zongorás trió, 2 zongorás négyes, 1 zongorás ötös
- fűvósnégyesek (5)
- egyéb kamaradarabok

3. Zenekari művek

3.1. Vegyes zenekari darabok:

- kb. 16 *divertimento*²³⁶,
- kb. 5 *szerenád*;
- indulók, táncok,

3.2. Szimfóniák (kb. 55)

- 41 számozott mű:
 - 13 gyermekkori szimfónia (1764-71)
 - 17 „salzburgi” szimfónia (1771-77)
 - 10 kései „nagy” szimfónia (1778-91): pl. *Pariser*, D-Dur, KV. 297; *Haffner*, D-Dur, KV. 385; *Linzer*, C-Dur, KV. 425; *Prager*, D-Dur, KV. 504; *g-Moll*, KV. 550; *Jupiter*, C-Dur, KV. 551 stb.
- további 14-20 számozatlan szimfónia (szerenádok vagy operák zenei anyagát földolgozó, esetleg kétes szerzőségű kompozíciók)

3.3. Versenyművek (40 <):

- 27 zongoraverseny (4 gyermekkori, 6 salzburgi /köztük a 'Jeune homme'/, 3 korai bécsi), kezdetben hegedűszerű magánszólammal, 2 hangversenyronddal
- 5 hegedűverseny, 3 további darab (Adagio, rondó) hegedűre és zenekarra
- 4 kürt-, 3 csembaló-, 2 fuvola-, 1 klarinét-, 1 oboa-, 1 fagottverseny; további néhány koncertdarab egy vagy több szólóhangszerre és zenekarra

Mozart zenéjének stílusjegyei:

- gyors kéz, kiváló memória, kivételes rendszeresség
- a német barokk és rokokó zenei nyelvének tökéletes birtoklása és alkalmazása
- variációs, tematikus (a témák számos variált formáját fölvonultató) zeneszerzői feldolgozásmód
- az olasz barokk operazene hatása
- Bach kontrapunkt-technikájának és Händel német-angol zenei stílusának hatása
- rendkívüli dallami invenció (találékonyság)
- egyedi hangszerelési ötletek (elsősorban az operai zenei jellemfestés eszközeképpen)

A klasszikus versenymű

1. Eredete:

barokk concerto-zene; concerto és concerto grosso

2. Szerkezete:

- három tétel
 - I. gyors /Allegro/ – általában szonátaforma;
 - II. lassú /Andante vagy Adagio/ – általában variációs, da Capo (A – B – A) vagy rondóforma (A – b – A – c – A – d – A ...);
 - III. gyors /Allegro, Presto, Finale stb./ – szabad (rondó, esetleg ismét szonáta-) forma;

Sajátosság:

²³⁶divertimento, közjáték a francia operazenében

(*divertir; divertissement* /fr./ = szórakozni, szórakoztatni; szórakozás, szórakoztatás)

kadencia: versenyművek tételeinek (elsősorban a gyors tételek) végén a zárlatot megelőző, a szólista által megszólaltatott, önálló, improvizatív szakasz (eredetileg a záróakkordot előkészítő két harmónia – domináns /szeptim/, később I. fokú kvartszext-akkord – hangjait körülíró díszítmények neve)

ZH:

Wolfgang Amadeus MOZART: d-moll zongoraverseny KV 466

műfaj:	zongoraverseny
eredeti cím:	Konzert für Klavier und Orchester d-Moll KV 466
keletkezés:	1784-1785
bemutató:	1785. február 11, Wien, Mehlgrube Casino
hangszerek:	fuvola, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott, 2 kürt, 2 trombita, timpani, vonósok szóló zongora
felépítés:	– I. Allegro – II. Romanze – III. Rondo, Allegro assai

Wolfgang Amadeus MOZART: g-moll szimfónia KV 550

műfaj:	szimfónia
eredeti cím:	Sinfonie g-Moll (Nr.40) KV 550
keletkezés:	1788
bemutató:	? (bizonytalan, nem lehet pontosan tudni)
hangszerek:	fuvola, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott, 2 kürt, vonósok
felépítés:	négy tétel – 1. Molto allegro – 2. Andante – 3. Menuetto. Allegretto – 4. Finale. Allegro assai

expozíció	kidolgozás	visszatérés	coda
100	60	120	14

Ft+átv.	mt+átv.	zt+átv.		Ft+átv.	mt+átv.	zt+átv.	
1-43	44-72	73-100	101-164	165-225	226-260	261-285	286-299
43	29	28	64	60	35	25	14

I. Molto allegro

- 1. bevezetés (g I)
- 2-19. főtéma (g I – g V) -----
- 20-37. főtéma^{1var} (g I – B V) -----
- 38-43. átvezetés (B V)
- 44-51. melléktéma (B I)
- 52-61. melléktéma^{var1} (B I)
- 62-72. átvezetés (B I)
- 73-80. zárótéma (B I)
- 81-88. zárótéma (B I)
- 89-100. átvezetés (B I – g V)

101-103. átvezetés (g I – fisz I)	
104-118. főtéma ^{var2} (fisz I – a I)	-----
119-138. főtéma ^{var3} (d I – d V)	-----
139-164. átvezetés (főtéma-anyag) (d I – g V)	-----
165-183. főtéma (g I – g V)	-----
184-202. főtéma ^{var4} (g I – f I)	-----
203-225. átvezetés (f I – g V)	
227-234. melléktéma ^{var2} (g I)	
235-244. melléktéma ^{var3} (g I)	
245-260. átvezetés (f I – g I)	
261-268. zárótéma ^{var1} (g I)	
269-276. zárótéma (g I)	
277-285. átvezetés (g I – g V)	
286-299. Coda	

26. Mozart élete és művei; a mozarti opera; Le nozze di Figaro

Wolfgang Amadeus [Johannes Chrisostomus Wolfgangus Teophilus Gottlieb] MOZART (1756 – 1791)

Élete:

- * 1756.01.27. Salzburg; muzsikuscsalád (apa: Leopold ~ , hegedűs, zeneszerző), korai tehetség, zenei tanulmányok (hegedű, zongora, komponálás, rögtönzés)
- 1762-1766: Ausztria (Wien), Németország (München), Franciaország (Paris), Anglia (London), Hollandia (Haga, Gent, Antwerpen stb.); bemutató utak Európa-szerte, ismeretségek (J. C. Bach), hangversenyek, sikerek,
- 1766-1781: Salzburg, koncertmesteri kinevezés (1769), rendszeres itáliai utazások, operabemutatók, sikerek, út Németországba és Franciaországba (1778-1779), romló alkalmazotti viszony a hercegérsekkel
- 1781-1791: Wien, önálló (bizonytalan) élet, ismeretség Haydnnal, megrendelések, küzdelem,
- † 1791.12.05. Wien

Mozart énekes művei

1. Kisebb énekes darabok

1.1. dalok (kb. 32), 1 duettek, 10 tercett (pl. *Sei notturni*), kvartettek szólóhangokra

1.2. koncertáriák: 50 < önálló ária minden hangfajra (30 < szoprán-, 1 alt-, 10 tenor-, 9 basszus-ária)

1.3. kánonok (30 <)

2. Nagyobb énekes művek

2.1. kórusművek, motetták

- 3 kantáta, 3 litánia, 2 vespera, 1 oratórium

2.2. misék (19 mű) pl. *Messe c-moll KV. 427, Krönungsmesse /Koronázási mise/ KV. 317, Requiem KV. 626)*

3. Mozart zenéje, stílusjegyei:

- gyors kéz, kiváló memória, kivételes rendszeresség
- a német barokk és rokokó zenei nyelvének tökéletes birtoklása és alkalmazása
- variációs, tematikus (a témák számos variált formáját fölvonultató) zeneszerzői feldolgozásmód
- az olasz barokk operazene hatása
- Bach kontrapunkt-technikájának és Händel német-angol zenei stílusának hatása
- rendkívüli dallami invenció (találékonyság)
- egyedi hangszerelési ötletek (elsősorban az operai zenei jellemfestés eszközeképpen)

Mozart operái

1. A barokk és rokokó opera-hagyomány megőrzése:

- olasz-francia hagyomány: a két alapvető operatípus – opera *seria*, ~ *buffa* – fönntartása (dramma per musica, commedia per musica)
- német-osztrák hagyomány: a Singspiel

2. Új zenei gondolkodásmód a glucki reform alapján

- az elszigetelt számok határainak föloldása; törekvés a nagyobb, összefüggő, drámailag hitelesebb jelenetek megfogalmazására („hosszú finálé...”)
- zenei jellem- és helyzetábrázolás
 - dallamalkotással
 - hangszereléssel
- az énekszámok arányainak megváltoztatásával (a szereplők jellemét elsősorban nem az áriák, hanem az együtes számok /duett, tercett... szeptett/ zenéje mutatja be)
- Új típusú cselekmény-bonyolítás
 - imbroglio: zűrzavar
 - a zárt számok föloldása nagyszabású finálék formájában

3. Mozart operái típusonként

3.1. opera seria (7 db):

- *Apollo et Hyacinthus* KV. 38 /Apolló és Jácintusz/ (1767)
szövegforrás: Ovidius, libretto: Widl;
- *Mitridate, Re di Ponto*, KV. 87 /Mitridátész, Pontusz királya/ (1770),
szövegforrás: Racine, libretto: Cigna-Santi;
- *Ascanio in Alba*, KV. 111 /Ascanio Alba szigetén/ (1771),
szövegforrás: - , libretto: Parini;
- *Lucio Silla*, KV.135 (1772),
szövegforrás: - , libretto: Giamerra;
- *Il Ré pastore*, KV.108 /A pásztorkirály/ (1775),
szövegforrás: - , libretto: Metastasio;
- *Idomeneo re di Creta* KV. 366 /Idomeneusz, Kréta királya/ (1781),
szövegforrás: Danchet, libretto: Varesco;
- *La clemenza di Tito*, KV.621 /Títusz kegyelme/ (1791),
szövegforrás: Metastasio, libretto: Mazzolà;

3.2. opera buffa (7 db):

- *La finta semplice*, KV. 51 /A színlelt együgyű/ (1769),
szövegforrás: Goldoni, libretto: Coltellini;
- *La finta giardiniera*, KV. 196 /A furfangos [álruhás] kertészlány/ (1775),
szövegforrás: - , libretto: Petrosellini;
- *Zaide*, KV.344 (1779-80),
szövegforrás: - , libretto: Schachtner;
- *Lo sposo deluso*, KV. 430 /A póru jár vőlegény/ (1783-84),
szövegforrás: - , libretto: - ; [töredék]
- *Le nozze di Figaro*, KV. 492 /Figaro lakodalma/ (1786),
szövegforrás: Beaumarchais, libretto: da Ponte;
- *Don Giovanni*, KV. 527 (1787),
szövegforrás: - , libretto: da Ponte;
- *Così fan tutte*, KV. 588 /Így tesznek mind/ (1790),
szövegforrás: - , libretto: da Ponte;

3.3. Singspiel (5 db)

- *Die Schuldigkeit des Ersten Gebots KV. 35* /Az első parancsolat megszegése/ (1767),
szövegforrás: - , libretto: von Weiser;
- *Bastien und Bastienne, KV. 50 / 46b* (1768),
szövegforrás: Favart, Guerville; , libretto: Weiskern, Müller, Schachtner;
- *Die Entführung aus dem Serail, KV. 384* /Szöktetés a szerájból/ (1782),
szövegforrás: - , libretto: Bretzner, Stephanie;
- *Der Schauspieldirektor, KV. 486* /A színigazgató/ (1786),
szövegforrás: - , libretto: Stephanie;
- *Die Zauberflöte, KV.620* /A varázsfuvola/ (1791),
szövegforrás: - , libretto: Schikaneder;

3.4. Töredékek, vegyes kompozíciók

- *Betulia liberata KV. 118*, /Betulia fölszabadítása (1771)
szövegforrás: - , libretto: Metastasio; [oratorio]
- *Il sogno di Scipione KV. 126*, /Scipio álma/ (1772);
szövegforrás: Cicero, libretto: Metastasio [azione teatrale]
- *L'oca del Cairo KV. 422*, /A kairói liba/ (1783),
szövegforrás: - , libretto: Varesco; [elveszett]
- *Thamos, König in Egypten KV. 345*, /Thamosz, Egyiptom királya/ (1774),
szövegforrás: -, libretto: von Gebler; [töredék]
- további színpadi darabok (iskolakomédia, kísérőzene, betétszámok)

Le nozze di Figaro KV.492

1. Az alapanyag

1.1. A szöveg alapja: Pierre-Augustin BEAUMARCHAIS (1732-1799) *Trilogie de Figaro, ou Le Roman de la famille Almaviva* / Figaro trilógia avagy az Almaviva család regénye

- *Le Barbier de Séville ou la précaution inutile* / A sevillai borbély, avagy a hiábavaló elővigyázatosság, (komédia, 1775)
- *La Folle journée, ou le Mariage de Figaro* / Örült nap, avagy Figaro lakodalma (komédia, 1778)
- *L'autre Tartuffe, ou la Mère coupable* / A másik Tartuffe avagy a bűnös anya (erkölcsi dráma [...]) 1792)

1.2. A libretto: Lorenzo Da PONTE (1749-1838)

1.3. A szereplők:

- *il Conte di Almaviva* / Almaviva gróf – bariton
- *Rosina*, Contessa di Almaviva / Rosina, grófnő – szoprán
- *Susanna*, la serva di Contessa / a grófnő szobalánya – szoprán
- *Cherubino*, il paggio del conte / a gróf apródja – szoprán
- *Figaro*, valletto del Conte / a gróf inasa – basszbariton
- *Marcellina*, duenna / társalkodónő – mezzoszoprán
- *Doctor Bartolo*, medico di Siviglia / sevillai orvos [Rosina gyámaja] – basszus
- *Don Basilio*, maestro di musica / zenemester – tenor
- *Don Curzio*, giudice / bíró [jegyző] – tenor
- *Barbarina*, giardiniera, figlia di Antonio / kertészlány, Antonio lánya – szoprán
- *Antonio*, giardiniere del conte, zio di Susanna / a gróf kertésze, Susanna nagybátyja – basszus

műfaj:	<i>opera buffa (commedia per musica)</i>
eredeti cím:	<i>Le nozze di Figaro o sia La folle giornata / Le mariage du Figaro (L'histoire d'un folle journée)</i>
keletkezés:	<i>1785-1786</i>
bemutató:	<i>1786, május 1. Wien, Hoftheater</i>
szöveg:	<i>Pierre-Augustin Beaumarchais</i>
libretto:	<i>Lorenzo da Ponte</i>
történet:	<p>[előzmény: a drámatrilógia első darabja, a „Le barbier de Séville” /A sevillai borbély/): Almaviva gróf – Figaro, a furfangos városi borbély segítségével – becsapja a gyámleányát magának tartogató Doctor Bartolo-t és megszerzi a szép Rosina kezét. Az akcióban Figaro segítsége Susanna, Rosina szobalánya is. Szolgálatai fejében Figaro a gróf személyi inasa lesz.]</p> <p><i>A gróf inasának (Figaro) és a grófnő szobalányának (Susanna) közelgő lakodalmát különféle okokból többen is késleltetni akarják: a feleségét már elhanyagoló Almaviva gróf Susannának (is) csapja a szelet; Doctor Bartolo szívesen bosszút állna Figarón a Rosina- esetért; a grófnő mellett szolgáló idősödő Marcellina féltékeny Susannára, aki szebb is, fiatalabb is, s akihez a grófnő bizalmasabb... stb.; a minden nőt szerelmével üldöző Cherubino, aki rendszeresen keresztezi a szoknyavadász gróf útját; a késleltető szándékok kereszteződése és megghiúsításuk számos vidám fordulata alkotja a történet cselekményét</i></p>
hangszerek:	<i>2 fuvola, 2 oboa, 2 klarinét, 2 fagott; 2 kürt, 2 trombita; üstdobok; vonóskar, basso continuo</i>
felépítés:	<i>négy felvonás, 29 szám</i>

27. Mozart utolsó évei; a Varázsfuvola és a Requiem

Élete:

„csodagyermek-évek”, utazások

- * 1756.01.27. Salzburg; muzsikuscsalád (apa: Leopold ~ , hegedűs, zeneszerző), korai tehetség, zenei tanulmányok (hegedű, zongora, komponálás, rögtönzés)
- 1762-1766: Ausztria (Wien), Németország (München), Franciaország (Paris), Anglia (London), Hollandia (Haga, Gent, Antwerpen stb.); bemutató utak Európa-szerte, ismeretségek (J. C. Bach), hangversenyek, sikerek,

salzburgi évek

- 1766-1777: Salzburg, koncertmesteri kinevezés (1769), rendszeres itáliai utazások, operabemutatók, sikerek,
- 1777-1781: elhelyezkedési próbálkozások, rövidebb-hosszabb utak Németországba és Franciaországba, fokozatosan romló alkalmazotti viszony a hercegérsekkel; elbocsátás

bécsi évek

- 1781-1791: Wien, önálló (bizonytalan) élet, ismeretség Haydnnal, megrendelések, küzdelem,
- † 1791.12.05. Wien

Mozart utolsó évei (1781-1791; KV. 375-626)

1. Önállósodás

- szabadúszó életmód, „piackeresés”, bizonytalanság
- családi változás: házasság, gyermekek
- csatlakozás a szabadkőművességhez²³⁷

2. Zeneszerzői feladatok

megbízásra írt darabok:

2.1. szimfonikus zene:

- szimfóniák:
 - *Haffner-szimfónia* KV 385, 1782,
 - *Linzi szimfónia* KV 425, 1783,
 - *Prágai szimfónia* KV 504, 1786,
 - *Esz-dúr szimfónia* KV 543, 1788;
 - *g-Moll („nagy”) szimfónia* KV 550, 1788;
 - *C-dúr (Jupiter) szimfónia* KV 551, 1788 /három szimfónia hat hét alatt!/
 - versenyművek: 14 zongoraverseny, 5 kürtverseny

2.2. operák, illetve Singspiel-ek

²³⁷**szabadkőművesség:** Az európai kultúrkör egyik legtitokzatosabb ideológiája, illetve mozgalma. Alapelve a felvilágosodás korában fogalmazódott meg: az ember a tiszta, szabad szellem és a magasrendű erkölcs révén jó irányba befolyásolhatja a világ menetét. A szervezet különleges szertartásokon veszi föl a tagokat, s összejöveteleit is titokzatos külsőségek jellemzik. A – ma is létező – mozgalmat sokfelől támadták és támadják. Az abszolutisztikus politika a titokzatosságában és a liberális gondolkodásában látott veszélyforrást, az egyház pedig „önistenítésnek” véli a szabadkőműves tanokat. Az elnevezésre sokféle magyarázat született: mindegyik megegyezik abban, hogy az emberi szellem egyik legjelesebb eredménye az építéshez szükséges átgondoltság és magasrendű szervezethez.

- *Die Entführung aus dem Serail* KV 384 1782; (Singspiel)
- *Der Schauspieldirektor* KV 486 1786, (Singspiel)
- *Le nozze di Figaro* KV 492 1786, (buffa)
- *Don Giovanni* KV 527 1787, (buffa)
- *Così fan tutte* KV 588 1790, (buffa)
- *Die Zauberflöte* KV 620 1791, (Singspiel)
- *La clemenza di Tito* KV 621 1791 (seria)

2.3. átiratok: Bach-, Händel-művek kvartette, oratórium-hangszerelés stb.

szuverén (önálló, nem megrendelésre készült) alkotások

2.4. zongoramuzsika: 8 zongoraszonáta, 3 fantázia, 6 variációsorozat

2.5. kamarazene: 9 hegedű-zongoraszonáta, 7 trió, 10 vonósnégyes, egyéb kompozíciók

A varázsfuvola

műfaj:	<i>Singspiel</i>
eredeti cím:	<i>Die Zauberflöte, KV 620</i>
keletkezés:	1791
bemutató:	1791.09.30, Wien, Theater im Freihaus auf der Wieden
libretto:	Emmanuel Schikaneder
történet:	<p><i>A nemes életcélt kereső Tamino herceg először rossz tanácsadótól, az Éj királynőjétől kap feladatot: mentse ki leányát, Paminát Sarastro fogságából. Tamino eljut Sarastro birodalmába, amelyről kiderül, hogy a bölcsesség hazája, s Pamina azért van ott, mert ő Sarastro pártfogoltja is, aki ki akarja vonni őt gonosszá vált anyja hatása alól. Az ifjút próbatételek várják, melyeket Paminával együtt sikeresen kiáll, s ezután egybekelhetnek.</i></p> <p><i>Alap-jellegzetességek, mellékszereplők és -cselekmények:</i></p> <p>a) komikum: a vidám madarász, Papageno szegődik a herceg mellé, s mulatságos botlásokon keresztül folytat hiábavaló csatát saját gyöngeségével, küzdelmeinek végső jutalma Papagenának lesz, haladását ajándékba kapott varázserejű harangjáték segíti;</p> <p>b) intrika: három hölgy többszöri megjelenéssel törekszik Tamino szándékait az Éj királynője szolgálataiba állítani, ők adják Taminonak a minden bajban segítő varázsfuvolát, Papagenonak pedig a bűvös erejű harangjátékot;</p> <p>c) tisztaság: három gyermek föltűnése többször is megmutatja a szereplőknek a követendő helyes utat, vagy óv az elkerülendő hibától;</p> <p>d) hitványság: Monostatos, Sarastro szolgája a szigor nevében kegyetlen és alantas módon próbálja gáncsolni az egymást kereső fiatalokat, s esetleg meg akarja szerezni magának Paminát;</p> <p>e) bölcsesség: a papok a tiszta értelem és erkölcs képviselőiként határozottan, de gyöngéd megértéssel fogadják a próbára igyekvő ifjú párt;</p>
helyszín:	Egyiptom, illetve képzeletbeli hely és idő
felépítés:	két felvonás 15 (6 és 9) jelenet
hangszerek:	2 fuvola (pikkoló), 2 oboa, 2 klarinét v. basszettekürt, 2 fagott, 2 kürt, 2 trombita. 3 harsona, üstdobok, harangjáték, vonóskar

A darab zenetörténeti sajátosságai:

- műfaji sokrétűség: ingadozás az *opera buffa* (komikus szereplők és jelenetek), az *opera seria* (nemes és emelkedett gondolatok, recitativo-betét), a *Singspiel* (német nyelvhasználat, próza-párbeszéd) és az *Alt-Wiener Zaubertheater* /bécsi meseszínház/ (látványos és meseszerű színpadi technika) közös határán;

- visszaütálás a barokk eszközökre (II. felvonás, a próbák barlangját őrzők kontrapunktikus kíséretű korál-duettje)
- előremutatás a kora-romantikus német nemzeti opera felé (I. felvonás, az őrálló pap és Tamino gazdagon deklamált recitativo-jelenete)
- a szabadkőműves eszmények föltűnése, illetve állandó jelenléte (felvilágosodás, racionalizmus: az ember mindent elérhet a szabályok – erkölcs, rend, tisztaság, igazságosság, emberség, jóság – megtartása révén)
- jó és gonosz erők párhuzama, szembeállítás és folyamatos ütköztetése:

napfény /világosság	↔	éjszaka / sötétség
Sarastro	↔	az Éj királynője
a három gyermek bölcsessége	↔	a három dáma huzakodásai
Papageno	↔	Monostatos
a két világ kiegyenlítődése és összekapcsolása		
Tamino és Pamina személyében és egymásra találásában megy végbe		

A Requiem

1. A keletkezés körülményei:

1.1. ismeretlen személytől érkező megrendelés (valószínűleg Graf Walsegg): magas tiszteletdíj, lemondás a szerzői jogokról

1.2. az utolsó életév hajszolt programja

- január 5: az utolsó zongoraverseny elkészülte (B-dúr, KV 595)
- január vége: Schikaneder fölkérése a *Varázsfuvola* elkészítésére
- február-június: hosszas viták a *Varázsfuvola*-történet és a szereplők alakulásáról, a zene legfontosabb részeinek elkészítése;
közben – különféle megrendelésekre – elkészül 23 kompozíció (KV 596-619: dalok, koncert-ária, *Ave verum corpus* motetta, táncdarabok, 2 orgonamű, utolsó vonósnégyes);
- július eleje: megérkezik a megrendelés a *Requiem* megírására, az első vázlatok elkészítése, közben folyamatos munka a *Varázsfuvola* anyagán
- július közepe: megrendelés Prágából a *La clemenza di Tito* /*Titus kegyelme*/ írására [legyen kész szeptember 6-ra, II. Lipót koronázására...]
- július 26: megszületik Mozart második fia
- augusztus: a *Titus kegyelme* zenéjének írása, minden más leállítva;
- augusztus 25: utazás Prágába, a komponálás vége, az opera betanítása;
közben komponálás és aprómunkák a *Varázsfuvola* zenéjén, vázlatok a *Requiem*-hez
- szeptember 6: a *Titus kegyelme* (KV 621) bemutatójának vezénylése
- szeptember 12-28: a *Varázsfuvola* befejezése, elkészült részeinek ellenőrzése, betanítása
közben további vázlatok a *Requiem* tételeihez
- szeptember 30: a *Varázsfuvola* (KV 620) bemutatója
- október 7: egy új klarinétverseny befejezése (KV 622)
- október-november: megfeszített munka a *Requiem* kottáján, két tétel befejezése, számos vázlat rögzítése,
közben elkészül egy kantáta (KV 623)

- november 20: megbetegedés, nagy fájdalmak, ágynak esés, nehezülő munka, egyre hézagossabb vázlatok
- december 5: Mozart halála

2. A mű töredékes mivolta:

- I – 1. (*Requiem*): készen,
- II. (*Kyrie*) III. 2-3-4-5-6. (*Dies irae – Tuba mirum – Rex tremendae – Recordare – Confutatis*): csak az énekszólamok, a continuo és néhány vonós-figura
- III. 7. (*Lacrymosa*): mindössze 8 ütem kész
- IV. 8. (*Domine Jesu*): csak az énekszólamok és a continuo a fűgáig
- IV. 9. (*Hostias*): csak az énekszólamok a fűgáig
- a befejezés: Franz Xaver Süssmayr, a föllelt vázlatok alapján:
 - II-III. 2-3-4-5-6: hangszerelés
 - III. 7.: a tétel kiegészítése, teljes hangszerelés
 - IV. 8-9.: teljes hangszerelés, a fűga (*Quam olim Abrahae*) beillesztése
 - V. 10-11. (*Sanctus – Benedictus*) és VI. 12. (*Agnus Dei*) : Süssmayr saját zenéje
 - VII. (*Lux aeterna – Cum sanctis tuis*): a nyitó két tétel (*Requiem, Kyrie*: eredeti Mozart-zene) megismétlése másik szöveggel

műfaj:	<i>oratorikus mise</i>	
eredeti cím:	<i>Requiem d-moll KV 626</i>	
keletkezés:	1791. július-december	
bemutató:	1793.01.02. Wien,	
hangszerek:	2 basszetskürt (F), 2 fagott; 2 trombita (D), 3 harsona (alt, tenor, basszus); üstdobok, vonóskar; 4 énekes szólista, vegyeskar	
felépítés:	a gyászmise-liturgia beosztása	a mű tételrendje Süssmayr beosztása szerint
	I. INTROITUS II. KYRIE III. SEQUENTIA IV. OFFERTORIUM V. SANCTUS VI. AGNUS DEI VII. COMMUNIO	1. Requiem 2. Kyrie 3. Dies irae 4. Tuba mirum 5. Rex tremendae 6. Recordare 7. Confutatis 8. Lacrymosa 9. Domine Jesu 10. Hostias 11. Sanctus 12. Benedictus 13. Agnus Dei 14. Lux aeterna

28. Beethoven élete és művei, zeneszerzői korszakai; stílusváltás a zongoraszonáta műfajában

Ludwig van BEETHOVEN (1770 – 1827)

1. Élete:

- * 1770.12.16. Bonn; muzsikuscslád
- 1770-1779: Bonn; korai, rendszertelen zenei tanulmányok, bemutatkozás csodagyereként, autodidaxis
- 1779-1792: Bonn; tanulmányok Christian Gottlob Neefe vezetésével, korai orgonistai állás, kényszerű önállósodás, megismerkedés Mozarttal (látogatás Bécsben, 1787) és Haydnnal (1790, 1792); Waldstein gróf támogatása, zongorista-sikerek (1791); udvari zongorista, zenekari vonósjátékos;
- 1792-1800: Wien /Bécs/; tanulmányok Haydn és mások mellett, látványos szólista-sikerek (koncertek, improvizáció), társasági élet, nemesi támogatói kör; zeneszerzői bemutatkozás (zongoraverseny, zongorás darabok);
- 1800-1827; Wien /Bécs/; a szimfónia-bemutatók sorának elindulása, hangversenyélet; bírálatok, támadások, közönségsiker; súlyosbodó betegség; fokozatos bezárkózás
- † 1827.03.26. Wien

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok:

- 32 szonáta (pl. *c-Moll op.13 „Pathétique”*; *fis-Moll op.27/2 „Mondschein”*; *f-Moll op.57 „Appassionata”*; *Esz-dúr op.81/1 „Les adieux”*; *B-dúr op.106 „Hammerklavier”*)
- 22 variációsorozat (pl. *Diabelli-variationen op.120*),
- táncok (Walzer/keringő, menüett, ländler, polonéz),
- rondók, bagatellek, egyéb darabok

2.2. kamaraművek:

- szonáta: 10 hegedű-zongora (pl. *F-dúr op.24 „Frühling”*; *A-dúr op.47 „Kreutzer”*), 5 cselló-zongora, 5 fúvósduó
- 18 trió: (7 vonós, 8 zongorás, 2 fúvós, 1 vegyes)
- 16 vonósnégyes (pl. *Esz-dúr op.74 „Harfen”*; illetve az utolsó nagy sorozat: *Esz-dúr op.127*; *B-dúr op.130*; *cis-Moll op.131*; *a-Moll op.132*; [*B-dúr op.133 „Grosse Fuge”* egyetlen tétel]; *F-dúr op.135*)
- egyéb: 3 zongorás-négyes, 2 vonósötös (op.29-137), fúvóskvintett, kürtös szextett (2 kürt+vnégyes), fúvós szextett, szeptett, fúvósoktett, variációk, 2 szerenád, vegyes átiratok

2.3. zenekari művek:

- 9 szimfónia (pl. 3. *Esz-dúr op.55 „Eroica”*; 5. *c-Moll op.67 „Schicksal”*; 6. *F-dúr op.68 „Pastorale”*; 9. *d-Moll op.125 „Ode an die Freude”*)
- 10 nyitány, illetve színpadi kísérőzenék (pl. *Coriolan op.62*; *Leonore II, III. op.72*; *Egmont op.84*; *Die Ruine von Athen /Athén romjai/ op.113*; *König Stephan /István király/ op.117*)

- 5 zongoraverseny, 1 hegedűverseny (D-dúr), hármasszertűverseny, koncerttróda, románc, indulók, táncok

énekes művek

2.4. szólókompozíciók:

- 91 dal, 1 dalciklus (*An die ferne Geliebte* /A távoli kedveshez, 6 dal/ op.9),
- koncertáriák, énekes színpadi jelenetek

2.5. kórusművek, kánonok

2.6. oratorikus művek, opera:

- kantáták: *Chorfantasie* /Karfantázia/ op.80; *Meeresstille und glückliche Fahrt* /Csöndes tenger és boldog utazás/ op.112; *Opferlied* /Áldozati ének/ op.121)
- oratórium: *Christus am Ölberg* /Krisztus az Olajfák hegyén/ op.85; 2 mise: *Messe C-Dur* op. 86; *Missa solemnis* /Ünnepi mise/ op.123
- 1 opera: *Fidelio* op.72

3. Zenéje, stílusjegyei:

- tudatos, koncentrált témaszerkesztés (hosszú alkotási folyamat, vázlatok, kísérletek)
- motívikus (a téma kisebb elemeit alapanyagul fölhasználó) zeneszerzői földolgozásmód
- a zongoraszonáta műfajának megújítása, formai kereteinek és technikájának átszabása (háromtétéles forma, a zongora szélső regisztereinek kiaknázása)
- a vonósnégyes műfajának megújítása, kivételes tartalommal való megtöltése (kései darabok: formai, szerkesztési és harmóniai kísérletek)
- a szimfónia műfajának továbbfejlesztése (a tételek, és a zenekar méreteinek növekedése, öt tétéles kísérlet /VI./, tételek összevonása /V./, speciális előadógyűttes /IX./, programzenei elemek megjelenése /III., V., VI., IX./) = út a romantika felé
- erőteljes, monumentális zenekari hangzás
- az önálló nyitány típusának fejlesztése = út a romantikus programzene felé
- a (még éppen csak kialakult) klasszikus formák kereteinek feszegetése (út a romantika felé)
- természetszerűen (a kialakulóban lévő romantika hatása)

Beethoven alkotói korszakai

1. Korai korszak (1788-1802)

beérkezés; bonni évek, utazások, letelepedés Bécsben; előadói és zeneszerzői bemutatkozás; a zongoravirtuóz, improvizátor és ígéretes zeneszerző sikerei – a „**kifelé-fordulás**”

1.1. jellemző vonások:

- kétarcú, kiforratlan kompozíciós technika:
 - az elődök klasszikus mintáinak követése: Haydn és Mozart hatása egyfelől
 - improvizatív, fantáziaszerű gondolatszöveg másfelől

1.2. jellemző kompozíciók:

- az első 10-18 zongoraszonáta (pl. *Pathétique c-Moll*, op. 13 ; „*Mondschein*” op. 27b)
- 8 hegedű-zongoraszonáta; az első vonósnégyes-sorozat (*Sechs Streichquartetten* op. 18)
- az első szimfóniák (1. *Sinfonie C-Dur*, op. 21; 2. *Sinfonie D-Dur*, op. 36)
- az első két zongoraverseny (1. *C-Dur*, op. 15; 2. *B-Dur*, op. 19)

– néhány zongorástrió, két vonósötös, kisebb zongoradarabok, szeptett (*Septett Es-Dur, op. 20*)

2. Középső korszak (1803-1814)

a betegség fölismerése; a társadalmi ellentmondások és igazságtalanságok fölfedezése (a tehetség nem elegendő az elfogadottsághoz, az arisztokráciába való egyenjogú belépéshez); szaporodó konfliktusok – a „**küzdelem**”

2.1. jellemző vonások

- új zeneszerzési technika (lassú fejlesztés, érlelés, tökéletesítés és véglegesítés)
- gondolatgazdagság, termékenység
- a méretek növekedése
- programzenei megnyilvánulások

2.2. jellemző kompozíciók

- 12 zongoraszonáta (pl. *Waldstein C-Dur, op. 53*; „*Appassionata*” *f-Moll, op. 57*; „*Les adieux*” *Es-Dur op. 81a*)
- 2 hegedű-zongoraszonáta (pl. „*Kreutzer*” *A-Dur, op. 47*), 2 cselló-zongoraszonáta
- öt vonósnégyes (pl. „*Harfen*” *Es-Dur, op. 74*)
- a második három zongoraverseny (3. *c-Moll, op. 37*; 4. *G-Dur, op. 58*; 5. *Es-Dur op. 73*); további versenyművek (*Tripelkonzert C-Dur, op. 56*; *Violinkonzert D-Dur, op. 61*)
- 4 nyitány (*Coriolan op. 62*; *Leonore II, III. op. 72*; *Egmont op. 84*)
- hat szimfónia (3. *Es-Dur, op. 55*; 4. *B-Dur, op. 60*; 5. *c-Moll, op. 67*; 6. *F-Dur, op. 68*; 7. *A-Dur, op. 92*; 8. *F-Dur, op. 93*)
- Karfantázia, Fidelio, 1 oratórium (*Christus am Ölberge op. 85*), 1 mise (*Messe C-Dur op. 86*)

3. Kései korszak (1815-1827)

romló egészségi állapot, teljes sükettség; fokozódó elzárkózás a társadalmi érintkezéstől – a „**befelé-fordulás**”

3.1. jellemző vonások

- elmélyülés
- személyes és tragikus hangvétel, expresszivitás (merész harmonizálás, súlyosabb hangszerelés)
- újítások a formálásban, az első lépések a romantika föllazulása felé
- a méretek általános növekedése (mind a tételek, mind az egyes formai szakaszok szintjén)

3.2. jellemző kompozíciók

- 5 zongoraszonáta (pl. „*Hammerklavier*” *B-Dur, op. 106*)
- 7 vonósnégyes (köztük az öt kései /op. 127-132. között/ és a „*Grosse Fuge*” *op. 133*)
- vegyes kamaradarabok
- 3 nyitány (pl. *Leonore I. op. 136*)
- 1 szimfónia (9. *d-Moll, op. 125*)
- *Missa solemnis op. 123*; kantáták, színpadi kísérőzenék

Korszakváltás a zongoraszonáta műfajában

1. A klasszikus szonáta

1.1. Eredete: reneszánsz kori önálló hangszeres zene, „canzon da sonar” (hangszerrel előadandó /hangszerre írt/ dal; első megjelenése: 1561. Gorzanis: *Sonata per liuto*)

1.2. Korai fejlődése (későreneszánsz):

- változatos méretek, változatos szerkezet; többnyire több, ellentétes karakterű szakasz vagy tétel

1.3. Továbbfejlődés (barokk, rokokó):

- folyamatosan bővülő méret és szerkezet; változatos karakterű, melodikus és figurális, intim és virtuóz szakaszok
- három alapvető fejlődési irány:
 - triószonáta (2 magas fekvésű, szólisztikus hangszer, /+1 basszus-hangszer/ + continuo; 2-3-4 tétel): igényes kamarazene → út a klasszikus vonósnégyes felé
 - sonata da chiesa²³⁸ (változatos hangszer-összeállítás; 3-4 tétel, lassú-gyors-lassú-gyors szerkezet) → út a későbbi, klasszikus szonáta felé
 - sonata da camera²³⁹ (változatos hangszer-összeállítás; 4-5 vagy több tétel, előjáték és táncpárok füzére) → út a barokk szvit felé

A klasszikus szonáta az első két altípus jellegzetességeit őrizte meg.

1.4. Klasszikus forma (bécsi klasszicizmus):

- 3-4 (ritkán 2) tétel
- rögződő tételformálási szabályok (I. tétel: szonátaforma; II. tétel: dalforma; III. tétel: rondóforma, esetleg egy menüett betoldása)

2. A szonáta-műfaj változása Beethoven zenéjében

2.1. Csoportok a zeneszerzői korszakok szerint

2.1.1. első korszak: 18 zongoraszonáta: *op.2 – op.31*:

jellemző vonások: mozarti és haydni eszközök alkalmazása (rakéta-motívum: ld. Mozart c-moll szonáta és a mannheimi technika/; a Pathétique bevezetője: ld. Haydn Üstdob-szimfóniája)

jelentős **(melléknévvel ellátott...)** szonátadarabok:

- *op.2 no.1. f-moll /kis Pathétique/*
- *op.13 c-moll „Pathétique”*
- *op.26 As-dur „Marcia funebre”*
- *op.27 no.2. cis-moll „Quasi una fantasia” „Mondschein”*

továbbá 8 hegedű-zongora, 2 cselló-zongora és 1 kürt-zongora szonáta

2.1.2. második korszak: 9 zongoraszonáta: *op.49 – op.90*:

jellemzők: a **legarányosabb szonáták időszaka (Waldstein); újfajta pianisztikus technikák használata, bővülő mennyiség; út a romantika felé; mind zongorahasználatban, mind kifejezésmódban;**

jelentős darabok:

- *op.53 C-dur „Waldstein”*
- *op.57 f-moll „Appassionata”*
- *op.78 Fis-dur „A Thérèse”*
- *op.81a Es-Dur „Les adieux / Lebewohl”*

továbbá 1 hegedű-zongora és 1 cselló-zongora szonáta

²³⁸**sonata da chiesa:** templomi szonáta; istentiszteleteken, egyéb egyházi alkalmakkor játszható rövid, hangszeres kamaramű (*chiesa* /ol./ *ecclesia* /lat./ = egyház, templom)

²³⁹**sonata da camera:** világi, otthoni szonáta; polgári használatra, otthoni muzsikálásra szánt rövid, hangszeres kamaramű (*camera* /ol./ = ház kisebb helyisége, lakószoba)

2.1.3. harmadik korszak: 5 zongoraszonáta: *op.101 – op.111*:

jellemzők: a kései, "süket" időszak szonátái; a zongora mélységeinek és magasságainak használata, elsősorban nem „zongoraszerű”, hanem zenei megközelítés; további időtartam-bővülés, meglepő tempójelzések
kiemelkedő példa: *op.106 B-dur* „*Hammerklavier*” továbbá 1 hegedű-zongora és 2 cselló-zongora szonáta

2.2. Mennyiségi változások:

- a tételek hosszának változása
- a Finale-szakaszok kibővülése
- a tételek számának esetleges bővülése vagy csökkenése (kéttételes, illetve kései négytételes szonáták)

2.3. Minőségi változások:

- fantázia-szerű gondolatkifejtés
- a tételrend elemeinek cseréje
- programzenei elemek megjelenése

29. Beethoven életműve két stílus határán; művészetének korszakai és stílusváltásai; a klasszikus szimfónia fejlődésének befejezése, út a monumentalitás és a programzene felé.

Ludwig van BEETHOVEN (1770 – 1827)

1. Élete:

- * 1770.12.16. Bonn; muzikuscsalád
- 1770-1779: Bonn; korai, rendszertelen zenei tanulmányok, bemutatkozás csodagyerekként, autodidaxis
- 1779-1792: Bonn; tanulmányok Gottlob Neefe vezetésével, korai orgonistai állás, kényszerű önállósodás, megismerkedés Mozarttal (látogatás Bécsben, 1787) és Haydnal (1790, 1792); Waldstein gróf támogatása, zongorista-sikerek (1791)
- 1792-1800: Wien /Bécs/; tanulmányok Haydn és mások mellett, látványos szólista-sikerek (koncertek, improvizáció), társasági élet, nemesi támogatói kör; zeneszerzői bemutatkozás (zongoraverseny, zongorás darabok);
- 1800-1827; Wien /Bécs/; a szimfónia-bemutatók sorának elindulása, hangversenyélet; bírálatok, támadások, közönségsiker; súlyosbodó betegség; fokozatos bezárkózás
- † 1827.03.26. Wien

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok:

- 32 szonáta (pl. *c-moll op.13 „Pathétique”*; *fis-moll op.27/2 „Mondschein”*; *f-moll op.57 „Appassionata”*; *Esz-dúr op.81/1 „Les adieux”*; *B-dúr op.106 „Hammerklavier”*)
- 22 variációsorozat (pl. *Diabelli-variationen op.120*),
- táncok (Walzer/keringő, menüett, ländler, polonéz),
- rondók, bagatellek, egyéb darabok

2.2. kamaraművek:

- szonáta: 10 hegedű-zongora (pl. *F-dúr op.24 „Frühling”*; *A-dúr op.47 „Kreutzer”*), 5 cselló-zongora, 5 fúvósduó
- 18 trió: (7 vonós, 8 zongorás, 2 fúvós, 1 vegyes)
- 16 vonósnégyes (pl. *Esz-dúr op.74 „Harfen”*; illetve az utolsó nagy sorozat: *Esz-dúr op.127*; *B-dúr op.130*; *cis-moll op.131*; *a-moll op.132*; [*B-dúr op.133 „Grosse Fuge”* egyetlen tétel]; *F-dúr op.135*)
- egyéb: 3 zongorás-négyes, 2 vonósötös (op.29-137), fúvóskvintett, kürtös szextett (2 kürt+vnégyes), fúvós szextett, szeptett, fúvósoktett, variációk, 2 szerenád, vegyes átíratok

2.3. zenekari művek:

2.3.1. szimfóniák (csoportosítva alkotói korszakok szerint)

- 1. *Sinfonie C-dur op.21*; (1800)
- 2. *Sinfonie D-dur op.36*; (1803)

- 3. *Sinfonie Es-dur op.55 „Eroica / Hősiesség”*; (1805)
- 4. *Sinfonie B-dur op.60*; (1807)
- 5. *Sinfonie c-moll op.67 „Schicksal / Sors”*; (1808)

– 6. *Sinfonie F-dur op.68* „*Pastorale / Pásztori hangulat*”; (1808)

– 7. *Sinfonie A-dur op.92*; (1813)

– 8. *Sinfonie F-dur op.93*; (1814)

– 9. *d-moll op.125* „*Ode an die Freude / Örömóda*”; (1824)

2.3.2. nyitányok, illetve színpadi kísérőzenék (csoportosítva alkotói korszakok szerint):

– *Die Geschöpfe des Prometheus / Prométeusz teremtményei op. 43* – nyitány, bevezetés és balettzene [13 tétel];

alap: Salvatore Vigano balett-librettoja; (1801)

– *Coriolan op.62* – önálló nyitány;

alap: Heinrich Joseph von Collin: *Coriolan* (tragédia); (1807)

– *Leonore op.72*; nyitány (No.2.) a *Fidelio* operához; (1805)

– *Leonore III. op.72a*; nyitány (No.3.) a *Fidelio* operához; (1806)

– *Leonore op.138*; nyitány (No.1.) a *Fidelio* operához; (1807)

– *Egmont op.84*; nyitány és kísérőzene [9 tétel];

alap: Johann Wolfgang Goethe: *Egmont* (dráma); (1810)

– *Die Ruine von Athen / Athén romjai op.113*; nyitány és kísérőzene [11 tétel];

alap: August von Kotzebue: *Athén romjai* (dráma); (1811)

– *König Stephan / István király op.117*; nyitány és kísérőzene [10 tétel];

alap: August von Kotzebue: *István király* (dráma); (1811)

– *Wellingtons Sieg / Wellington győzelme op. 91*; önálló nyitány [más néven: „*Csata-szimfónia*”]; (1813)

– *Fidelio op. 72b*; nyitány a *Fidelio* operához; (1814)

– *Zur Namensfeier / Névnepre op.115*; önálló nyitány I. Ferenc császár névnapjára; (1815)

– *Die Weihe des Hauses / Házszentelés op.124*; nyitány

alap: August von Kotzebue: *Athén romjai* (dráma); (1822)

2.3.3. versenyművek:

– 5 zongoraverseny, 1 hegedűverseny (D-dúr), hármasszertű, koncerttrudó, románc, indulók, táncok

énekes művek

2.4. szólókompozíciók:

– 91 dal, 1 dalciklus (*An die ferne Geliebte / A távoli kedveshez*, 6 dal/ op.9),

– koncertáriák, énekes színpadi jelenetek

2.5. kórusművek, kánonok

2.6. oratorikus művek, opera:

– kantáták: *Chorfantasie /Karfantázia/ op.80; Meeresstille und glückliche Fahrt /Csöndes tenger és boldog utazás/ op.112; Opferlied /Áldozati ének/ op.121)*

– oratórium: *Christus am Ölberg /Krisztus az Olajfák hegyén/ op.85; 2 mise: Messe C-dur op. 86; Missa solennis /Ünnepi mise/ op.123*

– 1 opera: *Fidelio op.72*

Beethoven alkotói korszakai

1. Korai korszak (1788-1802)

beérkezés; bonni évek, utazások, letelepedés Bécsben; előadói és zeneszerzői bemutatkozás; a zongoravirtuóz, improvizátor és ígéretes zeneszerző sikerei – a „**kifelé-fordulás**”

1.1. jellemző vonások:

- kétarcú, kiforratlan kompozíciós technika:
 - az elődök klasszikus mintáinak követése: Haydn és Mozart hatása egyfelől
 - improvizatív, fantáziaszerű gondolatszövés másfelől

1.2. jellemző kompozíciók:

- az első 10-18 zongoraszonáta (pl. *Pathétique c-moll, op. 13* ; „*Mondschein*” *op. 27b*)
- 8 hegedű-zongoraszonáta
- az első vonósnégyes-sorozat (*Sechs Streichquartetten op. 18*)
- az első szimfóniák (*1. Sinfonie C-dur, op. 21*; *2. Sinfonie D-dur, op. 36*)
- az első két zongoraverseny (*1. C-dur, op. 15*; *2. B-dur, op. 19*)
- néhány zongorástrió, két vonósötös, kisebb zongoradarabok, szeptett (*Septett Es-dur, op. 20*)

2. Középső korszak (1803-1814)

a betegség fölismerése; a társadalmi ellentmondások és igazságtalanságok fölfedezése (a tehetség nem elegendő az elfogadottsághoz, az arisztokráciába való egyenjogú belépéshez); szaporodó konfliktusok – a „**küzdelem**”

2.1. jellemző vonások

- új zeneszerzési technika (lassú fejlesztés, érlelés, tökéletesítés és véglegesítés)
- gondolatgazdagság, termékenység
- a méretek növekedése
- programzenei megnyilvánulások

2.2. jellemző kompozíciók

- 12 zongoraszonáta (pl. *Waldstein C-dur, op. 53*; „*Appassionata*” *f-moll, op. 57*; „*Les adieux*” *Es-dur op. 81a*)
- 2 hegedű-zongoraszonáta (pl. „*Kreutzer*” *A-dur, op. 47*), 2 cselló-zongoraszonáta
- öt vonósnégyes (pl. „*Harfen*” *Es-dur, op. 74*)
- a második három zongoraverseny (*3. c-moll, op. 37*; *4. G-dur, op. 58*; *5. Es-dur op. 73*); további versenyművek (*Tripelkonzert C-dur, op. 56*; *Violinkonzert D-dur, op. 61*)
- 4 nyitány (*Coriolan op. 62*; *Leonore II, III. op. 72*; *Egmont op. 84*)
- hat szimfónia (*3. Es-dur, op. 55*; *4. B-dur, op. 60* ; *5. c-moll, op. 67*; *6. F-dur, op. 68*; *7. A-dur, op. 92* ; *8. F-dur, op. 93*)
- Karfantázia, Fidelio, 1 oratórium (*Christus am Ölberge op. 85*), 1 mise (*Messe C-dur op. 86*)

3. Kései korszak (1815-1827)

romló egészségi állapot, teljes sükettség; fokozódó elzárkózás a társadalmi érintkezéstől – a „**befelé-fordulás**”

3.1. jellemző vonások

- elmélyülés
- személyes és tragikus hangvétel, expresszivitás (merész harmonizálás, súlyosabb hangszerelés)
- újítások a formálásban, az első lépések a romantika föllazulása felé

- a méretek általános növekedése (mind a tételek, mind az egyes formai szakaszok szintjén)

3.2. jellemző kompozíciók

- 5 zongoraszonáta (pl. „*Hammerklavier*” *B-dur*, *op. 106*)
- 7 vonósnégyes (köztük az öt kései /*op. 127-132. között/* és a „*Grosse Fuge*” *op. 133*)
- vegyes kamaradarabok
- 3 nyitány (pl. *Leonore I. op. 136*)
- 1 szimfónia (*9. d-moll, op. 125*)
- *Missa solennis op. 123*; kantáták, színpadi kísérőzenék

A klasszikus szimfónia fejlődésének befejezése

1. A szimfónia-forma fejlődése, változásának lehetséges útjai

1.1. A kiindulás: klasszikus szimfónia-szerkezet: négy tétel

- I. gyors (*Allegro*); szonátaforma;
- II. lassú (*Andante, Adagio*); A-B-A forma, rondóforma, szonátaforma v. variációs forma
- III. menüett (*Allegro, Allegretto, Minuetto*); triós forma; a-a-b-b || c-c-d-d || a-b
- IV. gyors (*Allegro, Presto, Finale*); szonátaforma, szonátarondó, rondóforma, variációs forma

1.2. Mennyiségi változás: a méretek változása a forma érintetlenül hagyásával

- külső bővülés: a tételek hosszának (időtartam) és a zenei anyag súlyának (témák mennyisége, kidolgozása) növekedése;

[24-30-45-30-33-37-40-38-24-60 perc...]

- belső bővülés: a tételeket alkotó részegységek (elsősorban a Coda-szakaszok) arányainak változása

1.3. Minőségi változás

- a menüett-tétel fölváltása scherzo-val
- ábrázoló elemek föltűnése: út a *program-szimfónia* és a *szimfonikus költemény* felé (cím-adás: III. *Eroica*, V. *Schicksal /Sors/*; konkrét program + a tételek számának növekedése: VI. *Pastorale*)
- a műfaji keretek lazítása: út az *oratorikus szimfónia* felé (IX. *Ode an die Freude*)

1.4. Az eszközök fejlődése

- a zenekar növekedése (az egyes szólamokban játszó hangszerek (elsősorban a vonósok) számának emelkedése a hangerő-igény, a hatás kedvéért)
- a zenekar bővülése (újabb és újabb hangszerek megjelenése)

ad 1.4.: A Beethoven-szimfóniák „hangszerkészlete” (összehasonlításul Vivaldi [*Le quattro stagioni – Primavera*] Haydn [*No.53 D-dur „Kaiser”*], Mozart [*KV 551 C-dur „Jupiter”*], valamint Berlioz [*Simphonie fantastique*] Wagner [*Götterdämmerung*] és R. Strauss [*Salome*] zenekara)

hangszerösszeállítás:	AV	JH	WAM	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	LvB	HB	RW	RS
	Quattro stagioni	no. 53	KV 551	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Simph. fant.	Götterdämm.	Salome	
Flauto piccolo / kiscfuvola	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	(1)	1	1	
Flauti / fuvola	-	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Oboi / oboa	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2
Corno inglese / angolkürt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	(1)	1	1	
Heckelphone /	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Clarineti / klarinét	-	-	(2)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Clarinetto basso / basszusklarinét	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
Fagotti / fagott	-	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	3	3	
Contrafagotto / kontrafagott	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	
Corni / kürt	-	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	4	4	8	6	
kürtök a színpadon kívül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	
Stierhorn / havasi kürt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Trombe, Trompetti / trombiták	-	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	4	3	4	
Tromba basso / basszustrombita	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Tromboni / harsonák	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	-	3	3	3	4	
Trombone contrabasso	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Tuba / tuba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	1	
Wagner-tuba	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
Timpani / üstdob (párban)	-	1	1	1	1	1(2)	1(2)	1	1	1(2)	1(2)	1(3)	2	2	5	
Gran cassa (gran tamburo) / nagydob	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	
Cassa chiara / kisdob	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
Piatti (cinelli) / cintányér	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	
Triangolo / fémháromszög	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	
Tamtam / gong	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
Tambourin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Castagnetti / kasztanyetták	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Campani tubulare / harangjáték	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	
Silofono / xilofon	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Celesta / cseleszta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
/ harmónium	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Organo / orgona	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Arpa / hárfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	
Violino I. / I. hegedű	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Violino II. / II. hegedű,	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Viola da braccio / mélyhegedű	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Violoncello I. / I. gordonka (cselló)	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Violoncello II. / II. gordonka (cselló)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Contrabasso / gordon (bögő)	*	*	*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
szólamok száma:	4	11	14	18	18	19	17	23	22	19	18	28	36	53	55	

* bögő együtt a csellóval

Ludwig van BEETHOVEN: V. c-moll („Sors”) szimfónia op.67

műfaj:	<i>szimfónia</i>
eredeti cím:	<i>Sinfonie Nr. 5. c-moll, op.67 „Schicksal”</i>
keletkezés:	<i>1805-1808</i>
bemutató:	<i>1808. december 22. Wien, Theater an der Wien</i>
felépítés:	<i>négy tétel</i> <i>– I. Allegro con brio – gyors, szonátaforma</i> <i>– II. Andante con moto – lassú, variációs forma</i> <i>– III. Allegro – menüett,</i> <i>– IV. Allegro – gyors, laza szonátaforma</i>

30. A romantika; jellegzetes hangszeres és vokális műfajok, stiláris jegyek; új színek az európai zenében, nemzeti romantika

A romantika (kb. 1820 – 1890)

1. A korszak társadalmi / kulturális háttérkörülményei:

- közvetlen irodalmi előzmények: a 'Sturm und Drang' és a szentimentalizmus
- a francia forradalom hatása: a társadalom helyes szerkezetéről alkotott fogalmak megváltozása
- a kapitalizmus felvirágzása, a polgárság politikai súlyának növekedése
- nemzeti szabadságmozgalmak, kis nemzetek önállósodási törekvései, forradalmak Európa-szerte
- nemzeti kulturális mozgalmak: leíró nyelvtanok, nyelvújítási mozgalmak, népi irodalomkutatás, őseposzok föl kutatása (pl. Németország: *Nibelungenlied*, Britannia: *Ossian*, Finnország: *Kalevala*, Magyarország: *Toldi* stb.)

2. A romantika általános stílusjegyei:

2.1. első korszak; korai romantika

- az alkotómunka feszültségeinek hangsúlyozása az elkészített alkotás befejezettségének nyugalma helyett (mű – alkotás)
- a megelőző korszak rendezettségének, szabályainak fellazítása, megtagadása
- szenvedély, végletes érzelmek: szerelem, halál, dicsőség, vágyódás (Byron: világfájdalom)
- miszticizmus (a meseszerű, fantasztikus, irreális, titokzatos elemek túlhajtott keresése /Hoffmann/)
- a regényes múlt, a nemzeti mítoszok és a régi kultúrák /kínai, görög stb./ eszményítése – múlt-idill (McPherson, Thaly, Wagner)
- a természet idealizálása – természet-idill
- az ősi népi hagyományok és a népi életmód (népkultúra) idealizálása – falu-idill

2.2. második korszak; nagyromantika

- társadalmi igazságkeresés: realizmus – a valóság pontos ábrázolásának igénye (Hugo, Balzac, Dickens)
- törekvés a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére (munkásmozgalom, utópisztikus politikai és társadalmi mozgalmak,)
- a külsőségek eltűlése, monumentalitás (nagyregények, regénysorozatok, szerteágazó tematika, bőbeszédű kifejtés)
- hétköznapi témaválasztás

A romantika zenéje

1. A romantikus zene sajátosságai:

- formai kötetlenség (a klasszikus formák szabályainak föllazítása vagy újraértelmezése; szabad, improvizatív formálás; motivikus formaképzés; ostinato-technika; monotematika)
- hangnemi labilitás, kétértelműség/bitonalitás → sokértelműség/politonalitás (többféleképpen értelmezhető bővített és szűkített harmóniak alkalmazása; kromatikus szólamvezetés és harmonizálás; állandó modulációk, tercrokonság; speciális alapakkordok /"Tristan-akkord", „sixte ajoutée"/
- ametrikus ritmika: a ritmus súlyviszonyainak föllazítása (hangsúly-eltolás; szinkópák; gyakori ütem- és tempóváltások; különféle metrumok egyidejű alkalmazása)

- a tempó szabad kezelése
- merész és gazdag hangszerelés (hangszínkeverés; egzotikus és kísérleti hangszerek alkalmazása)
- összművészeti törekvések (Wagner, Gesamtkunstwerk): minden /minél több/ művészet eszközeinek egyesítése egy-egy alkotásban (a nagyobb és egyöntetűbb hatás érdekében)
- illusztratívitás, programzenei jelleg (szimfonikus költemények, Liszt)
- a külsőségek, hatás-elemek, virtuozitás jelentőségének növekedése (etüd-irodalom, bravúrdarabok)
- monumentalitás (a zenekar, az előadó együttesek, valamint a művek méreteiben)

2. A romantikus zene fő műfajai

1. Hagyományos és új hangszeres műtípusok

az új műtípusok nevét kiemeltem

1.1. szólódarabok (elsősorban zongorára, hegedűre és orgonára):

- szonáta, fantázia, különféle táncok
- *karakterdarabok, szalon-zongoradarabok*

1.2. kamaraművek:

- duó, trió, kvartett;
- duó, trió, kvartett, kvintett, szextett (növekvő szólamszám, színesebb hangszer-összeállítás /vonós-, fúvós- és vegyes hangszercsoportok/)

1.3. szimfonikus művek:

- szimfónia, versenymű
- nyitány, *szimfonikus költemény, színpadi kísérőzene, balettzene*

2. Hagyományos és új énekes műtípusok

2.1. szólódarabok

- dal, románc, duett
- új romantikus dalkompozíció,
- *dalciklus* (dalok sorozata, melyben a szöveg tartalmi összefüggéseit zenei összefüggések /hangnem, motívumok, kísérő-figurák stb./ erősítik)

2.2. kórusművek

- motetta (vegyeskari darabok)
- motetta, versfeldolgozás (vegyeskarok, férfi- és nőikari művek)

2.3. oratorikus művek

- oratórium, oratorikus mise (requiem)
- semmi új

2.4. színpadi művek

- opera
- opera, opera-dráma
- *operettek, népszínművek*

Új színek az európai zenében, nemzeti romantika

A nemzeti zene igényének megszületése, a zenei eredetkutatás, a népzene gyűjtés és a zeneesztétika kezdete. Nemzeti sajátosságok a zenében: népi dallamok, népi táncok és nemzeti zenei emlékek föl kutatása, beemlése a művekbe; témák keresése a nemzet irodalmából (mesék, mondák, költemények, drámák) és történelméből (jeles események). Jellegetes példák: a népi tánckompozíciók (pl. Chopin mazurkái, polonézei, Dvořák Szláv táncai stb.) a nemzeti operák (pl. Glinka, majd Muszorgszkij orosz történelmi tablói, Wagner Nibelung-sorozata vagy Erkel operái) vagy a nemzeti irodalom jeles értékeinek zenébe-fogalmazásai (pl. Schubert Goethe-dalai, Csajkovszkij Anyegin-je /Puskin/ vagy Grieg Peer Gynt-je /Ibsen/).

1. Észak-Európa, Skandinávia

1.1. Norvégia: Halfdan KJERULF (1815-1868), Edvard GRIEG (1843-1907)

1.2. Dánia: Carl NIELSEN (1865-1931)

1.3. Finnország: Fredrik PACIUS (1809-1891), Jean SIBELIUS (1865-1953)

2. Szláv zene:

2.1. Oroszország:

– a korai nemzeti romantika: Mihail GLINKA (1804-1857)

– a nemzeti műzene virágzása, az orosz „Ötök”: Alexander BOROGYIN (1833-1887), Cezar KJUI (1835-1918), Milij BALAKIREV (1836-1910), Modeszt MUSZORGSZKIJ (1839-1881), Nikolaj RIMSZKIJ-KORSZAKOV (1844-1908)

– orosz későromantika: Peter CSAJKOVSZKIJ (1840-1893), Alexander SZKRJABIN (1871-1915), Szergej RAHMANYINOV (1873-1943),

2.2. Lengyelország:

– nemzeti zene: Stanisław MONIUSZKO (1819-1872)

– nemzeti zene európai stílusban: Fryderyk CHOPIN (1810-1849),

2.3. Csehország:

– nemzeti zene: Bedřich SMETANA (1824-1884)

– nemzeti zene európai stílusban: Antonín DVORŤÁK (1841-1904)

3. Dél-Európa

3.1. Spanyolország: Isaac ALBÉNIZ (1860-1909), Enrique GRANADOS (1867-1916)

3.2. Románia: Ciprian PORUMBESCU (1853-1883), Georghe ENESCU (1881-1955)

4. Magyarország

– nemzeti zene: ERKEL Ferenc (1810-1893), MOSONYI Mihály (1815-1870)

– nemzeti zene európai stílusban: LISZT Ferenc (1811-1886)

Az európai romantika vezető szerzői

1. Németország

- korai romantika: Carl Maria WEBER (1786-1826), Franz SCHUBERT (1797-1828),
- nagyromantika: Felix MENDELSSOHN-BARTHOLDY (1809-1847), Robert SCHUMANN (1810-1856), Richard WAGNER (1813-1883), Anton BRUCKNER (1824-1896), Johannes BRAHMS (1833-1897),
- kései romantika: Max BRUCH (1838-1920), Gustav MAHLER (1860-1911), Hugo WOLF (1860-1903), Richard STRAUSS (1864-1949)

2. Franciaország (Belgium)

- korai romantika: Daniel AUBER (1782-1871), Giacomo MEYERBEER (1791-1864),
- nagyromantika: Hector BERLIOZ (1803-1869), Adolph ADAM (1803-1856), Charles GOUNOD (1818-1893), Jacques OFFENBACH (1819-1880), César FRANCK (1822-1890),
- kései romantika: Georges BIZET (1838-1875), Camille SAINT-SAËNS (1835-1921), Jules MASSENET (1842-1912), Gabriel FAURÉ (1845-1924)

3. Itália

- korai romantika: Gioacchino ROSSINI (1792-1868), Gaetano DONIZETTI (1797-1848), Vincenzo BELLINI (1801-1835),
- nagyromantika: Giuseppe VERDI (1813-1901)
- kései romantika, verizmus: Ruggiero LEONCAVALLO (1857-1919), Giacomo PUCCINI (1858-1924), Pietro MASCAGNI (1863-1945)

31. Schubert és Schumann élete és művei; a német 'Lied' Schubert és Schumann dalainak és dalciklusainak tükrében.

Franz [Peter Seraph] SCHUBERT (1797-1828)

1. Élete:

- * 1797. I. 31. Wien/Lichtenthal; tanítócsalád, korai zenei tanulmányok otthon
- 1808-1818: Wien, énekes iskola, zongora- és hegedűtanulmányok, tanítóképző, iskolai tanítás; korai művek
- 1818- : önállóság (Schober barátsága...), „Schubertiádok”, alkalmi szakmai feladatok, anyagi nehézségek, betegeskedés; mindössze egyetlen önálló hangverseny
- † 1828. XI. 19. Wien, betegség

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok: karakterdarabok (pl. Moments musicaux, Impromptus), táncdarabok, 15 szonáta, fantáziák, variációk 2 és 4 kézre

2.2. kamarazene: 3 triószonáta, 4 zongorástrió, 15 vonósnégyes, kvintettek, oktett, variációk

2.3. zenekari művek:

- 8 (9) szimfónia: 1. *D-dúr*; D 82; 2. *B-dúr*; D 125; 3. *D-dúr*; D 200; 4. *c-Moll* „*Tragische*” / *Tragikus*, D 417; 5. *B-dúr*; D 485; 6. *C-dúr* („*Kleine C-Dur*”), D 589; 7. *E-Dur*; D 729 [vázlatokban]; 8. *h-Moll* „*Unvollendete*” / *Befejezetlen*, D 759 [harmadik tétel vázlatokban, negyedik nincsen]; 9. *C-dúr*; D 944 („*Grosse C-Dur*”)
- 11 nyitány: 1. *D-dúr* D 2a; 2. *D-dúr* *Der Teufel als Hydraulicus* D 4; 3. *D-dúr* D 12; 4. *D-dúr* D 26; 5. *B-dúr* D 470; 6. *D-dúr* D 556; 7. *D-dúr* /*In Italienischem Styl*/ D 590; 8. *C-dúr* /*In Italienischem Styl*/ D 591; 9. *e-Moll* D 648; 10. *Alfonso und Estrella* D 759a; 11. *Rosamunde, Fürstin von Cypern* (kísérőzene) D 797
- versenyművek: 1 hegedűverseny (D-dúr, D 345), 1 hangversenyrondő hegedűre és zenekarra (A-dúr, D 438)

énekes művek

2.4. több mint 600 dal

- önálló dalok (pl. *Erlkönig* / Rémkirály D 328, *Gretchen am Spinnrade* / Margit a rokkánál D 118, *Der Tod und das Mädchen* / A halál és a lányka D 531, *Die Forelle* / A pisztráng D 550 stb.),
- dalciklusok (*Die schöne Müllerin* / A szép molnárlány D 795, *Winterreise* / Téli utazás D 911)

2.5. világi és egyházi kórusművek

- 6 mise (1. *F-Dur* D 105; 2. *G-Dur* D 167; 3. *B-Dur* D 324; 4. *c-Moll* D 452; 5. *As-Dur* D 678; 6. *Es-Dur* D 950),
- egyéb liturgikus darabok (pl. *Stabat Mater* D 175; *Magnificat* D 486; *Psalm 23*. D 706 stb.)

2.6. színpadi művek

- 3 (5) opera: 1. *Des Teufels Lustschloss* D 84; *Adrast* (töredék) D 137; *Die Bürgschaft* (töredék) D 435; 2. *Alfonso und Estrella* D 732; 3. *Fierabras* D 796;
- 4 (6) Singspiel: 1. *Der vierjährige Posten* D 190; *Fernando* (töredék) D 220; *Claudine von Villa Bella* (töredék) D 239; 2. *Die Freunde von Salamanka* D 326; 3. *Die Zwillingsbrüder* D 647; 4. *Die Verschworenen* D 787;
- 1 melodráma: *Die Zauberhafte* D 644;

3. Zenéje, jelentősége:

- a dalkompozíció alapelveinek forradalmi megújítása, (a zongorakíséret szerepe, kifejezőeszközök)
- a hangnembváltás kifejező szerepének messzemenő kihasználása
- rendkívüli dallami invenció és dallamfejlesztési készség

Robert (Alexander) SCHUMANN (1810-1856)

1. Élete:

- * 1810. VI. 8. Zwickau; művelt polgárcsalád, irodalmi műveltség, a tehetség korai jelei, komponálás
- 1826-1834: Leipzig-Heidelberg-Leipzig; jogi egyetem, későn kezdett intenzív zenei tanulmányok, kézbetegség, zeneszerzés, szakzenei és zenefilozófiai cikkek
- 1834-1844: lap-alapítás, cikkek, zeneszerzői munka
- 1844-1854: Dresden, Düsseldorf: tanári, kórusvezetői és karmesteri feladatok, súlyosbodó kedélybetegség
- † 1856. VII. 29. Endenich*

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok

- önálló kompozíciók: variációk, fantáziák, etüdök, karakterdarabok, táncok
- sorozatok: pl. *Papillons op. 2*; *Davidsbündlertänze op. 6*; *Carnaval op. 9*; *Kinderszenen op. 15*; *Jugend-Album op. 68*

2.2. kamarazene: 3 vonósnégyes, 3 zongoratrió, kvintettek, szonáták, zongorás kamaraművek

2.3. zenekari művek:

- szimfóniák (4): 1. *B-dúr op.38 „Frühling” /Tavaszi/*; 2. *C-dúr op.61*; 3. *Esz-dúr op.97 „Rheinische” /Rajnai/*; 4. *d-Moll op.120*
- versenyművek: 1 zongoraverseny (*a-Moll op.54*), 1 gordonkaverseny (*a-Moll op.129*), további koncertdarabok [Konzertstück]: zongorára és zenekarra (*G-dúr op.92*), 4 kürtre és zenekarra (*F-dúr op.86*) C-dúr fantázia hegedűre és zenekarra (*op.131*), 1 hegedűverseny (*d-Moll op.post.*)
- nyitányok (4): *Braut von Messina op.100*; *Fest-ouverture op.123*; *Julius Caesar op.128*; *Hermann und Dorothea op.136*;
- színpadi kísérőzene: *Manfréd op.115*

énekes művek

2.4. dalok (130<):

- önálló dalok, duettek – általában szintén csoportokban – de nem összefüggő sorozat formájában [pl. 6 dal, vagy 12 költemény vagy 5 ének két hangra stb.] – kiadva (pl. *Die beiden Grenadiere* /A két gránátos/)
- dalciklusok (*Liederkreis op.24* /Dalsorozat, 9 Heine-dal/; *Myrthen op.25* /Mirtuszok, 26 dal/; *Liederkreis op.39* /Dalsorozat, 12 Eichendorff-dal/; *Frauenliebe und -Leben op.42* /Asszony szerelem, asszony sors, 8 Chamisso-dal/; *Dichterliebe op.48* /A költő szerelme, 16 Heine-dal/); további dal- és duettsorozatok;

2.5. kórusművek:

- férfi- és nőikarok
- vegyeskarok, kantáták, kórusballadák, 1 mise (*Missa sacra op.147*), 1 requiem (*Requiem op.148*)
- színpadi zenék (pl. *Genováva op.81*, *Manfred*, *Faust*-jelenetek)

3. Zenéje, jelentősége:

- egyedi, kontrapunktikus zongoratechnika
- kromatikus, gazdagon díszített dallamvilág
- fantáziaszerű formakezelés
- részletgazdag, aprólékos kidolgozás

A dal műfaj előtörténete, jellemző vonásai, típusai

1. A dal mint irodalmi műfaj

1.1. meghatározás: személyes jellegű lírai műfaj, egyszerű érzelmek elbeszélése egyszerű formában, strófákba rendezett, általában rövid szerkezet

1.2. típusok

- témakörök szerint: pl. bordal, katonadal, szerelmi dal, panaszdal, búcsúdal, bujdosóének, hazafias, politikai dal, betyárdal, munkadal stb.
- foglalkozás stb. szerint: pásztordal, aratódal, katonanóta, bányászdal stb.
- élethelyzetek stb. szerint: gyászdal (sirató, búcsúztató), bölcsődal, altatódal, diákdal, nászdal; hajnalnóta, éji dal, tavaszi dal, májusi ének stb.

2. A dal mint zenei műfaj :

2.1. meghatározás: énekhangra és hangszeres kíséretre írt rövid kompozíció

2.2. típusok

- eredet szerint:
 - népdal: ismeretlen eredetű, hagyomány útján terjedő – ezért állandóan változó – dallam és szöveg
 - műdal: ismert szerzőtől származó – többé-kevésbé változatlan formában terjedő – dallam és szöveg
- a gondolkifejtés módja szerint:
 - strófikus ~ : a zenei anyag minden versszakban azonos (ide tartozik minden népdal és a műdalok egyik fő csoportja) pl. Schubert: *Das Wandern, Ungeduld* (Die Schöne Müllerin – 1, 7.)
 - variált strófikus /félíg strófikus/ ~ : a zenei anyag stróféként részben módosul (variálódik) vagy van benne új elem és ismétlődő elem (pl. refrén) pl. Schubert: *Gute Nacht* (Winterreise – 1.)
 - szcenikus ~ : a dal egy színpadi jelenet formáját ölti, formája, előadásmódja párbeszédese, balladaszerű; pl. Schubert: *Erlkönig*,
 - végigkomponált dal: a zenei anyag végig követi a szöveget (ide tartozik a műdalok másik csoportja); pl. Schubert: *Am Feierabend* (Die schöne Müllerin – 5.)
- megjelenés szerint:
 - önálló dal: egyetlen, összefüggő szöveg zenei megfogalmazása

- dalciklus: több egymással szövegi, tematikus összefüggésben álló szövegből álló sorozat (a ciklusba fűzés lehetséges zenei eszközei: hangnemi összefüggés, visszatérő motívumok az énekszólamban vagy a kíséretben)

3. A zenei dalforma fejlődése:

3.1. középkor: sokféle néven emlegetett egyházi (cantio, sequentia, lauda, cantiga) és világi (trubadúr-dal, Minnesang, chanson) jellegű forma; homofonikus hangszerkíséret vagy annak megfelelő többszólamú karmunkfeldolgozás

3.2. reneszánsz: többféle néven emlegetett, világi (song, ayr/air, lantdal, chanson, canzona, frottola, villanella, Lied, madrigal stb.) vagy egyházi (cantio, cantiga, lauda, korál, genfi zsoltár) forma, gazdagodó formavilág, homofonikus hangszerkíséret; esetleg többszólamú, homofonikus vagy polifonikus karmunkfeldolgozás;

3.3. barokk/rokokó: homofón hangszerkíséretes kompozíció világi vagy egyházi szövegre: lantdal, monodia, aria

3.4. klasszicizmus: egyszerű, közérthető dallamok, egyszerű, harmóniai támaszt adó kíséret gitárra vagy billentyűs hangszerre

4. A romantikus (schuberti) dal újdonsága, eszközei

4.1. a zongorakíséret egyenrangúvá válása, jelentőségének növekedése

4.2. illusztratív zenei elemek alkalmazása: határozott jelentést hordozó dallam- és ritmusfigurák, hangnemváltás, moll-dúr kontraszt, tempó- és karakterváltás

Egy önálló dalkompozíció

Schubert: Erbkönig op.1.

szöveg

– szerző: Johann Wolfgang Goethe

– műfaj: ballada (eredetileg egy dráma betétdala: halászlány meséli el egy tábornok mellett);

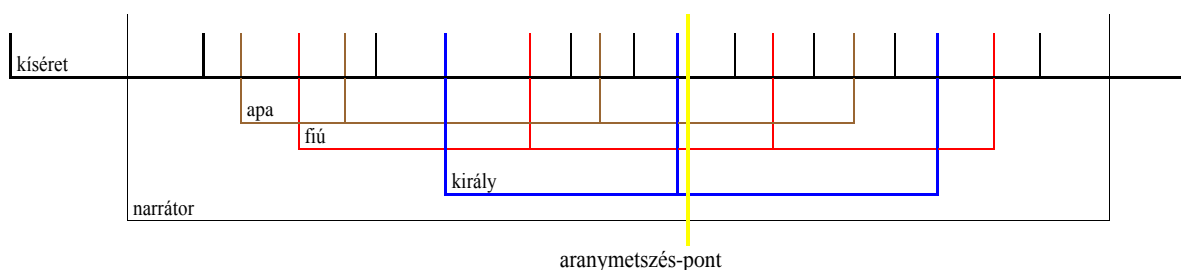
ballada: többnyire tragikus tartalmú, párbeszédes formában szerkesztett történet; „tragédia dalban elbeszélve”

1.	<i>Wer reitet so spät durch Nacht und Wind? / Es ist ein Vater mit seinem Kind. / Er hat den Knaben wohl in den Arm, / Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.</i>	Ki lovagol oly későn az éjen és a szélen át? / Egy apa az a gyermekével. / A fiát erősen tartja karjában, / Biztosan fogja és melegen tartja.
2.	<i>„Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht?“ / „Siehst, Vater, du den Erbkönig nicht? / Den Erenkönig, mit Kron und Schweif?“ / „Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif!“</i>	„Fiam, miért rejtél el oly riadtan arcodat?“ / „Nem látod, apám, a tündérkirályt? / A tündérkirályt, koronával és palásttal?“ / „Fiam, az egy ködfoszlány!“
3.	<i>„Du liebes Kind, komm', geh' mit mir; / Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir, / Manch' bunte Blumen sind an dem Strand, / Meine Mutter hat manch' gülden' Gewand!“</i>	„Kedves gyermek, jöjj, gyere velem, / Remek játékokat fogunk játszani, / Tarka virágok vannak a kertemben, / Anyámnak aranyos ruhái vannak számodra!“
4.	<i>„Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht, / Was Erenkönig mir leise verspricht?“ / „Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind, / In dürren Blätter säuselt der Wind!“</i>	„Apám, apám, és nem hallok, / Amit a tündérkirály halkán ígérget nekem?“ / „Légy nyugodt, maradj nyugton, gyermekem, / A száraz levelek között zörög a szél!“
5.	<i>„Willst, feiner Knabe, du mit mir geh'n? / Meine Töchter sollen dich warten schön, / Meine Töchter führen den nächtlichen Reih'n, / Sie wiegen und tanzen und singen dich ein!“</i>	„Kedves gyermek, hát nem akarsz velem jönni? / Leányaim nagyon várnak már rád, / Leányaim vezetik az éjjeli körtáncot, / Elringatnak, táncolnak és énekelnek neked!“
6.	<i>„Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort, / Erenkönigs Töchter am düster'n Ort?“ / „Mein Sohn, mein Sohn, ich seh' es genau, / Es scheinen die alten Weiden so grau!“</i>	„Apám, apám, és nem látod ott, / A tündérkirály lányait, azon a homályos helyen?“ / „Fiam, fiam, pontosan látom, / Vén fűzfák homálylanak ott olyan szürkén!“
7.	<i>„Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt, /</i>	„Szeretlek, fölízgat szép tested, /

	<i>Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt!" / „Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an, / Erlkönig hat mir ein Leid getan!"</i>	Látom, nem alarsz jönni, viszlek hát erőszakkal!" / „Apám, apám, most ragad meg, / A tündérr király megkínozt!"
8.	<i>Der Vater grauset's, er reitet geschwind, / Er hält in Armen das ächzende Kind. / Er reicht den Hof mit Müh und Not, / In seinem Armen das Kind war tot.</i>	Az apa megborzong, sebesen lovagol, / Karjában tartja a reszkető gyermeket. / (mire) Eléri az udvart fáradtan, kínlódva, / Karjában a gyermek már halott.

versszak	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.															
1-15	16-32.	33-36 37-54	58-72	73-79 80 81-85 86	87-96	97 98-104 105 106-112	117-123 124-131																
ütemszám	17	18	15	13	10	15	15	15															
ütemszám	15	17	4	5	10	3	3	15	7	1	5	1	10	1	7	1	7	4	7	8	1	15	1
formai rész	bev.	N	átv.	A	F	A	átv.	K	F	átv.	A	átv.	K	átv.	F	átv.	A	átv.	K	F	átv.	N	zár
hangnem	g	g-B-g	g	c	c-f	B	B	B	B-g	h	h-G	C	C-a-C	a	a	cis	cis-d	d	Es-d	b-g	g	g	g

*

szerkezet, dramaturgia; az egyes szereplők, lelkiállapotok és helyzetek zenei kifejező eszközei:

N (narrátor): 32 ütem, 2 megszólalás (17, 15), egy /moll/ hangnem (g/B/g), kívülről szemléli az eseményeket (keret)

K (király): 32 ütem, 3 megszólalás (15, 10, 7: egyre rövidebb sorokat énekel, egyre türelmetlenebb), kromatikusan egyre magasabban szól meg (B/C-a-C/Esz-d), alapvetően dúr-jellegű; dallamait először kényelmes, nagy lépésekből építi, másodjára kisebb lépéseket és skálákat használ, harmadjára kromatikus figurákat is: csábítóbból fenyegetővé torzul (dúr/dúr-moll-dúr/dúr-moll); 15 ütemes első és 10 ütemes második megszólalása még teljes strófát tölt ki; harmadjára már fél strófa (7 ütem) is elég neki, hogy „kimutassa a foga fehérjét”

F (Fiú): 32 ütem, 4 megszólalás (10, 7, 7, 8), kromatikusan követi az egész dal emelkedő ívét, tonálisan viszont – kis kitéréssel – egyre mélyebben szól meg (c/b-B/h-a-b/g), alapvetően moll-jellegű; első megszólalása tág, nyugodt lépéseket használ, a helyzet fölismerése k2 indításokra és kromatikus menetekre készíti: ámulata lassanként rettegéssé válik

A (Apa): 20 ütem, 4 megszólalás (5, 3, 5, 7: egyre inkább igyekszik nyugtatni), alapvetően dúr-jellegű, ám a befejezőkor lemondó moll-ba vált; első megszólalása kromatikus lépéseivel őszinte ijedelmet sugall, két első megszólalása (2. strófa, 1. és 4. sor) még „átöleli” a gyermeket (ugyanazon strófa 2-3. sor), még két alkalommal ugyanabban a strófában szól meg, mint a gyermeke (4. és 6. strófa), s ezekben a szakaszokban az apa újból és újból nyugalmat sugalló domináns-tonika zárlatokat intonál; (B-dúr, G-dúr, sajnos, utoljára d-moll!), a 7. strófában a király „átrántja” a fiút maga mellé...;

32. A romantika zongorairodalma I.

A hagyományos formák, a romantikus zongoraszonáta továbbélése; új műfajok keletkezése

A zongoramuzsika fejlődése

1. A zongora, mint hangszer fejlődése

- A modern zongora kifejlődése, teljes elterjedése
- A zongora, mint koncertképes szólóhangszer: a modern zongora a technika fejlődésének eredményeként a klasszicizmus korának elején mind a hangerőt, mind a hangszín gazdagságát tekintve alkalmassá vált arra, hogy ki lépjen az otthoni kamarazeneből és szélesebb körben, önálló hangversenyműsorral szerepeljen.

2. A zongoratechnika előrelépései

A romantikus zongoramuzsika fejlődésének állomásai vázlatosan (az egyes fejlődési fokozatok és a hozzájuk tartozó jellegzetes műfajok egyidejűleg is megjelennek, akár ugyanannak a szerzőnek a művészetében):

- 1. hagyományos játéktechnika, hagyományos formák (szonáta), kis karakterdarabok: Schubert, Schumann
- 2. kicsiszolt technika, a karakterdarabok túlsúlya, etüdök, a hangszer szélső regisztereinek kihasználása, a népi dallamvilág megjelenése: Chopin
- 3. virtuozitás, monumentális gesztusok, orkesztrális zongoratechnika: Liszt
- 4. a harmóniai kísérletezés, elmélyülés, letisztult eszközök: Liszt

3. A zongoravirtuóz jelensége:

A hangszer adottságai a romantikus korszellemmel együtt hozzájárulnak a nagyszabású virtuóz előadó-egyéniségek – pl. Niccoló Paganini (hegedű), Liszt Ferenc, Sigismund Thalberg, Ferruccio Busoni (zongora) – kultuszához.

További sajátág: a zongora a zenei ismeretterjesztés és népszerűsítés fóruma; zenekari művek és operarészletek átirtainak előadása révén a közismert zeneművek tovább terjedhetnek, a még ismeretlenek pedig bevezethetők a köztudatba /a zenekari betanítás igen drága/

A hagyományos kompozíciók fennmaradása, változása; szonáta

1. Szonáta:

- a műforma – mint a magas igényű zeneszerzői bemutatkozás egyik alapvető módja – fennmarad;
- a bécsi klasszicizmusban kialakult 3-4 tételre vonatkozó íratlan formai szabályok kötelező érvénye csökken; a tételrend módosulhat; végletes esetben a tételhatárok elmosódnak (pl. Liszt)
- romantikus zongoraszonáta:
 - a tételek méretének növekedése (a fantázia-szerű gondolatkifejtés kedvez a nagyobb méretű, változatos karakterű tételek kialakulásának);
 - a klasszikus tételrend feloldása, a különféle tempókarakterek sorrendjének cseréje (már Beethoven-nél megkezdődik)
 - a záró tétel vagy szakasz (finale) jelentőségének megnövekedése
 - fantáziaszerű formálás (Chopin)
 - programszerű (illusztratív, meseszerű vagy filozofikus) elemek megjelenése (Liszt)
 - a teljes mű egyetlen téma különféle alakváltozataira való építése (Schumann, Brahms, Liszt)

2. Variációsorozat:

A műfaj fennmaradását biztosítja a romantika végletes, kontrasztokra fogékony gondolkodásmódja és a motivikus zenei építkezés szokása. (jelentős variáció-szerzők: Beethoven, Schumann, Mendelssohn, Liszt, Brahms)

3. Táncdarabok:

A táncokból épített sorozat (szvit) eltűnik, egy-egy hagyományos tánc viszont önállósul (pl. keringő /Walzer, valse/)

Új műtípusok kialakulása (szalon-darabok, karakterdarabok, etüdök, fantázia-kompozíciók)

1. Karakterdarabok (szalon-darabok)

- *arabesque*: apró részletekkel gazdagon díszített, szabad formájú és változatos karakterű hangszeres darab (*arabesque* /fr./ = arab, arabos; átvitt értelemben: arab módra díszes)
- *bagatelle*: formájú és karakterű, kis méretű hangszeres zenemű (*bagatell* /fr./ = semmisség, apróság)
- *barcarole*: általában moll-jellegű, ringatózó metrumú (6/8-os) dallamos, énekes vagy hangszeres darab (*barca*; *barcarola* /ol./ = hajó; hajós, átvitt értelemben: hajósdal)
- *berceuse*: egyszerű dallamra épített, ringatózó (általában 6/8-os) metrumú hangszeres kompozíció (*berceau*; *berceuse* /fr./ = bölcső; bölcsődal)
- *capriccio*, *caprice*: szabad formájú és változatos karakterű, virtuóz és díszítőelemekkel dúsított rövid darab (*capriccio* /ol./, *caprice* /fr./ = szeszély)
- *improptu*: kötetlen formájú, általában rövid előadási darab (*improptu* /fr./ = rögtönzés)
- *intermezzo*: szabad formájú, rövid kompozíció (*intermezzo* /ol./ = közjáték)
- *moment musical*: rövid, kötetlen felépítésű és karakterű, egyszerű, általában visszatérő szerkezetű darab (*moment musical* /fr./ = zenei pillanat)
- *nocturne*: egy – többnyire visszafogott, bensőséges – hangulat megragadását célzó rövid, általában egyrészes fantáziadarab (*nocturne* /fr./ = éjjeli zene, szerenád)
- *prelude*: szabad témájú, rövid – általában egyrészes – fantáziadarab, a nehezebb orgonadarabok előtt játszott „be-melegítő-gyakorlat” kései, önállósult utódja (*preludium* /lat./ *prelude* /fr./ = előjáték)
- *scherzo*: gyors, vidám, rövid, általában páratlan metrumú, általában háromszakaszos szabad előadási darab (*scherzo* /ol./ = tréfa)

2. Stilizált európai táncok:

- *keringő*, *valcer*: rövid, a tánc $\frac{3}{4}$ (*valse* /fr./ = keringő)
- további európai táncok: *boléro*, *habanera* (spanyol), *ecossaise* (skót), *galopp* (francia?), *krakowiak*, *kujawiak* (lengyel), *Ländler* (német-osztrák), *moresca*, *siciliano*, *tarantella* (itáliai), *polka* (cseh)

3. Etüdök

(*studium* /lat./, *etude* /fr./ = tanulmány)

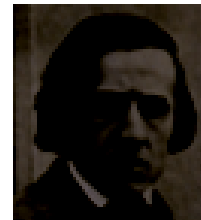
- hagyományos típus: egy-egy technikai vagy zenei probléma földolgozására szolgáló rövid, általában egyrészes kompozíció;
- megjelenési mód: sorozat, általában hangnemek szerint rendezve
 - kvintkör szerinti sorban, dúr-moll: *C-a-G-e-D-h-A-fisz...*
 - a hétfokú skála hangjai szerint, majd a félhangokon: *C-D-E-F-G...* v. *C-c-D-d-E-e...*
 - kromatikusan, dúr és moll (homage á Bach...): *C-c-Cisz-cisz-D-d...* vagy *C-a-Desz-b-D-h...*
- romantikus etüd: egy-egy technikai és zenei probléma földolgozására szolgáló rövid, általában egyrészes kompozíció; további újdonságok: szabad sorba-rendezés, program (címadás [pl. *La campanella*, *Waldesrauschen* stb])

4. Szabad kompozíciók

- *ballade*: szabad szerkezetű, hosszabb, általában többszakaszos, fantázia-szerű – elsősorban borongós hangulatú – kompozíció (*ballade* /fr./ = ballada)
- *fantasia*: szabad szerkezetű és méretű, változatos témájú előadási darab (*fantaisie* /fr./ = fantázia, képzelet)
- *rhapsodie*: meghatározott forma nélküli, változatos karakterű, rögtönzés-szerű előadási darab (*raptó*, *ράπτο* /gr./ = foltozni, varrni és *óde*, *ὠδή* /gr./ = ének; azaz: énekek összevarrása)

33. A romantika zongorairodalma II.

Chopin és Liszt forradalma; etűdök és rapszódia, nem szonáta elvű ciklikus művek

Fryderyk [Franciszek] CHOPIN (1810-1849)

1. Élete

- 1810.02.22. * Żelazowa-Wola, lengyel anya, francia apa;
- 1816-28: csodagyerek; korai zenei tanulmányok (első koncert 1817-ben), kivételes zongorista tehetség, varsói konzervatórium /Joseph Elsner /; az első művek (pl. a két zongoraverseny) bemutatása és kiadása;
- 1829-30: rövid külföldi tanulmányok /1829 Berlin, Wien/; 1830. szeptember: Lengyelország végleges elhagyása
- 1830-49, Paris; zeneszerzés, tanítás, utazások, hangversenyek /szalonok, koncerttermek/; súlyosbodó tüdőbaj
- † 1849.10.17. Paris

2. Művei:

2.1. zongoraművek²⁴⁰

2.1.1. lengyel táncdarabok (75):

- *Mazurkas / mazurkák*²⁴¹ (60)
- *Polonaises / polonézek*²⁴² (16)

2.1.2. európai táncdarabok: *Valses /keringők, 19/; boléro, tarantella, contredanse, écosse*

2.1.3. etűdök (30):

- *Douze études op.10;* / Tizenkét etűd/;
(változatos hangnemekben²⁴³)
- *Douze études op.25* /Tizenkét etűd/;
(szintén változatos hangnemekben²⁴⁴)
- *Trois nouvelles études op.-* /Három új etűd/ (NB. néha e három és az előző tizenkettő összevonva jelenik meg)

2.1.4. karakterdarabok:

- *Preludes op.28* /prelűdök,
(24 darab a bachi hagyománynak megfelelően a kvintkör szerinti sorban: *C, a, G, e, D, h, A, fisz, E,*

²⁴⁰A műjegyzékek összeállításuk nehéz feladat, ezért sokszor még a lexikonok is eltérő számokat közölnek: nehezíti a számolást, hogy az ifjúkori kompozíciókat sokáig csak kéziratban őrizték; hogy némely darabok /pl. mazurkák/ más típusú művekkel együtt, vegyes sorozatban is feltűnnek, és hogy számos darab a szerző halála után jelent meg

²⁴¹**mazurka:** 3/4-es lüktetésű lengyel népi tánc, az európai zenében Chopin tette ismertté; karaktere általában könnyed és derűs, néha melankolikus, tempója közepes vagy gyors; formája a menüettéhez hasonló háromtagú, visszatérő /A-B-A/ forma (*mazurek /lengyel/ = a mazuri tavak vidékéről való*)

²⁴²**polonéz** 3/4-es lüktetésű lengyel nemzeti tánc, az európai zenében Chopin tette ismertté; karaktere és előadásmódja ünnepélyesebb, emelkedett; tempója közepes vagy lassú; formája háromtagú vagy rondószerű (*Pologne; polonaise /fr./ = Lengyelország; lengyel [eredetű dolog]*)

²⁴³A darabokhoz utólag programcímek kapcsolódtak; ezek nem Chopin-től származnak.

²⁴⁴1. az előző jegyzetet

cisz, H, gisz, Fisz, esz, Desz /"Esőcsepp"/, *b, Asz, f, Esz, c* /"Gyászinduló"/, *B, g, F, d*;) további 2 önálló prelüd

– *Nocturnes* /noktürnök, 18 + 22

– *Ballades* /balladák, 4: g-moll op.23, F-dúr op.38, Asz-dúr op.47, f-moll ballada op.52/

– továbbá rondók (3), scherzo-k (4), impromptu-k (4), berceuse, barcarolle

2.1.6. szonáták (3): c-moll op.4, b-moll op.35, h-moll op.58/

2.1.7. variációk (5): *Variations brillantes...* /Csillogó variációk/; további 4

2.1.8. fantáziák: *Fantasia en fa mineur* /f-moll fantázia/, *Polonaise-fantaisie*;

2.1.9. zenekarkíséretes darabok:

– „*La ci darem la mano*” *variations op.2* (Mozart Don Giovanni operájának egy dallamára)

– *Concert en mi mineur op.11* /e-moll zongoraverseny/,

– *Grande fantaisie sur des airs polonaises op.13* /Nagy fantázia lengyel dallamokra/

– *Rondeau Krakowiak op.14*;

– *Concert en fa mineur op.21* /f-moll zongoraverseny/;

– *Grande polonaise op.22*

2.2. kamaraművek: *Introduction et polonaise op.3*; *g-moll zongoratrió op.8*; *g-moll gordonkaszonáta op.65*;

2.3. vokális művek

– dalok (18, lengyel versekre)

3. Zongoramuzsikájának fő vonásai:

– kisformák alkalmazása

– levegős szólamvezetés

– „finom” virtuozitás, gazdag és bonyolult díszítések

– merész harmóniavilág, de stabil tonalitás

– népzenei inspiráció

– a metrikus stabilitás feloldása gazdag ritmus, bonyolult ritmusképletek és a szabad játékmód előírása révén

– a zongora teljes hangkészletének fölhasználása, regisztereinek bejárása

– jól azonosítható egyéni kifejezőeszközök, gazdag érzelmi háttér, őszinte közlésmód

LISZT Ferenc (1811-1886)

korai tehetség, korai koncertek, tanulmányok (Wien, Paris), számos koncert, zeneszerzés, tanítás

1. Zongoraművek

[a címek mögötti évszámok nem a megírás, hanem a nyomtatott kiadás dátumát rögzítik, ez sokszor évtizedekkel követte a mű első változatának készítését vagy megszólalását]

1.1. etüdök²⁴⁵

– *Études en douze exercices* /12 etüd/ (1826)

– *Études d'exécution transcendante* /Transzcendens etüdök/ (1851; 12 darab, pl. 4. *Mazeppa*, 5. *Lidércfény*, 7. *Hősiesség* v. 12. *Hófúvás*)

²⁴⁵Liszt etüdjai közül csak az első sorozat követi a műfaj hagyományos szabályát, mely szerint a darabok hangnemek szerint vannak sorba szedve (C-a, G-e, D-h... vagy C-c, Cisz-cisz, D-d ...); a többi sorozat darabjai esetében a művek a szerzőtől igen sokszor valamilyen programot, illetve címet kaptak.

- *Trois études de concert* /Három hangversenyetűd/ (1848, 3 darab, pl. 2. *La leggierezza*)
- *Grandes études de Paganini* /Nagy Paganini-etűdök/ (1851; 6 darab, pl. 3. *La campanella*, 5. *Hajsza* stb.)
- *Zwei Konzerttetűden* /Két hangversenyetűd/ (1862-63; 1. *Erdűzsongás*; 2. *A manók tńncsa*)
- *Technische Studien* /Technikai tanulmányok/ (1880; 68 darab)

1.2. sorozatok:

- *Album d'un voyageur* /Egy utazó naplója/ (1835-36)
- *Années de pèlerinage* /Zarándokévek/
 - I. *Suisse* /Svájcz, 9 darab/ (1837-55);
 - II. *Italie* /Itália, 10 darab/ (1838-59);
 - III. *Troisième année* /Harmadik év, 7 darab/ (1867-1877)
- *Harmonies poétiques et religieuses* /Költői és vallásos harmóniák, 10 darab/ (1845-52)
- *6 Consolations* /6 vigasztalás/ (1844-49)
- *magyar rapszodiák* /fantázia-szerű virtuóz darabok közkeletű magyar verbunkos táncdallamok, nóták és népi dallamok zenei anyagára építve; 19 kompozíció/ (1847-1885)
- *Magyar dallok* (a rapszodiák első fogalmazványai)
- *Magyar történelmi arcképek* /7 darab: Széchenyi, Eötvös, Vörösmarty, Teleki, Deák, Petőfi, Mosonyi/ (1885)
- *Weihnachtsbaum* /Karácsonyfa, 12 darab/ (1874-82)
- továbbiak (*Huit variations, Apparitions, II chorales, Cinque pieces ...*)

1.3. szonáták:

- *Dante szonáta* /Après une lecture de Dante²⁴⁶ / (1837/49)
- *h-moll szonáta*²⁴⁷ (1853)

1.4. vegyes kompozíciók

- európai táncdarabok (cca 24): *Grand galop chromatique* /Nagy kromatikus galopp/ (1837); *Galop* (1841); *Quatres valse oubliées* /Négy elfelejtett keringő/ (1883); *Mephisto-Waltz I-4.* /Négy Mefiszto-keringő/ (1850-1885); *Ländler, Mazurka brillante; 2 polonaises* stb.
- magyar táncdarabok: *Csárdás macabre* /Gyászos csárdás/ (1882); 2 *Csárdás* (1. *Allegro*, 2. ~ *obstiné* /Dacos csárdás/ (1884)
- egyéb kompozíciók (pl. *La lugubre gondola* /Gyászgondola/, *Resignazione* /Lemondás/, *Unstern* /Balcsillagzat/, *Nuages gris* /Szűrke felhők/, *Festmarsch* /Ünnepi induló/, *Siegesmarsch* /Győzelmi induló/, *B-A-C-H fantázia és fuga* stb.)
- átiratok (átdolgozások, fantáziák, reminiscenciák, illusztrációk, parafrázisok, zongorapartitűrák régi és kortárs zeneszerzők népszerű vagy népszerűsítendő darabjaira)
- zongoradarabok magyar (történelmi, irodalmi vagy népzenei) vonatkozásokkal: *Heroischer Marsch in ungarischem Styl* /Hősi induló magyar stílusban/ (1840); *Marche hongroise* /Magyar induló/ (1844); *Ungarischer Geschwindmarsch* /Magyar roham-induló/ (1870)
 - *Funerailles* /Gyász [az elbukott forradalomra; a *Harmonies poétiques..* sorozat 7. darabja]/ (1850)

1.5. négykezes és kézzongorás darabok (többnyire átiratok)

1.6. darabok zongorára és zenekarra

²⁴⁶A mű valójában az *Années de pèlerinage* sorozat II. (Italie) füzetének 7. darabja

²⁴⁷A darabnak a szerzőtől származó eredeti címe hangnem megjelölése nélkül: *Sonate*; csak a művet nyitó és záró skála alaphangja miatt nevezik 'h-moll'-nak

- *Malediction /Átok/* (1840) fiatalkori zongoraverseny vonószenekarral
- *Concerto no. 1. en mi bemol majeur /Esz-dúr zongoraverseny/* (1853)
- *Concerto no. 2. en la majeur /A-dúr zongoraverseny/* (1861)
- *Concerto no. 3 en mi bemol majeur /Esz-dúr zongoraverseny/* (1839 ?) [1989-ban lelték meg]
- *Totentanz /Haláltánc/*, (1859)
- *Fantasie über ungarische Volksmelodien /Magyar fantázia/* (1852)
- további koncert-átiratok (Berlioz, Beethoven..)

2. Liszt zongoramuzsikájának fő vonásai

- a zongoratechnika megújítása
- rendkívüli virtuozitás; a Paganini-típusú technika maradéktalan átültetése a zongora adottságai szerint
- orkesztrális /zenekarszerű/ technika, kromatika, oktávozás, a zongora három regiszterének egyidejű megszólaltatása
- merész harmóniavilág, gazdag modulációs technika, többféleképpen értelmezhető akkordok
- programzenei törekvések (mottók, versidézetek, hivatkozások)
- a verbunkos zene hatása (cigányos mollskálák és melodika), a verbunkos elemek tudatos alkalmazása
- monotematikus építkezés

34. Mendelssohn élete és művei

Felix [Jakob Ludwig] MENDELSSOHN-BARTHOLDY (1809-1847)

1. Élete

- * 1809.02.03. Hamburg: gazdag zsidó polgárcsalád (nagyapa Moses Mendelssohn filozófus, apa Abraham Mendelssohn bankár), kikeresztelkedett lutheránus szülők, kivételesen jó anyagi körülmények, korai és intenzív zenei tanulmányok, rendkívül színvonalas oktatás (Zelter), széleskörű tehetség és műveltség irodalomban és képzőművészetben is
- 1824-1833: gyakori utazások Németországon belül és külföldön (Franciaország, Anglia, Skócia, Itália stb.); kiterjedt levelezés, naplóföljegyzések, koncertek, előadói és zeneszerzői sikerek, a Máté-passió újra-bemutatása, a Bach-renaisszánsz elindítása
- 1833-1835: Düsseldorf, városi zeneigazgató
- 1835-1847, Leipzig: zeneigazgató, karmester (intenzív és alapos próbamunka, pálcás vezénylés, a Gewandhaus világhírének elindítása) konzervatórium-alapítás (1843), hangverseny-sorozatok, fesztiválok, bemutatók
- † 1847.11.04. Leipzig.

2. Művei

hangszeres művek

2.1. billentyűs darabok

- zongoraművek: pl. 3 szonáta, *Lieder ohne Worte /Dalok szöveg nélkül/* (48 darab, 8 füzetben); karakterdarabok (capriccio, scherzo, etűd, preludium stb.), variációk, fantáziák
- orgonaművek: *3 Preludien und Fugen op.37*; *Sechs Sonaten op.65*; egyéb darabok

2.2. kamaraművek: 3 zongoratrió, 4 zongoranégyes, zongoraszeptett, 7 vonósnégyes, 2 vonósötös, vonósoktett, további vegyes darabok

2.3. zenekari művek

- szimfóniák: 12 korai, számozatlan, 5 érett kori szimfónia:
 - 1. *Sinfonie c-moll op.11*;
 - 2. *Lobgesang op. 52* /Dicsőítő ének; valójában szimfonikus kantáta/;
 - 3. *Schottische Sinfonie op.56* /skót/;
 - 4. *Italienische Sinfonie op.90* /olasz/;
 - 5. *Reformations-Sinfonie op.107* /reformáció-szimfónia/
- 7 nyitány (pl. *Szentivánéji álom*, *Hebridák* stb.)
- 6 versenymű: 2 hegedű~ (*d-moll*, *e-moll op.64*); 2 zongora~ (*a-moll*, *g-moll op.25*); 2 kettős~ (két zongorára, ill. hegedűre és zongorára)
- színpadi kísérőzenék: *Antigoné op.55*; *Szentivánéji álom op.61*, *Athalie op.74*, *Oedipusz Kolonoszban op.93*, *Lorelei op.98*

énekes művek

2.4. dalok, duettek

2.5. kórusművek

- egyes világi darabok népdalok, valamint német és angol romantikus versek szövegeire;
- egyházi karművek (több mint 20 motetta, egy- és kétkórusos zsoltárszöveg-feldolgozások [2, 22, 42, 43, 55, 91, 95, 98, 114, 115 és 121. zsoltár])

2.6. oratorikus művek

- kantáták: *Lobgesang op.52* (= 2. szimfónia), *Die erste Walpurgisnacht op.60* /Az első Walpurgis-éj/; *Lauda Sion op.73*; *Festgesang, An die Künstler* (Schiller)
- 3 oratórium: *Paulus op.39*; *Elias op.70*; *Christus op.97*;

2.7. színpadi művek

- 1 opera: *Die Hochzeit des Camacho* /Camacho lakodalma/ *op.10*;
- 5-6 Singspiel

3. Mendelssohn zenéje, illetve jelentősége

- a klasszikus minták érett alkalmazása (kései Mozart-stílus)
- kifinomult, színes hangszerelés
- gazdag dallamvilág
- illusztratív, programszerű momentumok
- kétarcúság: könnyed és színes fiatalkori művek – problematikus darabok a későbbi alkotói korszakban
- elkötelezett közéleti, zenei szervezői tevékenység: iskola-szervezés, a koncertélet színvonalának emelése, a hivatásos zenészek szakmai felkészültségének javítása (igényes próbamunka, kiismerhető vezénylési alapelvek)

A romantikus szimfónia

- a tételek méretének fokozatos növekedése
- a tételek számára vonatkozó szabályok laza kezelése (4 helyett 2, 3 vagy 5 is lehet)
- a programszerű elemek megjelenése, illetve jelentőségük növekedése
- egyre igényesebb, nehezen játszható szólamok (lépés a profi zenekarok irányába)
- a szerkesztési szabályok lazulása vagy átalakulása:
 - a szonátaforma belső arányainak megváltozása (pl. növekedő Coda-szakasz)
 - a szonátaforma alkotórészeinek keveredése (pl. kidolgozás-szerű elemek az expozícióban, új témák megjelenése a kidolgozásban, a visszatérésben vagy a Coda-szakaszban stb.)
- a hangszerelés fokozatos gazdagodása:
 - a rézfúvósok számának növekedése (harsonák, tuba)
 - az ütőskar bővülése (egyre több pár timpani /modulációk/, különleges ütőhangszerek)
 - a játékosok számának növelése

35. Romantikus programzene, Berlioz és Liszt szimfonikus művei

Romantikus programzene

1. Meghatározás:

Hangszeres muzsika, melyben a zeneszerző minden kifejező eszközt egy – a zenemű címében megjelölt – jelenség (esemény, látvány, hangulat, gondolatsor, jelentős személy stb.) zenei megjelenítése érdekében törekszik alkalmazni. A mű megértését gyakorta a címhez fűzött alcím és/vagy a zeneszerzőnek a kottához mellékelt hosszabb magyarázata segíti. Ez a magyarázat a mű „programja”

2. Programzenei műfajok

2.1. Zongoradarabok: kisebb-nagyobb kompozíciók (pl. etüdök, sorozatok) beszédes címekkel (pl. *Jugendalbum* /Schumann/, *Waldestrauchen*, /Liszt/)

2.2. Szimfonikus művek

– program-szimfónia: nagyjából hagyományos elrendezésű szimfónia programszerű tételcímekkel előkép: **a)** a barokk program-concerto (programszerű műcímek; pl. *Le quattro stagioni*); **b)** Haydn programatikus szimfóniái (programszerű műcímek, pl. *Le matin, La poule* stb.), **c)** Beethoven (programszerű műcímek: pl. *Eroica, Schicksal* stb.) és programszimfóniája (tétel-megjelölés rövid programszerű leírásokkal: *Pastorale*)

lazuló tételrend, alárendelve a program céljainak

programszerű címek és hagyományos karaktermegjelölések együttes megjelenése a tételek megnevezésekor

– nyitány: színházi drámaelőadások (programadás a címben /magyarázat: maga a dráma/ pl. Beethoven: *Egmont, Coriolan*; Berlioz: *Waverley, Ruy Blas*; Mendelssohn: *Ein Sommernachtstraum*)

– színpadi kísérőzene: színházi drámaelőadások rövid hangszeres betéteinek sorozata (programadás a címben /magyarázat: maga a dráma/)

– szimfonikus költemény: teljesen szabad szerkezetű zenekari kompozíció (programadás a címben, illetve a címhez fűzött, rövidebb vagy hosszabb magyarázatban)

[– baletzene: kifejező mozgáskombinációkból fölépített zenekarkíséretes drámaelőadás (programadás a címben /magyarázat: maga a színpadi játék)]

Hector Berlioz (1803-1869)

1. Élete

– * 1803.12.11. La Côte-St-André; polgári család, pályamódosítás a szülők akarata ellenére

– 1826-1830-1833: zenei tanulmányok, Római Díj;

– 1833-1839-... : bemutatók, vegyes fogadtatás, gyakori kudarcok; sikertelen tanári álláspályázat, könyvtárosi megbízatás (Conservatoire), hangversenyutak Európa-szerte

– † 1869.03.08. Paris

2. Művei

2.1. hangszeres művek

– zenekari művek

– szimfóniák: *Symphonie fantastique* /Fantasztikus szimfónia/, *Harold en Italie* /Harold Itáliában/ (szimfónia koncertáló brácsával), *Romeo et Juliette* /Rómeó és Júlia/ (szimfónia szólókkal és kórusokkal),

– nyitányok: 6 (*Waverley*; *Les francs-juges* /Vérbírák/; *Le roi Lear* /Lear király/; *Rob Roy*; *Le carnaval romain* /Római karnevál/; *Le Corsaire* /A korzikai/)

- színpadi kísérőzene: *Huit scènes de Faust* /Nyolc jelenet a Faust-ból/,
- szimfonikus költemény: *Lélio ou Le retour à la vie* /Lélio avagy Visszatérés az életbe/,

2.2. énekes művek

- dalok (zongora- vagy zenekari kísérettel)
- kórusművek
- oratorikus művek: *Grande messe des morts* /Nagy gyászmise (Requiem)/; *Te Deum*; *La damnation de Faust* /Faust elkárhozása/; *L'enfance du Christ* /Krisztus gyermekkora/; *Symphonie funèbre et triomphale* /Gyászos és győzelmes szimfónia/; *Le cinque mai* /Május ötödike/;
- operák: *Benvenuto Cellini*; *Beatrice et Bénédicte*; *Les troyens* /A trójaiak/;

2.3. elméleti munkák, irodalmi művek

- *Traité d'instrumentation et d'orchestration modernes* /A modern zenekari hangszerelés taglalása/; *L'art du chef d'orchestre* /A zenekarvezetés művészete/; *Les nouveaux instruments* /Új hangszerek/; *Mémoires* /Emlékezések/; *Voyage musicale en Allemagne et en Italie* /Zenei utazás Németországban és Itáliában/;

3. Zenéje

- a német zene (Gluck, Beethoven, Weber) erős hatása
- irodalmi érzékenység
- megalománia, törekvés a nagyszabású megnyilatkozásokra
- a zenekari hangszerelés kifejező szerepének tudatos alkalmazása

Fantasztikus szimfónia

műfaj:	<i>program-szimfónia</i>
eredeti cím:	<i>Symphonie fantastique op. 14</i> – <i>Épisodes de la vie d'un artiste</i> /Események egy művész életéből/
keletkezés:	1830
bemutató:	1830. december, Paris
felépítés, illetve program:	<p>öt tétel: Egy ifjú művész beleszeret egy gyönyörű hölgybe, de az nem viszonzozza érzelmeit. A visszautasítás miatt gyötrődő fiatalember ópiummámorba menekül, s imádját különös álmokképek sorozatában idézi föl.</p> <p>– I. <i>Rêveries. Passions</i> /Álmok – Szenvedélyek/ – Largo, Allegro e appassionato assai A tétován álmodozó művész megpillant egy nőt, aki a vágyaiban megrajzolt ideálnak mindenben tökéletesen megfelel. Hangulatában a csöndes merengés váltakozik a boldog fölismerés szenvedélyével, a féltékenységgel és a megnyugvással.</p> <p>– II. <i>Un bal</i> /Bál/ – Valse, Allegro non troppo A művész táncmulatságot álmodik; a zene váltakozva ábrázolja a boldog szerelem meghitt örömet (hárfa) és a kavargó tánc lendületét; a forgatagban föl-föltűnik az imádjott hölgy: a vezérmotívum kétszer is megjelenik a tétel során.</p> <p>– III. <i>Scène aux champs</i> /Jelenet a mezőn/ – Adagio Az álom újabb színhelye alpesi táj, melyben két hegyipásztor kürtszava (<i>ranz des vaches</i>) felelget egymásnak; az álmodó reményei szerint a természeti idill a szerelmi idillt is beteljesíti, az imádjott hölgy képe is földéződik, ám viharfelhők is megjelennek (a remény bizonytalanná válik), s a pásztorok utolsó dialógusa csonka marad: az első pásztor kürtszavára utoljára már nem érkezik válasz.</p> <p>– IV. <i>Marche au supplice</i> /Menet a vesztőhelyre/ – Allegretto non troppo A művész a viszonzatlanság vagy elbizonytalanodás miatt öngyilkos akar lenni, halálos adag ópiumot vesz be, de halál helyett csak örült álmot lát: imádját megölte, s ezért vesztőhelyre viszik. Halála előtt utolsó gondolata ismét az imádjott nő képéhez tér vissza.</p>

	– V. <i>Songe d'un nuit de sabbat /Álom a boszorkányszombatról/</i> – Larghetto, Allegro Az utolsó álm riasztó vízió undorító boszorkányok baljóslatú találkozásjáról, melyen – főboszorkányként – az imádott nő is megjelenik (képe/zenei képe eltorzul, kifordul eredeti formájából)
hangszerek:	2 fuvola /pikkoló, 2 oboa/angolkürt, 2 klarinét/Esz-klarinét, 4 fagott, 4 kürt, 2 trombita, 2 kornett, 3 harsona, 2 ophicleid (tuba), 2 pár üstdob, pergődob, cintányér, harangjáték, 2 hárfa, vonóskar

vezérmotívum /idée fixe/: a kompozíció minden tételében megszólaló, alakját kisebb-nagyobb mértékben gyakran változtató téma, amelynek feladata, hogy a mű központi gondolatát vagy szereplőjét, s annak változásait ábrázolja; a szimfónia vezérmotívuma a művész ideáljának zenei képe (Berlioz egy korábbi operájának egyik főtémája):

Liszt szimfonikus művei

1. Liszt weimari évei (1848-1861)

- 1.1. Találkozás a 'zenekar' problémakörével: betanítás, irányítás, hangszerelés
- 1.2. Hangszerelő munka segítségével (1848-1853; zeneszerző-tanítványok /Raff, Conradi/)
- 1.3. Önállósulás, hangszerelés segítség nélkül, előző darabok újra-hangszerelése (1853-...)

2. Liszt szimfonikus költeményei

- 2.1. A műfaj Liszt ötlete: a szabad gondolatfűzésre épített zenemű romantikus versek mintáját követi; számos kompozíció alapjául is valamilyen irodalmi mű (vers, legenda, dráma stb.) szolgál. Emellett a programzene másik alapforrása a természet (tájkép, napszakok, vihar stb.)
- 2.2. ihletés: irodalom (Hugo, Goethe, Schiller, Byron stb.); képzőművészet (Kaulbach, Zichy), mitológia

2.3. művek (13):

- 1. *Ce qu'on entend sur la montagne* S.95 /Amit a hegyen hallani/ (1848-49/1850/1854)
program: Victor Hugo: *Ce qu'on entend sur la montagne* óda, 1828, *Les feuilles d'automne*
- 2. *Tasso, Lamento e Trionfo* S.96 /Tasso – Panasz és diadal/ (1849/1850-51/1854)
program: Johann Wolfgang Goethe: *Torquato Tasso* dráma, 1780-89
- 3. *Les préludes* S.97 /Előjátékok/ (1848)
program: Joseph Autran: *Les quatre elements* / a négy őselem, 1856 [...]; Alphonse de Lamartine: *Nouvelles Méditations poétiques – 15.* / Újabb költői elmélkedések, 1823)
- 4. *Orpheus* S.98 (1853-54; keretzene Gluck operájának weimari előadásához);
program: nincs
- 5. *Prometheus* S.99 (1850/1855; ünnepi zene Herder szobrának leleplezésére)
program: Herder: *Der entfesselte Prometheus* /A megszabadított Prométeusz/ drámai költemény, 1803
- 6. *Mazepa* S.100 (1851/1854)
program: Victor Hugo: *Mazepa* költemény, 1829, *Poèmes orientales*;
- 7. *Festklänge* S.101 /Ünnepi hangok/ (1853);
program:– [ünnepi zene egy tervezett, de meg nem valósult esküvőhöz]
- 8. *Héroïde funèbre* S.102 /Hősi gyászzene/, (1849-50/1854)
program: saját gondolatok a magyar szabadságharc bukása után
- 9. *Hungaria* S.103 (1854)
program: – ; Liszt válasza hozzá intézett Vörösmarty-ódára
- 10. *Hamlet* S.104 (1858; nyitány Shakespeare drámájához)
program: –
- 11. *Hunnenschlacht* S.105 /A hunok csatája/, (1856-57)
program: Wilhelm Kaulbach: *Hunnenschlacht* freskó, Neues Museum, Berlin, 1847
- 12. *Die Ideale* S.106 /Példaképek/ (1857; ünnepi zene Goethe, Schiller és Wieland szobrának leleplezésére)
program: Friedrich Schiller: *Die Ideale* költemény, 1795
- 13. *Von der Wiege bis zum Grabe* S.107 /A bölcsőtől a sírig/ (1881-82)
program: Zichy Mihály: *A zene végig kísér a bölcsőtől a sírig* tusrajz, 1881

3. Liszt program-szimfóniái

3.1. Előzmények:

- Haydn névvel ellátott szimfóniái (*Reggel, Este, Medve, Katona, Üstdobütés* stb.): hagyományos tétel-elrendezés, hagyományos tempó- és karakter-utasítások, néhány illusztratív, utalás-szerű zenei eszköz alkalmazása
- Beethoven: *VI. szimfónia*: váratlan tétel-elrendezés (5 tétel), hagyományos tempó- és karakter-utasítások mellett 1-2 mondatos, programot adó tételcímek;
- közvetlen előzmény Berlioz *Fantasztikus szimfóniája* : szabad tétel-elrendezés (5 tétel), program-adó tételcímek, a teljes művön végighúzó, önálló történet

3.2. Művek:

- *Dante-szimfónia (Eine Symphonie zu Dantes „Divina commedia”)* 1855-56
I. Inferno /Pokol/

II. Purgatorio /Tisztítótűz/

Magnificat

– *Faust-szimfónia (Eine Faust-Symphonie in drei Charakterbildern [nach Goethe] / Faust-szimfónia három jellemrajzban [Goethe nyomán]) 1854-57*

I. Faust – Lento assai, Allegro impetuoso

II. Gretchen – Andante soave

III. Mephisto – Allegro vivace

36. Orosz zene a 19. században; Csajkovszkij és az Ötök művészete; európai minták, orosz népzene és orosz irodalom

Orosz zene

1. Fő források:

1.1. Népzene

- orosz (szláv) népzene, melodikus gondolkodásmód
- északi (svéd, finn, német) népzenei hatás, tercépítkezés
- déli/keleti (Kaukázus, Belső-Ázsia) hatás, aszimmetrikus ritmika, változó metrum

1.2. Műzene

- egyházi zene: az ortodox (bizánci keresztyén) egyház zenei világa; recitatív dallamok, rezponzoriális előadásmód, mixturák, egyszerű harmóniasorok
- világi zene: „import” kultúra, erős olasz és francia orientáció, opera- és balettkultusz

2. Klasszikus örökség

- Dmitrij Sztyepanovics BORTNYANSZKIJ (1751-1825)
- színvonalas tanulmányok (Galuppi, rokokó)
- udvari világi és egyházi szolgálat: zeneszerzői és karnagy feladatok
- egyházi kórusművek, operák, kamaradarabok
- orosz melodika és európai szerkesztésmód egyeztetése

Orosz zene a 19. században

1. Mihail Ivanovics GLINKA (1804-1857)

1.1. Élete

- 1804-1818-1830: Novo Szpaszkoje (*), Szentpétervár: intenzív és színvonalas zenei tanulmányok (zongora, hegedű, éneklés, zeneelmélet),
- 1830-1833: Itália, Németország: tanulmányok, tájékozódás az európai múlt (Bach, bécsi klasszikusok) és kortársak (Bellini, Donizetti, Mendelssohn stb.) zenéjében
- 1834-1845: Szentpétervár; zeneszerzés, hangversenyek operabemutatók
- 1845-1857: újabb utazások, Spanyolország, Franciaország; Szentpétervár (†)

1.2. Művei

- zongoradarabok, kamarazene, dalok,
- nyitányok, zenekari fantázia, szimfónia,
- 2 opera (pl. *Ivan Szuszanyin [Életünket a cárért]*, *Ruszlán és Ludmilla*), 1 színpadi kísérőzene

1.3. Zenéje:

- az orosz nemzeti zene megteremtése
- a nemzeti opera mintájának létrehozása (*Ivan Szuszanyin*: nemzeti és történelmi téma, paraszti származású főszereplő, *Ruszlán és Ludmilla*: orosz népmesevilág, folklór-elemek)
- olasz, spanyol és francia nosztalgia

– a nemzeti elemek és a nyugat-európai műzenei eszközök összeolvasztása;

Petr (Pjotr) Iljics CSAJKOVSZKIJ [Пётр Ильич ЧАЙКОВСКИЙ] és az európai minták

1. Élete

- * 1840.04.25. Votkinszk: jogi tanulmányok, magánúton zenei tanulmányok (Zaremba, Rubinstein)
- 1866-1877: tanítás, zeneszerzés, első bemutatók
- 1877-1893: utazások (Olaszország, Svájc), hazatérés, növekvő elismertség, karmesteri munka; Madame von Meck mecénási támogatása, levelezés
- † 1893.10.25. Szentpétervár

2. Művei

2.1. Hangszeres művek

- zongoraművek (105 kisebb darab önállóan vagy sorozatokban; románcok, karakterdarabok; 2 szonáta)
- kamaraművek (3 vonósnégyes, 3 duó, 1 trió, 1 szextett)
- zenekari művek
 - 6 szimfónia (1. g-moll, „Téli álmodozás” /*Zimnije grjozi*/ op.13; 2. c-moll „A kis orosz” /*Malorosszijszkaja*/ op.17; 3. D-dúr op.29; 4. f-moll op.36; 5. c-moll op.64; 6. b-moll „Patetikus” /*Pateticseszkaja*/ op.74), 1 – számozás nélküli – programszimfónia (*Manfréd* /*Szimfonija Manfred*/ op.58)
 - 3 balett (*Lebegyinoje ozero* op.20 /A hattyúk tava/, *Szpjascsaja knyazna* op.66 /Csipkerózsika/, *Scselkuncsik* op.71 /A diótörő/;
 - 2 balettszvit (*Szpjascsaja kraszavica* op.66a /Csipkerózsika/, *Scselkuncsik* op.71a /A diótörő/)
 - 3 nyitány (*Ünnepi nyitány* op.15, *1812* op.49, *Groza* op.76)
 - 4 zenekari szvit, 1 induló, 2 színpadi kísérőzene (*Sznyeurocska* op.15 /Hópelyhecske/, *Hamlet* op.67b;), 3 zenekari fantázia (*Burja* op.18 /Vihar/, *Francesca da Rimini* op.32, *Hamlet* op.67a; *Rómeo és Júlia*), *Olasz capriccio* op.45, *Vonósszerenád* op.48,
- versenyművek:
 - zongorával: 3 zongoraverseny (1. b-moll op.23; 2. G-dúr op.44; 3. Esz-dúr op.75); *Koncertfantázia* op.56;
 - hegedűvel: *Melankolikus szerenád* op.26, *D-dúr hegedűverseny* op.35;
 - csellóval: *Rokokó variációk* op.33, *Pezzo capriccioso* op.62;

2.2. Énekes művek

- 89 dal, 6 duett
- kórusművek (*Aranyszájú Szent János liturgiája* /*Liturgija Szvjatovo Joanna zlatouszta*/ op.41; *Vecsernaja* op.52 /Vespera/; 2 kantáta, egyéb darabok
- 5 opera (*Vojevoda* op.3 /A vajda/, *Kuznyec Vakula* op.14 /Vakula a kovács/, *Jevgenyij Anyegin* op.24; *Pikovaja dama* op.68 /A pikk dáma/, *Iolanta* op.69; *Orleanszkaja gyeva* /Az orleansi szűz/, *Mazepa*; 3 további kisopera)

3. Zenéje

- a nemzetközi (európai) zenei minták elsajátítása és követése
- közérthető, érzelmes szimfonikus stílus; gazdag dallamvilág

Az Ötök (*Могучая кучка* = *Hatalmas kupac*, azaz *hatalmasok kis csapatja*)

1. Szellemi alapvetés

1.1. Törekvés: nemzeti zenekultúra létrehozása és kifejlesztése a népi dallamvilág és műfajok alapján, európai színvonalon; kezdeményezés: Milij Balakirev zeneszerző és Vlagyimir Sztaszov esztéta

1.2. Eszközök, sajátosságok:

- népi dallamvilág (személyes élmények, népdalgyűjtés kezdeményezése)
- népi témaválasztás (orosz történelem, orosz mesevilág)
- mediterrán (spanyol, mór) és ázsiai (kaukázusi, indiai, távol-keleti) díszítőelemek, motívumok

1.3. Képviselők (a kezdeményezőtől kezdve a csatlakozás sorrendjében):

- Milij BALAKIREV (1836-1910); kezdeményezés 1856 táján; zongorázás, zeneszerzés, vezénylés; Glinka mintájának követése; zongoraművek, kamaraművek, szimfonikus darabok (nyitányok, szimfonikus költemények, 2 szimfónia, zongoraversenyek)
- Cezar KJUI (1835-1918); csatlakozás 1857 körül; hadmérnöki munka, tanítás, zeneszerzés, zenei írások; operák, meseoperák
- Modeszt MUSZORGSZKIJ (1839-1881); csatlakozás 1857 körül; katonáskodás (testőrtiszt); zongorázás, zeneszerzés
- Nyikolaj RIMSZKIJ-KORSZAKOV (1844-1908); csatlakozás 1861 körül;
- Alekszander BOROJYIN (1833-1887); csatlakozás 1862 körül; orvosi és vegyészeti tanulmányok (vegyészprofesszori állás), folyamatos zenei képzés magánúton; megismerkedés Borogyinnal; magas színvonalú szimfonikus stílus; kamaraművek, zenekari művek; jelentős kompozíció: *Igor herceg* opera

Mogyeszt Petrovics MUSZORGSZKIJ [Модест Петрович Мусоргский]

1. Élete

- * 1839.03.21. Karevo; korai zenei tanulmányok, zongorázás; katonai nevelés
- 1858-1863, Szentpétervár: leszerelés; felsőbb zenei tanulmányok magánúton (Balakirev), korai bemutatók
- 1863-1881, Szentpétervár: minisztériumi hivatalnoki állás; zeneszerzés, zongorázás, bemutatók; súlyosbodó kedélybetegség
- † 1881.03.28. Szentpétervár

2. Művei

2.1. Hangszeres művek:

- zongoradarabok: kisebb kompozíciók, fantáziadarabok, karakterdarabok, átiratok, 3 szonáta, egy sorozat (*Egy kiállítás képei /Kartyinki sz vüsztavki*)
- zenekari művek: *B-dúr scherzo* – átirat egy zongoraműből; *Alla marcia notturna*; *Egy éj a kopár hegyen /Ivanova nocs na liszoj gorje/ Szentivánéj a kopár hegyen/* – szimfonikus költemény; *Intermezzo symphonique in modo classico*; további 1-2 töredék

2.2. Énekes művek:

- 66 dal, 3 jeles sorozat (*Gyermekszoba /Gyetszkaja/; Napfény nélkül /Bez szolnca/; A halál dalai és táncai /Pesnyi i pljaszki szmertyi/*)
- 4-5 kórusmű (többnyire operatöredékek kórusrészletei)
- 1 elkészült opera *Borisz Godunov* (két változat),
- befejezetlen operák, töredékek: *Hovanscsina*, *Szorocsinci vásár /Szorocsinszkaja jarmarka/*, *Salammbó*, *Oidipusz Athénban* stb.)

3. Zenéje

NB: Zenekari vagy zenekar-kíséretes műveinek jelentős részét átdolgozták és -hangszerelték, s ezzel néhol erősen meg is változtatták azokat. Az eredeti változatok mostanában válnak ismertté.

- töredékesség (számos befejezetlen kompozíció)
- zongora-alapú komponálás (a művek eredeti változata leggyakrabban zongorán készült)
- nemzeti és népi témaválasztás
- a modern nyugat-európai törekvések követése; modern harmónia- és formakezelés,
- zenedráma-típusú operazene, erős vokális beállítottság

37. Nemzeti romantika Közép- és Észak-Európában; Csehország, Smetana és Dvořák, Norvégia, Grieg; Finnország, Sibelius

Nemzeti romantikus törekvések

Társadalmi jelenségek:

- fáziskésés, lemaradás a társadalmi és civilizációs fejlődésben
- az európai szabadságmozgalmak, forradalmi törekvések átvétele
- a nemzet-eszme intenzív megjelenése a XIX. század romantikus gondolkodásában
- nemzeti nyelv, nemzeti kultúra – mint a nemzeti önállóság kifejezője és egyben élesztője
- egy-egy jelentős európai minta (oroszok, lengyelek – francia kultúra; csehek – német kultúra) kiválasztása

Zenei sajátosságok; a nemzeti karakter megjelenésének módja:

- az európai minták – műfajok és formák – átvétele, elsajátítása;
- a népzene alapuló sajátos melodika /dallamvilág/;
- a népdalokból és a táncokból eredő ritmusvilág, metrika és formakultúra;
- a nemzeti hangszerkultúrából adódó hangzásvilág
- az európai zenében „ázsiai”-nak ismert elemek – speciális skálák, nyers hangszerelés, „kolorit” – tudatos alkalmazása

Európa új területei

Cseh zene

- európai színvonalú zenei múlt és zenei közélet (ld: Mozart és Praha)
- a német-osztrák zene teljes befolyása, német zenei nyelvhasználat (pl. Stamitz, Czerny)

Bedřich SMETANA (1824-1884)

- Litoměřil-Praha-Göteborg-Praha; zeneszerző, zongorista, karmester;
- 6 szimfonikus költemény, 5 nyitány, 8 opera, kamarazene, zongoraművek
- kiemelkedő kompozíciók:
 - *Má vlast* /Hazám/: hat tételes szimfonikus költemény; legismertebb tétele a 2. mely a Vltava /Moldva/ folyót mutatja be, amint forrástól széles folyammá növekszik
 - *Prodaná nevěsta* /Eladott menyasszony/: opera népi történettel és szöveggel
- a cseh népzene és a romantikus szimfonikus stílus ötvözése, Liszt és Wagner hatása; közérthető és népszerű vígopera-stílus, a cseh nemzeti zene megteremtése

Antonín DVOŘÁK (1841-1904)

- Nelahozeves-Praha-Wien-Praha-New York-Praha; zeneszerző, orgonista, karmester, tanár;
- zongoradarabok, kamaraművek (triók, vonósnégyesek, zongorás négyesek, szerenád), zongoraverseny, hegedűverseny, csellóverseny, szimfonikus táncok, 5 szimfonikus költemény, 4 nyitány, 9 szimfónia, 10 opera; kórusművek, oratorikus művek
- jelentős kompozíciók:
 - *Slovanské tance I-II* /Szláv táncok/: zongoradarab-sorozatok és azok szimfonikus átíratá
 - *Stabat mater*, *Requiem*: oratóriumok

- *Symfonie č. 9 e moll „Z nového světa“* /9. szimfónia, e-moll „Az új világból“/: a szerző kilenc szimfóniája közül a legismertebb, mely az amerikai tartózkodás idején született; klasszicizáló, hibátlan formálású kompozíció
- *Koncert pro violoncello a orchestr h moll* /h-moll gordonkaverseny/: a csellókoncert-irodalom egyik kiemelkedő darabja, melyben a szerző egy szép téma-idézetrel köszöni meg Brahms több-évtizedes támogatását
- Brahms hatása, a cseh népzene erősödő befolyása, jellegzetes szimfonikus stílus

Norvég romantika, Edvard [Hagerup] GRIEG (1843-1907)

1. Élete:

- * 1843.06.15. Bergen; skót eredetű polgárcsalád
- 1858-1862, Leipzig: konzervatóriumi tanulmányok, zongora, orgona, zeneelmélet, zeneszerzés; bemutatkozó hangversenyek (Leipzig, Bergen és Svédország)
- 1863-1870, København, Bergen: néhány évnyi működés a dán fővárosban, koncertek, alkotómunka; találkozás a norvég (északi) népzenevel (Rikard Nordraak); családalapítás, utazások Európában (Róma /Liszt/, Németország)
- 1870-1880, Oslo: zenei egyesület, alkotómunka, hangversenyek, bemutatók (zongoraverseny, Peer Gynt stb.)
- 1880-1907, Bergen: egyesületi munka, alkotás, bemutatók; gyakori betegeskedés, gyógy-utazások
- † 1907.09.04. Bergen

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok

- önálló kompozíciók: táncok, szonáták, karakterdarabok, népdalfeldolgozások;
- sorozatok:
 - *Humoresker / Humoreszke*
 - *Lyriske stykker I-X. hefter / Lírikus darabok 10 füzetben stb.*

2.2. kamarazene: 1 vonósnégyes, néhány szonáta

2.3. zenekari művek

- színpadi kísérőzenék: *Peer Gynt* /Ibsen/; *Sigurd Jorsalfar* /Bjørnson/;
- szvittek: *Holberg Suite*; *Peer Gynt Suite I*, *Peer Gynt Suite II*;
- szimfonikus táncok, 1 zongoraverseny (a-moll), 1 nyitány;

énekes művek

2.4. dalok: több mint 180 kompozíció változatos sorozatokban, német és norvég versekre, népdalokra és népi szövegekre, zongorával vagy zenekarral

2.5. kórusművek: világi és egyházi művek minden kartípusban

3. Zenéje

- gazdag és merész, de a tonalitás keretein belül maradó harmóniavilág;
- az északi (dán/norvég) népzene hatása, modern elvek a népdalfeldolgozásban;
- egyéni, lírai hangvétel, általános hatás az északi nemzeti romantika szerzőire (zongoradarabok, dalok)

Finn romantika, Jean [Johan Julius Christian] SIBELIUS (1865-1957)

1. Élete

- * 1865.12.08. Hämeenlinna: svéd anyanyelvű polgárcsalád, rendezett környezet

- 1865-1889, Hämeenlinna, Helsinki: alapfokú tanulmányok, egyetem (jog, befejezetlen), zeneakadémia (elmélet, zeneszerzés, hegedű)
- 1890-1892, Berlin, Wien: továbbtanulás
- 1892-1926, Helsinki, Järvenpää: beérkezés, alkotómunka, bemutatók otthon és külföldön; utazások, családalapítás, letelepedés (Järvenpää); általános elismertség, sikerek
- 1926-1957 Järvenpää: teljes zeneszerzői elhallgatás, egy-két kompozíció; természetjárás, visszavonultság
- † 1957.09.20. Järvenpää

2. Művei

hangszeres művek

- 2.1.** zongoraművek: kis karakterdarabok változatos méretű sorozatokban
- 2.2.** kamarazene: vegyes darabok elsősorban hegedűvel (szonáták, kvartettek stb.)
- 2.3.** zenekari művek:

- 7 szimfónia: *1. e-moll* (1899/1900); *2. D-dúr* (1902); *3. C-dúr* (1907); *4. a-moll* (1911); *5. Esz-dúr* (1919); *6. d-moll /dór/* (1923); *7. C-dúr* (1925); hagyományos szabású szimfónia-kompozíciók;
- szimfonikus költemények, szvittek – gyakran a Kalevala-mondakör történeteire: pl. *Karelia suite*, *Kullervo suite* (más néven: *Kullervo szimfónia*, öt tételes szimfónia kórossal és szólistákkal), *Lemminkäinen-suite*, *Skogsrået*, *Tapiola*, *Vårsång*, *Finlandia*, *En Saga*, *Tuonelan joutsen*, *Valse triste*, stb.;
- 1 hegedűverseny, nyitányok, koncertdarabok hegedűre és zenekarra,

énekes művek

- 2.4.** dalok (kb. 90) többségükben sorozatokba rendezve, költői vagy népi szövegekre;
- 2.5.** kórusművek: néhány férfi- és vegyeskar finn egyházi énekekre (pl. *Soi kiitokseksi luojan*) vagy a Kalevala-eposz szövegeire (pl. *Venematka*)
- 2.6.** színpadi művek: pl. *Jungfrun i tornet /Leány a toronyban/*, *Pelléas et Melisande* (Maeterlinck); *Jedermann /Akárki/* (Hofmannstahl); *The Tempest /A vihar/* (Shakespeare) stb.

3. Zenéje

- a nemzeti romantika törekvéseinek tudatos vállalása, későromantikus dallamosság;
- a finn népi és nemzeti irodalom hatása (számos kompozíció a Kalevala-témakör alakjairól, eseményeiről), folklorizmus; neoklasszikus vonások
- elkötelezett természetszeretet (az évszakok, az időjárás hangulatai, madárhangok /hattyú, vadlibák, darvak/ stb.)
- tudatos szembefordulás a 20. század modern, spekulatív, atonális kompozíciós technikáival; kiállítás a hagyományos, klasszikus és romantikus műtípusok és formai ideálok mellett

38. A francia és az olasz opera fejlődése; romantikus olasz opera: Rossini, Bellini, Donizetti és Verdi

Francia romantikus operazene

1. A francia „nagyopera” létrejötte:

- Gluck és Méhul hagyományai
- az olasz és német operazene hatása
- a látvány-elemek jelentőségének növekedése (a dramaturgiai egység és hitelesség kárára...)
- dús zenekari hangzás, könnyed stílus
- egzotikus témaválasztás (régmúlt történelem, mítoszok, mesék, távoli kontinensek – /látvány.../)

2. Neves „francia”* romantikus operaszerzők:

- *Daniel-François-Esprit AUBER* 1782-1871
jelentős művek: *La muette de Portici* /A portici néma/, *Fra Diavolo* /Ördög testvér/ (összesen 49 opera)
- *Jacques François Fromental HALÉVY* /Elias LÉVY/ 1799-1862
jelentős mű: *La juive* /A zsidónő/
- *Giacomo MEYERBEER* /Jakob Liebman MEYER BEER/ 1791-1864
jelentős művek: *Les hugenots* /A hugenották/, *Robert le diable* /Ördög Róbert/, *L'Africaine* /Az afrikai nő/, *Le prophète* /A próféta/ (összesen 13 opera)
- *Georges BIZET* 1838-1875
jelentős művek: *Les pêcheurs de perles* /A gyöngyhalászok/, *L'Arlésienne* /Az arlesi lány/, *Carmen*; (összesen kb. 10-12 színpadi mű; kései darabjai a verista szemlélet előfutárai)

* A párizsi operaélet számos idegen országbeli szerzőt vonzott magához: a francia opera virágzásának leg-híresebb szerzői közül Rossini olasz, Meyerbeer német volt

Olasz romantikus operazene

1. Az olasz hagyomány

1.1. Dallamközpontú gondolkodás

1.2. A 'bel canto' kultúrája:

- a korai barokktól kifejlődött, olvadékony, hajlékony, kiegyenlített, virtuóz, mégis 'legato' énekmod (ellentétben a német vagy francia, illetve Verdi, majd a veristák által gyakorolt deklamatívabb énekmoddal), sok rögtönzött díszítmény;
- legismertebb mesterei a barokk korban Antonio Bernacchi (1685-1756), Giovanni Battista Mancini (1714-1800), a romantikában az alábbiak mellett Rossini, illetve a kisebb jelentőségű Nicola Vaccai (1790-1848)

2. Jeles olasz romantikus operaszerzők

- *Gaetano DONIZETTI* 1797-1848;
jelentős művek: *Anna Bolena* /Boleyn Anna/, *L'elisir d'amore* /Szerelmi bájital/, *Lucia di Lammermoor* /Lammermoori Lucia/, *Roberto Devereux* /Ördög Róbert/, *La Fille du régiment* /Az ezred lánya/, *Don Pasquale* (stb; 74 opera), továbbá egyházi darabok, kamaraművek;
Rossini hatása, 'bel canto' gondolkodásmód, nagyoperai gesztusok

– *Gioacchino ROSSINI* 1792-1868

jelentősebb művek: *Guillaume Tell* /Tell Vilmos/, *Il barbiere di Siviglia* /A sevillai borbély/, *L'Italiana in Algeri* /Olasz nő Algírban/ (összesen 39 opera)

– *Vincenzo BELLINI* 1801-1835

jelentős művek: *La Sonnambula* /Az alvajáró/, *Norma* /.../, *I puritani* /A puritánok/ (10 opera)

Rossini hatása, 'bel canto' gondolkodásmód, bensőséges zenei nyelv

Az olasz operazene forradalma

- a drámai és zenei folyamatok technikai összeegyeztetése, a hagyományos operai elemek határainak elmosása, illetve megszüntetése; a folyamatos zenei történéis igénye
- a drámai és zenei folyamatok tartalmi összeegyeztetése: ismételt visszatérés a drámai hitelesség igényéhez (ld. Gluck és Mozart):
- a szimfonikus zenében kikísérletezett hangszerelési és hangnemkezelési (modulációs) technika eredményeinek tudatos alkalmazása a drámai hatás fokozására

Giuseppe (Fortunino Francesco) VERDI (1813 – 1901)

1. Élete:

- * 1813.10.09/10. Le Roncole, ([akkoriban] francia birodalom; Parmai fejedelemség.); falusi kocsmáros/boltos család, írástudatlan szülők (Carlo Verdi, Luigia Uttini), egyszerű környezet
- 1819-33, Le Roncole, Busseto: alap- és középfokú tanulmányok, jezsuita iskola, jó teljesítmény, zenei tanulmányok magánúton (Pietro Baistrocchi, Le Roncole, orgona; Ferdinando Provesi, Busseto, zenekar); templomi szolgálat, korai művek a templom és a helyi zenekar számára (1828, Busseto; nyitány a Sevillai borbély előadásához); jó szemű, gazdag pártfogó (Antonio Barezzi)
- 1833-36-39-1842, Milano, Busseto, Milano: magasabb zenei tanulmányok (Milano, Vincenzo Lavigna, kontra-punkt), rendszeres operalátogatás; zenekarvezetői állás (Filarmonici di Busseto, 1836-39); Antonio Barezzi támogatása; házasság (Margherita Barezzi), két gyermek (Virginia /1837-38/, Icilio /1838-39/), a gyermekek és az anya halála (1838, 1839, 1840); első szerződés 3 operára (Scala, Bartolomeo Merelli); az első jelentős siker, a *Nabucco* bemutatása (1842)
- 1842-46-49, Milano, Paris, London: a sikerek kezdete, szaporodó fölkérések, operabemutatók Itália-szerte; első külföldi meghívások és fölkérések (Franciaország, Anglia);
- 1849-71, Itália, Európa: folyamatosan érkező fölkérések, új opera-bemutatók, felújítások és átdolgozások Itália városaiban (Venezia, Trieste, Bologna, Firenze, Napoli, Roma, Milano stb); illetve néhány európai nagyvárosban (Wien, Paris, London, Berlin, Madrid, Szentpétervár, Kairó stb.);
közös életvitel, majd házasság (1859) Giuseppina Strepponi énekesnővel (1815-1897), magas színvonalú emberi és szakmai kapcsolat, együttműködés;
a zeneszerző Giuseppe Mazzini, Giuseppe Garibaldi és Camille Cavour mellett a risorgimento (*risorgimento* /ol./ = fölserkenés, újjáéledés) emblematis alakjává válik /neve mozaikszóként kiadja az olasz egységért harcoló király nevét: Vittorio Emanuele **Re D'Italia**/;
- 1872-87, Olaszország: 15 év hallgatás az Aida sikere után, visszavonultság, gazdálkodás, jótékonykodás; egyetlen alkotás: *Requiem* (1874)
- 1887-93-1901: az utolsó két opera elkészítése, az életmű áttekintése
- † 1901.01.27. Milano

2. Művei:

2.1. operák (28; 26 eredeti, 2 saját mű átdolgozása /*Jeruzsálem – A lombardok*; *Aroldo – Stiffelio*/)

[vastagon szedve a 15 jelentékenyebb, s általános repertoárdarabbá vált mű; zárójelek között a szövegekíró-írók és a szöveg alapjául szolgáló szerzők neve, illetve az eredeti mű címe]

2.1.1. a bemutatkozó darabok:

- 1839: *Oberto Conte di San Bonifacio /Oberto, San Bonifacio grófja/*
[Temistocle Solera; Antonio Piazza: *Rocester*]
- 1839: *Un giorno di regno /A pünkösdi királyság/ v. Il finto Stanislao /A furfangos László/*
[Felice Romani; Alexandre Vincent Pineu-Duval: *Le faux Stanislas*]
- 1842: ***Nabucco***,
[Temistocle Solera; Auguste Anicet-Bourgeois és Francis Cornu: *Nabuchodonosor*]

Zh: *Nabucco – Atto II. 7. Aria e Scena. S'appressan gl'istanti... (Canon)* 3:20

[a történet azon pontján vagyunk, melyben Nabukodonozor váratlanul hazatér, megszegyeníti a trónjára pályázó Abigélt, majd kihirdeti: istennek tartja magát: „*S'appressan glistanti d'un'ira fatale*” / „*Közeleg a végzetes harag pillanata...*” az egymás után belépő három szereplő, majd a kórus kánonszerűen a főtémával indít, az egyszerű zenekari kíséret fölött egyre monumentálisabb a nagyszabású jelenet hangképe]

2.1.2. a kísérletezés időszakának („gli anni di galera” /a gályarabság évei/) eredményei:

- 1842: ***I lombardi*** – *alla prima crociata /A lombardok – az első keresztes háborúban/* (1843?)
[Temistocle Solera; Tommaso Grossi: *Lombardi alla prima crociata*]
- 1843: ***Ernani*** (1844?)
[Francesco Maria Piave; Victor Hugo: *Hernani*]
- 1844: *I due Foscari /A két Foscari/*
[Francesco Maria Piave; George Byron: *The Two Foscari*]
- 1845: *Giovanna d'Arco, /Jeanne d'Arc /*
[Temistocle Solera; Friedrich Schiller: *Die Jungfrau von Orleans*];
Alzira
[Salvadore Cammarano; Francois-Marie Arouet Voltaire: *Alzire, ou les Américains*],
- 1846: *Attila*,
[Temistocle Solera; Zacharias Werner: *Attila, König der Hunnen*]
- 1847: *I masnadieri /A haramiák/*
[Andrea Maffei; Friedrich Schiller: *Die Räuber*],
Macbeth
[Francesco Maria Piave, Andrea Maffei; William Shakespeare: *Macbeth*]
Jérusalem / Gerusalemme /Jeruzsálem/ (A lombardok átdolgozása)
[Alphonse Royer, Gustave Vaëz; Tommaso Grossi: *Lombardi...*]
- 1848: *Il corsaro /A kalóz/*
[Francesco Maria Piave; George Byron: *The Corsair*]
- 1849: ***Luisa Miller*** /*Ármány és szerelem/*
[Salvadore Cammarano; Friedrich Schiller: *Kabale und Liebe*],
La battaglia di Legnano /A legnanoi csata/,
[Salvadore Cammarano; Joseph Méry: *La Bataille de Toulouse*]
- 1850: *Stiffelio*
[Francesco Maria Piave; Émile Souvestre, Eugène Bourgeois: *Le Pasteur ou L'évangile et le foyer*]

Zh: *Rigoletto* – Atto III. Scena 2. *Bella figlia dell'amore* (Quartetto) 4:27

[az operairodalom egyik legdrámaibb kvartettje: A mantovai herceg (tenor) érzékeny udvarol Maddalénának (mezzoszoprán); Rigoletto (bariton), és leánya, Gilda (szoprán) rejtőzködve figyel s kommentálja a jelenetet. Négy lelkiállapot és négyféle hozzáállás: a herceg rutinos széptevése, Maddalena magakellettő kacér-sága, Rigoletto dühe és Gilda szerelmes csalódottsága egyidejűleg jelenik meg a négy szólam zenei gesztusaiban.]

2.1.3. az érett „nagyoperák”:

– 1851: ***Rigoletto***

[Francesco Maria Piave; Victor Hugo: *Le roi s'amuse*]

– 1853: ***Il trovatore*** /*A trubadúr*/

[Salvadore Cammarano; Antonio Garcia Gutierrez: *El trovador*],

La Traviata

[Francesco Maria Piave; Alexandre Dumas: *La dame aux camélias*]

– 1855: *Les vêpres siciliennes* /*I vespri siciliani* /*Szicíliai vecsernyék*/

[Charles Duveyrier, Eugène Scribe; Charles Duveyrier, Eugène Scribe: *Le duc d'Albe*]

– 1857: *Aroldo* (A *Stiffelio* átdolgozása)

[Francesco Maria Piave; Émile Souvestre, Eugène Bourgeois: *Le Pasteur...*]

Simon Boccanegra

[Francesco Maria Piave; Antonio Garcia Gutierrez: *Simon Boccanegra*],

– 1859; ***Un ballo in maschera*** /*Álarcosbál*/

[Antonio Somma, Francesco Maria Piave; Eugène Scribe: *Gustave III. ou Le bal masqué*]

– 1862: ***La forza del destino*** /*A végzet hatalma*/,

[Francesco Maria Piave; Ángel de Saavedra: *Don Álvaro o la fuerza del sino*]

– 1867: ***Don Carlos***

[Joseph Méry, Camille du Locle; Friedrich Schiller: *Don Carlos*]

– 1870: ***Aida***

[Antonio Ghislanzoni; Auguste Mariette (Temistocle Solera?): *Aida*]

2.1.4. a kései operák:

– 1887: ***Otello***

[Arrigo Boito; William Shakespeare: *The Tragedy of Othello, the Moor of Venice*]

– 1893: ***Falstaff***

[Arrigo Boito; William Shakespeare: *The Merry Wives of Windsor; King Henry IV*]

2.2. egyéb vokális művek:

– *Messa da Requiem*,

– *Quattro pezzi sacri* /Négy vallásos ének: 1. Ave Maria, 1. Stabat Mater, 3. Laudi alla Vergine Maria, 4. Te Deum/

– dalok, románcok (19), 2 motetta, 2 himnusz

2.3. hangszeres művek: 2 zongoradarab, egy vonósnégyes, 5 szimfonikus darab

3. Zenéje:

– az operaműfaj korszerűsítése: a drámai folyamatok zenébe öntése, az elszigetelt operai „számok” (ária, recitativo, kar stb.) fokozatos megszűnése, gazdag modulációs technika a dramaturgiai változások hangsúlyozására

- énekközpontú operai gondolkodás (szemben a szimfonikus alapú wagneri operazenevel)
- igényes szövegválasztás (4 Schiller, 3 Shakespeare, 2 Byron, 2 Hugo, 1 Voltaire, 1 Dumas); intenzív együttműködés, illetve beavatkozás az operaszövegkönyv megírásába (Temistocle Solera, Francesco Maria Piave, Arrigo Boito, Giuseppe Ghislanzoni)
- a zenekari hangzás jelentőségének fokozatos növekedése, a zenekar-kezelés erőteljes fejlesztése
 - korai korszak: nyers hatások, tömörszerű hangzás, homofonikus, egyszerű fogalmazásmód (Nabucco)
 - kései darabok: gazdag partitúra, polifonikus szövés mód, kiemelt hangszerek ötletgazdag, szólisztikus alkalmazása, állandó jelentéssel bíró visszatérő zenekari motívumok

39. A romantikus operazene új útja; Wagner operazenéje

(*Wilhelm*) **Richard WAGNER (1813-1883)**

1. Élete:

- * 1813.05.22. Leipzig; polgárcsalád (rendőrhivatalnok apa /meghalt 1813-ban/, színész nevelőapa /Ludwig Geyer/, korai találkozás a színházzal),
- 1814-1827, Dresden; iskolai tanulmányok (Possendorf, Dresden-Kreuzschule), alapfokú zenetanulás, korai színházi és operaélmények, a nevelőapa halála /1821/, sok családi zavar (költözések, gyerekek „szétosztása” rokonoknál stb.)
- 1827-1833, Leipzig: gimnázium, intenzív irodalmi érdeklődés /nyelvész nagybácsi/, vers- és drámaírás, zongora- és elmélet-tanulás, első zeneszerzési próbálkozások, sikeres bemutatók (zongoraszonáta /1831/, d-moll nyitány, B-dúr szimfónia /1832/), egyetemi tanulmányok (1831-)
- 1833-1841: változatos feladatok /korrepetitor, karigazgató, dramaturg, karmester, zeneigazgató/ különféle színházi és operatársulatoknál: *Würzburg* /1833-34/, *Bad Lauchstädt* /1834/, *Magdeburg* /1834-37/, *Königsberg* /1837/, *Riga* /1837-39/, *Paris* /1840-41/; első operák elkészítése, bemutató /*Liebesverbot*/ ; nősülés (Minna Planer, énekes, színésznő), állandó pénzügyi zavarok, adósságok;
- 1842-1849; Dresden: letelepedés, állás (Hofoper, udvari zeneigazgató), bemutatók (*Rienzi* 1842, *A bolygó hollandi*, 1843, *Tannhäuser* 1845); elmélyülés a német középkori irodalomban (Nibelung-mondakör, Grál-legenda), témakeresés; forradalom /1848, 1849/, elfogatóparancs, menekülés;
- 1849-1864; újabb utazások: Weimar, Paris, Zürich, London, Venezia, Luzern, Bruxelles, Wien, Karlsruhe, Szentpétervár, Moszkva, Budapest etc.: a Nibelung-mondakör tanulmányozása, tanulmányok, elméleti írások, zaklatott magánélet, Wesendonck-ismeretség, támogatás, botrány /1852-59/, végleges válás, új szerelem (Liszt Cosima); komponálás, koncertek, bemutatók (*Lohengrin*, 1850, *vegyes művek, operarészletek*, 1853); amnesztia (1862);
- 1864-1871; München /1864-65/, Tribschen /1866-71/: II. Lajos bajor király anyagi és politikai pártfogása (adósságrendezés, lakhely, munkakörülmények), koncertek, bemutatók (*Trisztán és Izolda* 1865, *A Rajna kincse* 1869, *A Walkür* 1870); a végleges Wagner-operaház keresése, megtalálása (Bayreuth)
- 1872-1883: Bayreuth, letelepedés, színházépítés (1872-75), előadások
- 1883.02.18 † Venezia

2. Művei:

2.1. operák (14) három fő típusban

- romantikus („párizsi”) hősi opera:
 - 1829-32: *Die Hochzeit* /A menyegző/, töredék
 - 1833: *Die Feen* /A tündérek/
 - 1834-36: *Liebesverbot* /Szerelmi tilalom/,
 - 1841: *Rienzi* [, *der letzte der Tribunen*] /Rienzi [az utolsó tribunus]/
- német nemzeti opera:
 - 1841: *Der fliegende Holländer* /A bolygó hollandi/,
 - 1845/47: *Tannhäuser* [*und der Sängerkrieg auf der Wartburg*] /Tannhäuser [és a wartburgi dalnokverseny],
 - 1848: *Lohengrin*
- a wagneri nagyopera:

- 1859: *Tristan und Isolde* /Trisztán és Izolda/,
- 1867: *Die Meistersinger von Nürnberg* /A nürnbergi mesterdalnokok/,
- 1869: *Das Rheingold* /A Rajna kincse/,
- 1870: *Die Walküre* /A walkür/,
- 1871: *Siegfried* /.../,
- 1874: *Götterdämmerung* /Az istenek alkonya/

[*Der Ring der Nibelungen* /A Nibelung gyűrűje/: *Das Rheingold* – *Die Walküre* – *Siegfried* – *Götterdämmerung*; első teljes előadás: 1876. augusztus 13-30.)]

- 1882: *Parsifal*

2.2. más énekes művek:

- dalok (kb. 20), 1 dalciklus (*Wesendonck-Lieder*) önálló áriák
- 8 kisebb-nagyobb kórusmű
- 1 kantáta
- 1 szomorújáték, operatöredékek

2.3. hangszeres művek

- zongoradarabok (2 fuga, 4 szonáta, 1 fantázia, átiratok, táncok, szalondarabok)
- kamarazene: 1 vonósnégyes
- zenekari művek: 8 nyitány (*Paukenschlag*, *Die Braut von Messina*, 1. *d-moll*, 2. *C-dúr*; *Columbus*, *Polonia*, *Rule Britannia*, *Faust*, 2 töredék, a folsoroltakból is jónéhány elveszett), 3 induló, 3 szimfónia (1. *C-dúr* 2. *E-dúr*), egyéb koncertdarabok (pl. *Siegfried-Idyll*), átiratok

2.4. zenei tárgyú írások

- *Kunst und Revolution* / Művészet és forradalom (1849),
- *Oper und Drama* / Opera és dráma (1851),
- *Zukunftsmusik* / A jövő zenéje (1860),
- *Über das Dirigieren* / A vezénylésről (1869),
- *Beethoven* (1870)
- *Religion und Kunst* / Vallás és művészet (1881)

3. Zenéje

- gazdag, többértelmű harmóniavilág, merész modulációk (legjellemzőbb megjelenés: a „Trisztán-akkord”)
- monumentalitás (zenekari méretek, hangzás, színpadkép, a művek hosszúsága stb.)
- a „Sprechgesang” / az „énekbeszéd” eszköze: a színpadi beszéd, párbeszéd wagneri megjelenése; deklamált szöveg-megszólaltatás félúton a próza és a „természetellenesnek” tartott recitativo között (*Sprech|gesang* /ném./ = beszéd|ének)
- a „Leitmotiv”-technika: az egy-egy műben fontos szerepet játszó személyek, tárgyak vagy jelenségek zenei megjelenítése, összekapcsolása egy mindig azonos módon megjelenő, jól fölismerhető dallam- vagy harmóniafordulattal; némelyik vezérmotívum több operában is megjelenik (*Leit|motiv* /ném./ = vezető|motívum; vezér|gondolat)
- a „Gesamtkunstwerk” gondolata: az opera minden művészi eszközének – szöveg, zene, színpadi mozgás, látvány – egységes kezelése, egy vezérgondolat köré csoportosítása (*Gesamt|kunst|werk* /ném./ = össz|művészeti alkotás; azaz: az a legjobb, ha az operajáték minden elemét ugyanaz a személy találja ki...)

– érdeklődés a 19. század jelentékeny politikai – forradalmi, korai szocialista és anarchista – mozgalmairól (Proudhon, Bakunyin); fogékonyság a modern és kortárs filozófia iránt (Feuerbach, Schopenhauer, Nietzsche)

ZH

Richard WAGNER: Trisztán és Izolda

műfaj:	<i>opera</i>
eredeti cím:	<i>Tristan und Isolde</i>
keletkezés:	1857-59
bemutató:	1865. június 10.
szöveg:	<i>különbőféle középkori legendák alapján Richard Wagner</i>
történet:	<p>- Az Írországból Cornwallba tartó hajón Trisztán, a győztes cornwalli hadvezér viszi a legyőzött írek hercegnőjét, Izoldát, aki Marke királynak, Trisztán nagybátyjának lesz felesége. Az úton apránként kiderül, hogy Trisztán a harcban megölte Izolda vőlegényét, Moroldot, de maga is sebet kapott, melyet álnéven Írországból éppen (a varázslatos gyógyítási tudományáról ismert) Izoldával gyógyított meg. Izolda rájött, ki a sebesült, de későbbre halasztotta a bosszút. A hajóút végén, mielőtt partot érnek, Izolda mérget készít elő, hogy mindketten meghaljanak, de komornája a mérget bájjalra cseréli.</p> <p>- Marke király kastélyában a két, szerelemben esett fiatal küzd a színleléssel, s mikor a szenvedélyt megsejtő Melot vadászatra megy a királlyal, azonnal egymáshoz sietnek. Szüvevényes együttlétüket a váratlanul visszaérkező király és kísérete zavarja meg: Marke szomorúan vádol, Melot összecsap Trisztánnal és súlyosan megsebesíti.</p> <p>- Trisztán saját várában haldoklik, s a tengerparton várakozik, remélve Izolda érkezését. A lány végül megjön, de már nem tud segíteni szerelmesén. Hamarosan megérkezik Marke király, aki Izolda komornájától időközben megtudta a végzetes szenvedély magyarázatát, de bocsánatát már csak két haldoklónak adhatja. Trisztán a sebeibe, Izolda bánatába hal bele.</p>
felépítés:	<p>3 felvonás</p> <p>1. Hajóút Írországból Cornwallba;</p> <ul style="list-style-type: none"> - a közelgő események és a velük kapcsolatos érzelmek ismertetése - az előzmények elbeszélése - Trisztán és Izolda végzetes találkozása <p>2. Királyi kastély Cornwallban;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Trisztán és Izolda szenvedélyének beteljesülése - a kapcsolat lelepleződése; felelősségrevonás, párbaj, sebesülés <p>3. Trisztán vára Kareolban;</p> <ul style="list-style-type: none"> - a haldokló Trisztán várkozása Izoldára - Izolda érkezése és búcsúzkodása - Marke és kíséretének érkezése, az események tisztázódása, a szerelmesek halála

Wagner: *Trisztán és Izolda* – Bevezetés: a Trisztán-harmónia – f-h-disz'gisz'

40. Új áramlatok a századforduló zenéjében; a verista operazene; Puccini

A későromantikus operazene; Mascagni, Leoncavallo és a verizmus;

1. Előzmény

1.1. A későromantika és a századforduló olasz-francia szimfonikus zenéje:

- színgazdag hangszerelés (Bizet)
- egzotikus elemek (Debussy, Ravel)

1.2. A későromantika és a századforduló operazenéje

- egzotikum: keleti (vagy keletiesnek vélt) hangsorok és melodika (ázsiai skálák, pentatónia), (ütő és fúvó) hangszerek, hangszínek
- labilitás: ametrikus ritmika, bitonalitás, politonalitás, distancia-skálák
- politikai/társadalmi érzékenység (témák)

2. A verizmus

2.1. Eredete, előzménye:

- a romantikus realizmus (Hugo, Balzac)
- Verdi (Traviata, Otello) és Bizet (Carmen) operazenéje, témaválasztása
- a naturalista /természethű/ irodalom, képző- és színházművészeti törekvések

2.2. Törekvése:

- az emberi élet valóságú ábrázolása (*vero /ol./ = igaz*)
- válasz az idealizáló, túlzó, misztikus romantikus látásmódra

2.3. Eszközei:

- hétköznapi témaválasztás, aktuális társadalmi /politikai/ témák
- közhelyes, egyszerű dallamok, zenei gesztusok (→ filmzene..)
- színgazdag hangszerelés és harmóniakezelés
- erős (dinamikai és hangszínbeli) hatások
- egyes szereplőket, eseményeket vagy tárgyakat jelképező vezérmotívumok alkalmazása (Wagner-hatás)
- gyakori közjátékok (színváltás, hangulatfestés) beiktatása

2.4. Képviselői: a Giovane Scuola Italiana /fiatal olasz iskola/ csoportja:

mindegyikük számos operát írt, de ezek közül egyetlen maradt repertoárdarab;

- Ruggiero LEONCAVALLO (1857-1919) : *I pagliacci* /A bajazzók/, *La Bohème*, *Zazá* stb. összesen 9 opera, 11 operett, néhány egyéb mű
- Pietro MASCAGNI (1863-1945): *Cavalleria rusticana* /Parasztbecsület/, *Silvano*, *Zanetto*, *Iris*, *Amica* stb. összesen 15 opera, 1 mise, néhány zenekari kompozíció
- Francesco CILÈA (1866-1950): *Adriana Lecouvreur*, *L'Arlésiana*, *Gina* stb. összesen 5 opera, néhány más mű
- Umberto GIORDANO (1867-1948): *Andrea Chénier*, *Fedora*, *Mala vita*, *Regina Diaz* stb. összesen 14 opera
- Riccardo ZANDONAI (1883-1944): *Francesca da Rimini*, *Conchita*, *Giulietta e Romeo* stb. összesen 13 opera, továbbá szimfonikus művek és egyházi énekes kompozíciók

Pietro MASCAGNI: / *Parasztbecsület*

műfaj:	énekes mű, színpadi mű, opera (melodráma)
eredeti cím:	<i>Cavalleria rusticana</i>
keletkezés:	1889 (a Sonzogno cég pályázata)
bemutató:	1890. május 17. Roma, Teatro Costanzi
szöveg:	Giovanni Verga (1840-1922) szicíliai költő <i>Cavalleria rusticana</i> című novellája
libretto:	Giovanni Targioni-Tozzetti (1859-1934) és Guido Menasci (1864-1925) [az opera szövege meglehetősen hűséggel követi az eredeti dráma fonalát, a cselekmény hely és időbeli sűrítésével valamint számos mellékszereplő kihagyásával]
fölpítés:	1 felvonás: előjáték + 12 jelenet
történet:	<p><i>Preludio – a) A helyszín egy szicíliai falu templomja előtti tér, 1880-as év húsvét vasárnapja. Az opera kezdeti szakaszának zenéje a húsvétvasárnap ünnepi hangulatát idézi. b) A függöny mögül, Turiddu hárfa-kíséretes Siciliana szerenádja hallható, mely Lolának szól. c) Ezt követően egy drámaibb jellegű zenekari rész következik, melyben a Santuzza-Turiddu-duett fő dallama dominál.</i></p> <p><i>1. A templomba készülők falusiak összegyűlnek a főtéren, a tavaszt és a húsvéti ünnepet köszöntik.</i></p> <p><i>2. Santuzza bekopog Lucia asszony kocsmájába, Turiddu keresi. Az öregasszony azt válaszolja, hogy a fia Francofontéba ment borért. Santuzza azonban megjegyzi: Turiddu a faluban látták ma éjjel.</i></p> <p><i>3. Közben megjelenik a színen a fuvaros Alfio, aki húsvétra hazajött szeretett feleségéhez, Lolához. A szabad fuvaros élet örömeiről énekel, a zenét az oroszlán csattogását és a lovak ügetését imitáló hangzások kísérik.</i></p> <p><i>4a Alfio óbort kér a kocsmárosnétől az azonban azt feleli, hogy az óbor épp elfogyott, de Turiddu már elindult újabb adagért a szomszéd faluba. Alfio gyanútlanul megerősíti Santuzza állítását, miszerint az éjjel ő is látta Turiddu-t, még hozzá nem messze az ő házatól, majd elmegy.</i></p> <p><i>4b. Ezt követően a falusiakból álló kórus, Santuzza szőlőjével, falusi népi himnuszt énekel Szűz Máriához. Ez a zeneszám a híres Húsvéti kórus.</i></p> <p><i>5. A falu lakosai mind bemennek a templomba, a téren csupán Santuzza és Lucia asszony marad. Santuzza sírva panaszkodik: Turiddu régen Lolának udvarolt, azonban elvitték katonának, Lola pedig férjhez ment egy másik fiúhoz, Alfiohoz. Mikor Turiddu hazatért a katonaságból és szembesült Lola házasságával, Santuzzánál keresett vigasztalást. Lola azonban visszacsábította Turiddu-t, mire az ott hagyta az érte jó hírért és becsületéért feláldozó lányt, Santuzzát. Az öregasszony – miután végighallgatja a lány siralmát – elindul a templomba.</i></p> <p><i>6. Közben színre lép Turiddu, akit Santuzza felelősségre von éjszakai kimaradása miatt. Turiddu mindent tagad, és azt állítja, hogy borért volt a közeli faluban. Santuzza elmondja neki, hogy az éjszaka látták a faluban.</i></p> <p><i>8. Santuzza pedig könyörögni kezd Turiddu-nak, hogy ne hagyja el. Ő azonban félretaszítja a lányt és elrohan Lola után a templomba.</i></p> <p><i>9. Megjelenik a színen Alfio. Az elkeseredett Santuzza mindent elárul Lola és Turiddu viszonyáról a semmit sem sejtő felszarvazott férjnek. Értesülve az addig a világ leghűségesebb asszonyának hitt feleség félrelépéséről, Alfio dühöngeni kezd, majd bosszút esküdve elrohan.</i></p> <p><i>10. Intermezzo. A dráma csúcspontján pár percre megszakad a cselekmény. A függöny mindeközben felvonva marad, de a színpad üres.</i></p> <p><i>11. A mise végén Turiddu a barátjaival a közeli kocsmába megy egy pohár borra. A temperamentumos bordalba a kórus és Lola is bekapcsolódik.</i></p>

12.a Visszatér a kocsmába Alfio. Turiddu, aki nem tud Alfio és Santuzza beszélgetéséről, borral kínálja Alfio, az azonban visszautasítja mondván, hogy az ő bora benne méreggé válik. Turiddu sértesnek veszi Alfio szavait és megharapja annak a fülét, ami szicíliai szokás szerint azt jelenti, hogy készen áll a párbajra. A jelenlévők lefognak mindkettőt. Alfio úgy dönt, hogy inkább elmegy, azonban még odaszól Turiddunak: „a kertek alatt rám találsz”.

12b. Turiddu retteg, felébred benne a bűntudat, elbúcsúzik anyjától és elrohan. Néhány perccel később a falubeliek riadtan kiáltják: „Megölték Turiddu!”

Giacomo PUCCINI (1858-1924)

1. Élete

- * 1858.12.22. Lucca: zenészcsalád,
- 1864-83: Lucca, Milano zenei tanulmányok (Bazzini, Ponchielli)
- 1883-1924: kedvező kiadói szerződés (Ricordi), kizárólagos zeneszerzői munka
- † 1924.11.29. Bruxelles

2. Művei

énekes művek

- dalok, kórusművek
- mise (Messa di Gloria), requiem
- operák:
 - 1884: *Le Villi* / Lidércek
 - 1889: *Edgar*
 - 1893: *Manon Lescaut*
 - 1896: *La Bohème* / Bohémélet
 - 1900: *Tosca*
 - 1904: *Madama Butterfly* / Pillangókisasszony
 - 1910: *La Fanciulla del West* / A Nyugat lánya
 - 1917: *La Rondine* / A fecske
 - 1918: *Il trittico* – *Il Tabarro*; *Suor Angelica*; *Gianni Schicchi* / Triptichon – A köpeny, Angelika nővér, Gianni Schicchi
 - 1924: *Turandot* (befejezés: Alfano, 1926)

hangszeres művek

- orgona- és zongoraművek
- kamaraművek (vonósnegyesek)

3. Zenéje

- a későromantikus zeneszerzői ötletek alkalmazása (bitonalitás, egészhangú skála)
- színes hangszerelés
- egzotikus témaválasztás

41. A későromantikus osztrák és német zene: Mahler és Richard Strauss

Az osztrák/német későromantika

1. A későromantika

1.1. Művészi törekvések, társadalmi háttér, élményanyag:

- törekvés a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésére (munkásmozgalom, utópisztikus politikai és társadalmi mozgalmak) későromantikus realizmus
- „újhumanizmus”: a zene és a többi művészetek eszmei értékeinek közkinccsé tétele, a közösség minőségének emelése
- összművészeti törekvések (Wagner, Gesamtkunstwerk): minden /minél több/ művészet eszközeinek egyesítése egy-egy alkotásban
- miszticizmus (a meseszerű, fantasztikus, irreális elemek túlhajtott keresése)
- a természet és az ősi hagyományok (népkultúra, illetve régi kultúrák /kínai, görög stb./) idealizálása
- a romantika általános jegyeinek – szenvedélyesség, végletesség, vágyódás stb. – további hatása

1.2. Stílusjegyek

- illusztrativitás, programzenei jelleg
- a külsőségek, hatás-elemek, virtuozitás jelentőségének növekedése
- monumentalitás (a zenekar, az előadó együttesek, valamint a művek méreteiben)
- hangnemi labilitás, kétértelműség / bitonalitás ? sokértelműség / politonalitás (többféleképpen értelmezhető bővített és szűkített harmóniak alkalmazása; kromatikus szólamvezetés és harmonizálás; állandó modulációk; speciális alapakkordok / „Tristan-akkord”, „sixte ajoutée”/
- ametrikus ritmika: a ritmus súlyviszonyainak föllazítása (hangsúly-eltolás; szinkópák; gyakori ütem- és tempóváltások; különféle metrumok egyidejű alkalmazása)
- formai kötetlenség (a klasszikus formák szabályainak föllazítása vagy újraértelmezése; szabad, improvizatív formálás; motivikus formaképzés; ostinato-technika; monomatika)
- merész és gazdag hangszerelés (hangszínkeverés; egzotikus és kísérleti hangszerek alkalmazása)

A századvégi későromantika átmenetének jelentős szerzői:

Gustav MAHLER (1860-1911)

1. Élete

- * 1860.07.07. Kalischt (Monarchia; ma: Kaliště, Csehország): német zsidó iparoscsalád,
- 1860-1880, Iglau (Jihlava), Wien: gyermekévek, tanulóévek; keserves családi élmények, zongorázás, korai koncertek (1870-), gyors tanulás, konzervatórium (1875-78) zongora (Julius Epstein), zeneszerzés (Franz Krenn); egyetem (1878-1880) filozófia, irodalom; 20 évesen minden zenei tanulmány befejezése;
- 1880-1888, Bad Hall, Laibach (Ljubljana), Wien, Olmütz (Olomouc), Kassel, Praha, Leipzig: zenekarok, operatársulatok; korrepetitori/karmesteri munka; bővülő repertoár, elismertség; különleges jártasság a Mozart- és a Wagner-operák terén
- 1888-1891, Budapest: Magyar Királyi Operaház; főzeneigazgató, vezető karmester; Wagner-bemutatók, szimfonikus koncertek (az I. szimfónia ősbemutatója)

- 1891-1897, Hamburg, Stadttheater: sok, elsősorban operakarmesteri munka, rengeteg előadás, zenei és anyagi sikerrel, kevesebb filharmonikus koncert; kevés zeneszerzés (két szimfónia /II-III./ befejezése és bemutatása)
- 1897-1907, Wien Hofoper: opera-karmesteri munka; filharmonikus koncertek; öt szimfónia (IV-V-VI-VII-VIII.), köztük az „ezrek szimfóniája” befejezése; megházasodás, két gyermek születése, egy gyermek halála, kezdődő betegeskedés
- 1908-1911 New York, Metropolitan, Carnegie Hall: opera-előadások, hangversenyek, utolsó szimfónia-kompozíciók, bemutatók; harcok a karmesteri munka körül, romló egészségi állapot, romló házasság; visszautazás Európába halálos betegen;
- † 1911.05.18. Wien

2. Művei

2.1. Hangszeres művek

- 9 (10) szimfónia
- 1-4.: „Wunderhorn-szimfóniák” – motívumokkal a Wunderhorn-dalciklus zenei anyagából
 - 1. *Sinfonie, D-Dur* (1890, 1896); 4 tétel, 60-70' nagy zenekar;
 - 2. *Sinfonie* [„*Auferstehung / Resurrection / Feltámadás*”] (1894); 5 tétel, 80-90' nagy zenekar + orgona, S, A, vegyeskar
 - 3. *Sinfonie* (1896); 6 tétel, 100' nagy zenekar + A, női- és gyermekkar
 - 4. *Sinfonie G-Dur* (1901); 4 tétel, 60' nagy zenekar + S
- 5-8.: „középső szimfóniák”
 - 5. *Sinfonie* (1902); 5 tétel, 60-70' nagy zenekar
 - 6. *Sinfonie, a-Moll* [„*Tragische/Tragikus*”] (1904); 4 tétel, 80' nagy zenekar
 - 7. *Sinfonie* (1905); 5 tétel, 80' nagy zenekar
 - 8. *Sinfonie, Es-Dur* [„*Sinfonie der Tausende / Ezrek szimfóniája*”] (1907), 4 tétel, 85 ' nagy zenekar + S, S, S, A, A, T, B, B, vegyeskar, gyermekkar
- 9-10.: „kései darabok”
 - 9. *Sinfonie* (1910); 4 tétel, 75-90' nagy zenekar
 - 10. *Sinfonie Fis-Dur* (1910, vázlatok); 5 tétel

2.2. Énekes művek

- dalciklusok:
 - *Drei Gesänge* (1880) /Három ének/;
 - *Lieder und Gesänge I.* (1883) /Dalok és énekek, I. füzet; 5 dal/;
 - *Lieder und Gesänge II.* (1887) /..., 4 dal/;
 - *Lieder und Gesänge III.* (1890) /..., 5 dal/;
 - *Lieder eines fahrenden Gesellen* (1886) /Egy vándorlegény dalai, 4 dal/; zongorával vagy zenekarral
 - *Des Knabens Wunderhorn* (1901) /A fiú csodakürtje, 12 dal/;
 - *Rückert-Lieder* (1904) /5 dal/ zongorával vagy zenekarral

- *Kindertotenlieder* (1904) /5 dal/ zenekarral
- *Das Lied von der Erde* (1908) /Dal a Földről/
- kantáta: *Das klagende Lied* (1880) /A panaszdal/
- opera-átirat (Carl Maria Weber vázlataiból): *Die drei Pintos* (1887) /A három Pinto/

3. Zenéje, jelentősége

- a szimfónia műfaj kereteinek feszegetése, szimfonikus dalok, oratorikus szimfóniák
- a wagneri eszközök tisztán szimfonikus átültetése
- újszerű hangszerelés (a zenekari létszám növelése, ritka hangszerek állandósított alkalmazása, az egyes hangszerekkel szemben támasztott igény növelése /virtuozitás/, speciális szokatlan effektusok, hangszínkeverések)
- törekvés a monumentalitásra
- romantikus „ostinato-technika”: feszültségkeltés zenei gesztusok, hatáselemek ismételtetése révén (út 20. századi ostinato-technika és a repetitív zene felé)
- érzelmes, szentimentális zenei kifejező eszközök alkalmazása
- szándékoltnan vulgáris, naturalista elemek megjelenése (romantikus realizmus)
- rusztikus humor
- rendkívül koncentrált és magas színvonalú betanítói és karmesteri, előadói tevékenység: törekvés a 'Gesamtkunstwerk' előadói alkalmazására, beavatkozás az operaelőadások nem-zenei jellegű részleteibe (rendezés, díszletek, világítás, színpadi mozgás)

Richard (Georg) STRAUSS (1864-1949)

1. Élete

- * 1864.06.11. München: zenész család (az apa zenekari kürtös), korai otthoni zenei tanulmányok
- 1864-1885 München, Berlin, Meiningen: általános tanulmányok, zenetanulás konzervatív kontroll alatt (Wagner-tilalom...), korai zeneművek (zongoradarabok, kamarazene, kisebb szimfonikus művek); rövid egyetemi tanulás (művészettörténet); ismeretség Hans von Bülow-val (Berlin), első karmesteri tapasztalatok (Meiningen)
- 1886-1898 München, Weimar, München: karmesteri állás, zeneszerzés („szimfonikus időszak”) Münchenben (86-89), Weimarban (89-94), majd ismét Münchenben (94-98); zenekari és opera-előadások, túlnyomóan szimfonikus zeneművek komponálása; párhuzamos zeneigazgatói munka 1894-től Berlinben Bülow halála után
- 1898-1918 Berlin: zeneigazgatói állás, operaelőadások, hangversenyek, operabemutatók („opera-időszak”); általános elismertség, sikeres bemutatók, jelentékeny társadalmi tevékenység (zeneművész-érdekvédelmi szervezet alapítása); utazások Európában és az USA-ban
- 1919-1949 Berlin, Garmisch-Partenkirchen: visszavonulás, komponálás ritkuló utazások; kényes döntések kényes politikai helyzetekben (német birodalmi propaganda);
- † 1949.09.08. Garmisch-Partenkirchen

2. Művei

2.1. hangszeres művek

- zongoradarabok: 22 karakterdarab és -sorozat, 3 kis tánckompozíció, 2 szonatina, 8 szonáta, fantázia

- kamarazene: vegyes kompozíciók (pl. kürt-etüdök, 2 hegedű-zongora-duó, zongorás- és vonóskvartett)
- zenekari művek:
 - 7 szimfonikus költemény: *Don Juan, Tod und Verklärung, Macbeth, Till Eulenspiegels lustige Streiche, Also sprach Zarathustra, Don Quixote, Ein Heldenleben*,
 - 6 versenymű (1 klarinét-, 1 hegedű-, 2 kürt-, 1 oboa-, 1 klarinét-fagott-)
 - 4 szimfónia: *1. d-moll, 2. f-moll, Symphonia Domestica, Alpensinfonie*
 - egyéb szimfonikus darabok (10 induló és fanfár, balettzene, nyitányok, fantáziák, színpadi kísérőzene, szere-nád stb.)

2.2. énekes művek

- dalok (összesen több mint 170)
 - 18 önálló dal énekhangra és zongorára;
 - 138 további dal 26, változatos méretű sorozatban (nem ciklusban), énekhangra és zongorára;
 - 17 dal 6 sorozatba (nem ciklusba) rendezve, énekhangra és zenekarra (köztük a *Vier letzte Lieder op.150 /Négy utolsó ének/* (1949), dalciklus énekhangra és zenekarra (*Rómeó és Júlia* – kísérőzene)
 - 2 melodráma
- kórusművek: korálfeldolgozások, 39 alkalmi versfeldolgozás változatos típusú együttesekre kísérettel vagy anél-kül (pl. *Deutsche Motette op.62* 16 szolamú karra, 4 szólistára, olimpiai himnusz /1936/...)
- 15 opera: pl. *Salome* (1905); *Elektra* (1909); *Der Rosenkavalier /A rózsalovag/* (1911); *Ariadne auf Naxos /Ariadne Naxos szigetén/* (1916); *Die Frau ohne Schatten /Az árnyénelküli asszony/* (1919) stb.0

3. Zenéje

- végletesen romantikus témaválasztás (halál, erőszak, éjjel, misztikum stb.), drámai érzékenység,
- drámai naturalizmus: extatikus, perverz, neurotikus, tudat-alatti /ld. Freud/ elemek megjelenése, meg-jelenítése
- programzenei gondolkodás; illusztratív elemek gyakori alkalmazása; Liszt hatása
- virtuóz /öncélúvá váló/ hangszerelő készség, „flitter”-technika (magas hangú hangszerek díszítő-mo-tívumainak gyakori alkalmazása)
- merész szolamvezetés, a tritonus-lépés gyakori alkalmazása, spekulatív (tisztán zenei konstrukciókon alapuló) témák
- „linearitás”: a polifonikus /imitációs/ szolamvezetés esetében a dallam elsőbbsége a létrejövő harmó-niákkal szemben (azaz: a disszonancia vállalása)
- politonalitás: több hangnem szerint értelmezhető harmóniák, illetve harmóniapárok szerepeltetése, a hangnemi stabilitás meglazítása
- monotematikus szerkesztés: a témák, motívumok állandó szerepeltetése, földézése a fő- és mellék-szolamokban

Gustav Mahler: I. szimfónia, D-dúr „Titán”

műfaj:	<i>szimfónia</i>
eredeti cím:	<i>I. Sinfonie D-dur- „Titan”</i>
keletkezés:	1888
bemutató:	1889. november 20. Budapest
program:	<i>Jean Paul: A titán – regény</i>
felépítés:	<i>I. Langsam, schleppend. Im Anfang sehr gemächlich.</i>

II. Kräftig bewegt, doch nicht zu schnell.
 III. Feierlich und gemessen, ohne zu schleppen.
 IV. Stürmisch bewegt.

Strauss: Imígyen szóla Zaratusztra

műfaj:	szimfonikus költemény	
eredeti cím:	Also sprach Zarathustra op. 30.	
keletkezés:	1895-1896	
bemutató:	1896.	
program:	Friedrich Nietzsche német filozófus azonos című könyvének gondolatai	
felépítés:	Einleitung (Bevezetés)	0-22
	Von den Hinterweltlern (A túlvilágiaskodókról)	23-74
	Von der großen Sehnsucht (A nagy vágyakozásról)	75-114
	Von den Freuden und Leidenschaften (Az örömökről és szenvedélyekről)	115-163
	Das Grablied (Sirdal v. Gyászének)	164-200
	Von der Wissenschaft (A tudományról)	201-276
	Der Genesende (A lábadozó v. A gyógyuló)	277-398
	Das Tanzlied (A táncdal)	399-856
	Nachtwandlerlied (Az alvajáró dala)	857-967

42. Francia zene a 19-20. század fordulóján, a zenei impresszionizmus stíláriis és műfaji jellemzői: Debussy és Ravel pályája és művészete

A századforduló francia zenéje

1. A századforduló előtti francia társadalom

1.1. Élénk gazdasági (ipari, technikai) fejlődés; építkezések (városrendezés), találmányok, közlekedés (vasútépítés, autó), a párizsi Világkiállítások (1878, 1889, 1890)

1.2. Növekedő igény a szórakoztatásra: színház, opera, orfeum, kabaré, variété

1.3. Különlegességek, egzotikum keresése

2. Társzművészetek:

2.1. Irodalom: szimbolizmus – csömör, elvágódás, az ellentmondásos „civilizáció” elutasítása; Charles Baudelaire, Paul Verlaine, Stéphane Mallarmé, Arthur Rimbaud

2.2. Képzőművészet: az új francia festészeti irányzat bemutatkozása az 1874-es párizsi „Salon”-on: Claude Monet, Edgar Degas, Auguste Renoir, Paul Cézanne (Monet: *Impression – soleil levant / Impresszió – kelő nap*); a festő nem a látványt festi, hanem lefest valamit, aminek hatására a néző agyában alakul ki az a kép, melyet a festő látott...

3. Zene

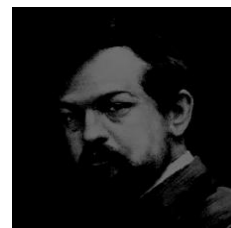
3.1. „Hivatalos” zenevilág (Conservatoire): akadémikus szemlélet, maradi alapelvek

3.2. Valóságos zeneélet: „fogyasztói” szemlélet; a tömegigények kiszolgálása: látványos opera- és operettelőadások (pl. Jules Massenet)

3.3. Törekvés az új francia zene megteremtésére: César Franck és követői, Vincent d'Indy, Camille Saint-Saëns, Gabriel Fauré

3.4. Útkeresés: intenzív Wagner-kultusz, kortárs orosz zene, exotikus távol-keleti zenék

Claude Achille DEBUSSY (1862-1918)

1. Élete:

- * 1862.08.22. Saint-Germain-en-Laye;
- 1873-84, Paris, Conservatoire, zongora- és zeneszerzés tanulmányok; 1884-87, Római Díj
- 1887-1910, Európa, hangversenyek, bemutatók, zeneszerzés, zongorázás, vezénylés, kritikák
- 1910-1918, Paris, súlyos betegség, visszavonultság
- † 1918.03.25. Paris

2. Művei

2.1. Hangszeres művek:

- zongoraművek: 28 önálló darab, illetve sorozat: pl. *Suite bergamasque L 75; Estampes L 100; Children's Corner /Gyermekkuckó (6)/ L 113; Preludes I. L 117; Preludes II. L 123; /két sorozat (12+12) prelüd;/ Études /etüdök (12)/ L 136, további művek négy kézre vagy két zongorára;*

- kamarazene: duók, triók, 1 vonósnégyes, csellószonáta, hegedű-zongoraszonáta, fuvolás darabok (pl. *Syrinx* L 129; *Chansons de Bilitis* L 96 [2 fuvola, 2 hárfa, cseleszta]) stb.
- szimfonikus művek: *Prelude à l'après-midi d'un faun* /Egy faun délutánja/ L 86; *Nocturnes* (*Nuages, Fêtes, Sirènes*) /Noktürnök (Felhők, Ünnepek, Szirének)/ L 91; *Le roi Lear* /Lear király/ L 107; *La Mer* /A tenger/ L 109; *Images* (*Gigues, Ibéria, Rondes de printemps*) /Képek (Táncok, Ibéria, Tavaszi körtáncok)/ L 122; további 5 darab szólóhangszerekre és zenekarra
- színpadi művek: 4 balett (pl. *Jeux* /Játékok/ L 126, *Khamma* L 125)

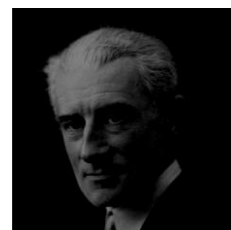
2.2. Énekes művek

- 89 dal: 48 önálló darab, további 41 mű 12 ciklusban;
- kórusművek: 1 nőikar, 1 vegyeskar (*Trois chansons de Charles d'Orléans* L 92); további 12 vegyes kompozíció változatos összeállítású kórusra, szólistákra és zenekarra
- opera: *Pelléas et Mélisande* L 88; további 3 befejezetlen opera;
- misztériumjáték: *Le martyr de Saint Sébastien* /Szent Sebestyén vértanúsága/ L 124

3. Zenéje

- a német későromantika, elsősorban Wagner hatása
- erős kötődés a szimbolista irodalomhoz és a kortárs (impresszionista) képzőművészethez
- sajátos harmóniavilág, színakkordok, bővített akkordok, „sixte ajoutée”
- különleg es hangsorok alkalmazása (egészhangú skála, pentatónia)
- távol-keleti hatások (gamelang-zene, hangszerelés, ritmusok)
- színgazdag hangszerelés (fúvósok /kiemelten a fuvola/, hárfa)

Maurice RAVEL (1875-1937)

1. Élete

- * 1875.03.07. Ciboure (Franciaország, Pireneusok)
- 1889-1900-1903: Paris, Conservatoire, zongora (Émile Descombes), zeneszerzés (Gabriel Fauré, André Gédalge); megismerkedés Debussy zenéjével; az orosz Ötök és Eric Satie hatása; korai érettség; ingadozás az elegánsan kidolgozott hagyományos és a hatásokra építő modern gondolkodásmód között
- 1903-1914: zeneszerzés, hangversenyek /zongorázás, vezénylés/, bemutatók; első sikerek; állandó összevetés Debussyvel (lassú elidegenedés); újító művészi mozgalmak (les apaches)
- 1914-1921: háborús évek (elutasítás a légierőtől, katonáskodás teherautó-sofőrként...); családi szomorúság (édesanyja halála); elutasított Becsületrend;
- 1921-1937: visszavonulás vidékre, ritkuló párizsi látogatások, gyakoribb külföldi hangverseny-utak (pl. USA 1928; New York, New Orleans, Gershwin; óriási sikerek); kezdődő betegség (baleseti sérülés), a munkaképesség elvesztése (agysérülés, beszéd-és írás-zavar)
- † 1937.12.28. Paris

2. Művei

2.1. hangszeres művek

- 22 önálló zongoradarab (pl. *Pavane pour une infante défunte* op.19 /Pavane egy halott infánsnőért/, *Jeux d'eau* op.30 /Szökőkút/;), 5 sorozat (pl. *Miroirs* op.43 /Tükrök, 5 darab/, *Gaspard de la nuit* op.55 /Éjszakai manó/ *Valses nobles et sentimentales* op.61 /nemes és érzelmes keringők/; *Le tombeau de Couperin* op.68 /Couperin sírja; 6 darab/stb.)
- kamaraművek: 2 hegedű-zongoraszonáta, 1 vonósnégyes, vegyes darabok (pl. *Introduction et allegro* op.46, /hárfa-fuvola-klarinet+vonósnégyes/; *Tzigane* op.76 /rapszódia hegedűre és zongorára/ stb.)
- zenekari művek:
 - önálló darabok: *Menuet antique* op.7; *Shéhérazade* op.17, nyitány; *Rhapsodie espagnole* op.54 /Spanyol rapszódia/; *La Valse* op.72, táncfantázia (A keringő); *Boléro* op.81 (eredetileg *Fandango*);
 - versenyművek: 2 zongoraverseny *Concerto pour la main gauche* op.82 (bal kézre); *Concerto en Sol majeur* op.83; *Tzigane* op.76 (rapszódia hegedűre és zenekarra)
 - zongoradarabok zenekari változatai: *Pavane pour une infante défunte* op.19; *Miroirs* op.43a; *Valses nobles et sentimentales* op.61; *Le tombeau de Couperin* op.68a (4 darab);
 - színpadi művek zenekari változatai: *Daphnis et Chloé Suites No. 1-2* op.57a-b (a balett 3-3 különböző száma); *Ma mère l'oye* op.60 (5 szám);
 - színpadi művek; 3-4 balett: *Daphnis et Chloé* op.57, *Ma mère l'oye* op.62 (Lúdanyó meséi); *Fanfare* op.80; *Boléro* op.81 (néhány jegyzékek zenekari műnek jelölik)

2.2. énekes művek:

- 14 önálló dal; 4 dalciklus (5, 3, 3, 3 dal)
- 1 kórusmű (*Trois chansons pour chœur mixte a cappella*)
- 10 kantáta szólóhang(ok)ra, kórusal vagy anélkül, zenekarkísérettel (pl. *Les Bayadères* op.25; *La nuit* op.33; *Saint François d'Assise* op.59 stb.)
- 3 opera: *Olympia* op.18; *L'heure espagnole* op.52 (Spanyol óra); *L'enfant et les sortilèges* op.71 (A gyermek és a varázsigék) (vázlatban 1 „oratorikus balett”: *Morgiane*)

3. Zenéje

- aprólékos precíz zenei tervezés és kidolgozás, kiszámítottság; neoklasszicizmus
- erős Debussy-hatás (Faun), festői, illusztratív zenei elemek alkalmazása
- rendkívül színes, virtuóz hangszerelés (más művek utólagos hangszerelése – Egy kiállítás képei)
- nosztalgia a spanyol/baszk, és néhány más (görög, cigány) egzotikus kultúra iránt (témaválasztás, ritmikus és melodikus elemek, hangszínek)
- az orosz Ötök (elsősorban Muszorgszkij és Balakirev) hatása
- a jazz hatásának megjelenése
- modális melodikus és harmonikus gondolkodásmód (a dúr-moll rendszer helyett...)

Ravel: *Jeux d'eau* / Szökőkút

műfaj:	<i>zongoradarab</i>
eredeti cím:	<i>Jeux d'eau</i> op.30
keletkezés:	1901
bemutató:	1902. április 5

Ravel: *Pavane egy infáns halálára* / *Pavane egy halott hercegnőnek*

műfaj:	<i>zongoradarab (zenekari átírat, táncfantázia: 1910)</i>
eredeti cím:	<i>Pavane pour une infante défunte</i> op.19

keletkezés:	1899
bemutató:	1902. április 5.

Debussy: Prelüdök, I. kötet – 8. A lenhajú lány

műfaj:	zongoradarab
eredeti cím:	<i>Preludes I. livre L 117 – 8. La fille aux cheveux du lin</i>
háttér:	1. Charles-Marie Leconte de Lisle: <i>La fille aux cheveux du lin</i> , költemény 2. dal erre a szövegre L 33
keletkezés:	1910
bemutató:	1911

Debussy: A tenger – három szimfonikus vázlat

műfaj:	hangszeres mű, zenekari mű, szimfonikus költemény
eredeti cím:	<i>La mer L 109 – trois esquisses symphoniques</i>
keletkezés:	1903-05
bemutató:	1905. 10. 15. Paris, - , Orchestre Lamoureux, Camille Chevillard
főlépítés:	I. <i>De l'aube à midi sur la mer</i> / Hajnaltól délig a tengeren – lassú crescendo, dinamikai és hangszerelési eszközökkel II. <i>Jeux de vagues</i> / A hullámok játéka – gazdag mozgásformák III. <i>Le dialogue du vent et de la mer</i> / A szél és a tenger párbeszéde – két jellegzetes motívum-csoport és két zenekari hangszercsoport folyamatos szembeállítás, illetve találkozás

43. Orosz későromantika a 20. század elején, Rahmanyinov és Szkrjabin; orosz neoklasszicizmus, Prokofjev és Sosztakovics

Orosz későromantika

Sergey RACHMANINOV (1873-1943)

[*Szergej Vasziljevics Rahmanyinov / Серге́й Васи́льевич Рахма́ниновъ*]

1. Élete

- * 1873.04.01. Szemjonovo /Novgorod/; arisztokrata család
- 1882-92, Szentpétervár, Moszkva: tanulóévek, konzervatórium, Csajkovszkij támogatása, első zeneszerzői sikerek (cisz-moll prelüd, Csipkerózsika-zongoraátirat)
- 1893-1917, néhány kudarc, betegeskedés (depresszió), karmesteri munka, újabb sikerek, karmesteri állások, európai elvonulás (1907-10, Dresden), koncertek és zeneszerzés
- 1918-1943 kivándorlás (Skandinávia, USA), intenzív koncertezés, lassuló zeneszerzői munka; letelepedés, „orosz kolónia” (barátság: Saljapin, Horowitz)
- † 1943.03.28. Beverly Hills

2. Művei

hangszeres darabok

2.1. zongoraművek:

- etüdök (*Étude-Tableaux op.33* [8], *Étude-Tableaux op.39* [9]),
- prelüdök (*10 Preludes op.23*, *13 Preludes op.32*),
- variációk (*Chopin-variációk op.22*, *Corelli-variációk op.42*),
- 2 szonáta, vegyes darabok, sorozatok (*Morceaux de fantaisie op.3* [5], *Morceaux de salon op.10* [6], *Six moments musicaux op.16* [6], átiratok, kézzongorás darabok

2.2. kamaraművek:

- 2 vonósnégyes, 2 trió (*Trio élégiaque 1, 2. op.9*), cselló-zongora szonáta,
- vegyes előadási darabok (hegedű-zongora, cselló-zongora; pl. *Danse hongroise op.6* 1893!)

2.3. zenekari művek:

- 3 szimfónia: *I. d-moll op.13* (1896); *II. e-moll op.27* (1908); *III. a-moll op.44* (1936)
- versenyművek: *I. zongoraverseny fisz-moll op.1* (1891/1917); *II. zongoraverseny c-moll op.18* (1901), *III. zongoraverseny d-moll op.30* (1909); *IV. zongoraverseny g-moll op.40* (1926); *Rapszódia egy Paganini-témára op.43* (1934)
- egyéb szimfonikus darabok: *d-moll scherzo op._* (1887), *d-moll szvit op._* (1891), *Caprice Bohémien op.12* (1894), *A holtak szigete op.29* (1909), *Szimfonikus táncok op.45* (1940)

énekes darabok

2.4. dalok: 75 dal különféle méretű sorozatokban

2.5. kórusművek:

– nagyszabású liturgikus sorozatok:

- *Liturgija Joanna Zlatouszta op.31 / Aranyszájú Szent János liturgiája;*
- *Vszjenocsnoje bdenyje op.37 / Virrasztás*

– vegyes egyházi és világi kórusdarabok (kb. 15); *Poema „Kolokola” op.35 / A harang /Kóruszimfónia/*

2.6. operák: *Aleko op._* (Puskin); *Szkupojricar op.24* (A fősvény lovag, Puskin); *Francesca da Rimini op.25* (Dante), további töredékek

3. Sajátosságai

- későromantika (Csajkovszkij, Rimszkij-Korszakov hatása; szenvedélyes dallamok)
- ortodox egyházi zene (vokális művek témaválasztása, melodika...)
- gazdaságos, átgondolt témakezelés
- virtuóz zongoratechnika, ornamentális stílus
- ritmusgazdagság

Alexander SZKRJABIN (1872-1915)

[*Alexandr Nyikolajevics Szkrjabin / Александр Николаевич Скрябин*]

1. Élete

- * 1872.01.06. Moszkva: nemesi (katona) család, jó neveltetés, zenei tanulmányok
- 1882-94, Moszkva: katonaiskola, konzervatórium, zongorázás, zeneszerzés, korai művek
- 1894-1915: nyilvános zongoristai és zeneszerzői bemutatkozás, alkotó munka, koncertezés, tanítás (Moszkva), koncertutak (Európa, USA), rövid letelepedés (1907-09, Paris), hazatérés, egyre elvontabb zeneszerzői törekvések (összművészet, filozófia, színesztetikus kísérletek)
- † 1915.04.27. Moszkva

2. Művei

- zongoradarabok: 10-12 szonáta (2 fiataalkori); prelüdök (90, különféle sorozatokba rendezve), etüdök (26, különféle sorozatokban); mazurkák (25, különféle sorozatokban), „poémák” (17), improptuk (9), noktürnök (5), keringők (5), fantáziák (2); további 30 vegyes típusú darab
- zenekari művek: 3 (4) szimfónia, 1 zongoraverseny, „poémák”

3. Sajátosságai

- korai Chopin hatás
- erős vonzalom a társművészetekhez
- többféle művészi kifejezőmódot egyesítő törekvések; színesztétia (hangok és színek összekapcsolása, fényorgona-kísérletek)
- excentrikus, különleges gondolkodásmód, erős vonzódás a filozófiához (Nietzsche) és a költészethez (poémák.. saját szövegek)
- indulás az atonalitás felé, kvartharmóniák, spekulatív harmóniaszervezési próbálkozások

44. Orosz, illetve szovjet zene a 20. században; neoklasszicizmus: Prokofjev és Sosztakovics művészete

Neoklasszicizmus

Szergej PROKOFJEV

(Szergej Szergejevics Prokofjev / Сергѐй Сергѐевич Прокóфьев)

1891-1953

1. Élete

- * 1891.04.23. Szoncovka: polgári család, igen korán mutatkozó zenei tehetség, korai zeneművek, zongoradarabok, opera (!1900!), nyarankénti tanulmányok vendégtanárok révén, további operák, kísérleti zongoradarabok
- 1904-1914: Szentpétervár: találkozás Glazunovval, konzervatóriumi tanulmányok (zeneszerzés, zongora, karmesterség), korai sikerek és botrányok (meghökkenést keltő újítások, modernség...), zongora- és zeneszerzői versenygyőzelem; első külföldi út (Paris, London)
- 1914-1918-1936: utazások és komponálás külföldön (együttműködés Gyagilevvel), továbbtanulás otthon; kivándorlás Amerikába, ingázás Amerika és Európa között, bemutatók (Klasszikus szimfónia, balettek, zongoraversenyek), elismerések
- 1936-1953: visszatérés a Szovjetunióba, alkotómunka, bemutatók, filmzenék; sikerek és politikai zaklatások
- † 1953.03.05. Moszkva

2. Művei

2.1. Hangszeres művek

- zongoradarabok: 6 korai szonáta, 10 szonáta; vegyes darabok önállóan vagy sorozatokban; átiratok (saját színpadi művek – A három narancs szerelmese, *Cinderella* stb. – részletei, egyebek)
- kamaraművek: 2 hegedű-zongoraszonáta, 1 cselló-zongoraszonáta, 1 fuvola-zongora szonáta; 1-1 szólószonáta hegedűre, illetve csellóra; néhány egyéb hegedű-és csellódarab; 2 vonósnygyes, 1 fűvös-ötös
- zenekari művek: versenyművek (6 zongora-, 2 hegedű- és 2 csellóverseny; szimfóniák (2 fiataalkori, 7 érett); zenekari szvitek saját színpadi művekből (*Romeo és Júlia*, *Cinderella*, *A három narancs...* stb.) további szvitek; 3 rézfűvös induló; vegyes darabok (nyitányok, indulók, táncdarabok, divertimento, sinfonietta stb.); 8 filmzene (pl. *Alexander Nyevszkij*, *Rettegett Iván*)
- színpadi művek: 14 opera (pl. *A három narancs szerelmese*, *Háború és béke*, *Undina* stb.), 9 balett (*Romeo és Júlia*, *Cinderella*, *A vaslépcső* stb.); színpadi kísérőzenék (pl. *Hamlet*, *Anyegin*);

2.2. énekes művek:

- 57 dal sorozatokba rendezve, duettek
- kórusművek (vegyes világi darabok, indulók)
- nagyobb, vegyes szóló- és kórusdarabok zenekarkísérettel (pl. *Péter és a farkas*)

3. Sajátosságai

- kísérletek: diszszonanciák, politonalitás, kromatika, atonalitás, aszimmetrikus ritmusok
- színpadi érzék (balettzenék, operák, filmek)
- neoklasszikus modor

Dmitrij SOSZTAKOVICS

(Dmitrij Dmitrijevics Sosztakovics / Дмитрий Дмитриевич Шостакович)

1906-1975

1. Élete

- * 1906.09.25. Szentpétervár: polgári család, zenei tanulmányok
- 1919-30, Petrográd: konzervatórium, zongora- és zeneszerzési tanulmányok, korai művek, első hazai és nemzetközi sikerek (I. szimfónia, bemutató Európában és Amerikában)
- 1930-1936-1948: alkotómunka, tanítás, szakmai elismertség, súlyos politikai-szakmai támadások („formalizmus”), ingadozás az önálló szakmai munka és a politikai elfogadás között
- 1948-60: második támadás-sorozat, Sztálin halála után változás, újabb bemutatók
- 1960-75: belépés a pártba, kései alkotóévek, betegeskedés
- † 1975.08.09. Moszkva

2. Művei

2.1. hangszeres művek

- zongoradarabok: 2 szonáta, prelüdök (37, különféle sorozatokban); 24 preludium és fuga (...), vegyes kompozíciók (táncok, indulók, karakterdarabok)
- kamaraművek: 15+2 vonósnégyes (8!), egyéb zongorás kamaradarabok
- zenekari művek: 15 szimfónia (1. bemutatkozás! 2. *Október* + kórus; 3. *Május 1.* + kórus; 5. *Tuhacsevszkij halálára!* 7, *Leningrád*; 11. *1905*; 12. *1917*; 13. *Babij-Jar* + kórus); 6 versenymű (2 zongorára, 2 hegedűre, 2 csellóra); 26 zenekari szvit (színpadi művek változatai, önálló kompozíciók); 16 egyéb darab (szimfonikus költemény, nyitány, induló stb.)
- színpadi művek: 5 balett, 13 színpadi kísérőzene, 36 filmzene

2.2. vokális művek

- dalok: kb. 70 kompozíció énekhangra zongora- vagy zenekari kísérettel, önállóan vagy sorozatokban
- vegyes kórusművek, kantáták zongora-, illetve zenekari kísérettel vagy a cappella (számos darab politikai megrendelésre)
- operák: *Az orr* (Gogol); *Kisvárosi Lady Macbeth / Katyerina Izmajlova* (Leskov); *A tizenkét szék* (Ilf-Petrov); *Latyusa Maszlova* (A. Tolsztoj); *Moszkva, Cserjomuski*;

3. Sajátosságai

- tonális, neoklasszikus gondolkodás
- világos formálás
- érett szimfonikus nyelvezet
- Bach-, Beethoven-, Mahler- és Muszorgszkij-hatás

- töredezett stiláris fejlődés (politika)

44/a. A neoklasszicizmus kezdetei:

Arthur Honegger, Erik Satie és a francia Hatok zenéje

Neoklasszicizmus

1. A neoklasszicizmus megjelenése

(*neo/classicus* /lat./ = újklasszikus; *classicus* /lat./ = a legfelső adófizető osztályba tartozó, előkelő; átvitt értelemben: a maga nemében legkiválóbb, kiemelkedő, értékesnek általánosan elfogadott jelenség)

- reakció a későromantika, az expresszionizmus és a dodekafónia (második bécsi iskola) túlzásaira
- törekvés az európai zene hagyományainak újraélesztésére: visszatérés a klasszicizmus korában kialakult műfajokhoz és szerkesztési szabályokhoz;
- a kromatika, a dodekafónia és az atonalitás elutasítása

2. A neoklasszicizmus fő irányzatai, típusai:

- groteszk, játékos, ritmikus stílus (pl. Satie, Stravinsky), jazz-hatás,
- tudatos archaizálás (Kodály, Prokofjev)

3. A neoklasszicizmus eszközei, stílusjegyei:

- az egyszerűség keresése (rövid formák, kevés hatás-elem, kevés szólam, kis létszámú együttesek, gazdaságos hangszerelés)
- többnyire tonális gondolkodás: bitonalitás /kéthangneműség/, politonalitás /sokhangneműség/
- a jazz hatása: igény a hagyományos európai zene teljes megújítására
- olykor ironikus hangvétel (a hagyományos elemek parodisztikus hangsúlyozása, eltúlzása (Satie, Stravinsky))

4. A neoklasszicizmus jelentős képviselői:

4.1. Franciaország:

- Eric SATIE (1866-1925)
- Arthur HONEGGER (1892-1955)
- a Hatok /groupe de six/: *Georges AURIC, Louis DUREY, Arthur HONEGGER, Darius MILHAUD, Francis POULENC, Germaine TAILLEFERRE* (eszmei vezér: Jean COCTEAU, háttérben: SATIE)

4.2. Németország

- Paul HINDEMITH (1895-1963)

4.3. Oroszország

- Igor STRAVINSKY (1882-1971)
- Szergej PROKOFJEV (1891-1953)
- Dmitrij SOSZTAKOVICS (1906-1975)

4.4. Magyarország:

- BARTÓK Béla (1881-1945)
- KODÁLY Zoltán (1882-1967)

Eric /Erik/ Alfred Leslie SATIE (1866-1925)

1. Élete:

- * 1866. 05. 17. Honfleur:
- 1866-1886, Honfleur/Paris: tanulóévek, néhány korai kompozíció, Conservatoire (kevésbé sikeres zongorista-tanulmányok, orientálódás a zeneszerzés felé)
- 1887-1899, Paris: változatos zeneszerzői és közéleti kísérletek (vallás, rózsakeresztesek, szekták, polgárpukkasztás, álhír-terjesztés stb.), Debussy és Ravel ismeretsége;
- 1899-1925, Paris/Arcueil: bárzongoristai állás, (egyidejűleg komoly kontrapunkt-tanulmányok a Schola Cantorumban!); kezdődő zeneszerzői sikerek (rövid zongoradarabok, sorozatok, abszurd színpadi zenék), bekapcsolódás különféle modern zenei és más művészeti mozgalmakba (Nouveaux Jeunes /-Groupe des six/, dadaizmus stb.)
- † 1925. 07. 01. Paris/Arcueil

2. Művei:

hangszeres művek

2.1. zongoradarabok

- önálló kompozíciók: 26 darab (pl. *Vexations*, *Sonatine bureaucratique...*)
- sorozatok (24): pl. [érdemes figyelni a címekre! némelyik csak különös, de vannak szándékoltan gunyorosak is]
 - *Gymnopédies* /?/ (3);
 - *Gnossiennes* /?/ (6);
 - *Danses gothiques* /Gótikus táncok/ (12);
 - *Pièces froides* /Hideg darabok/ (6);
 - *3 morceaux en forme de poire* /Három darab körte formában/ (egyébként 7 mű...)
 - *2 préludes pour un chien* /Két előjáték egy kutyához/

2.2. vegyes kompozíciók néhány hangszerre (6), zenekarra (3)

2.3. színpadi művek, kísérőzenék, tételek (19 rövidebb-hosszabb darab)

énekes művek

9 dal, illetve dalsorozat, 15 kuplé, 1 mise

továbbá vitacikkek, művészet-elméleti írások (dadaizmus, modern zene stb.)

3. Zenéje:

- spekulatív zenei gondolkodás,
- a romantika legtöbb elemének elutasítása,
- vonzódás a groteszk, meghökkentő, abszurd elemekhez
- rövideg (a témafejlés elutasítása); minta a 20. század speciális al-stílusaihoz (minimalizmus, repetitív zene)

A „hatok” (Le groupe des Six)

Laza, ötletszerű és rövid életű zeneszerzői csoportosulás; kevés emberi és szakmai kapcsolat a tagok között.

Ideológiai program: Jean COCTEAU

Tagok:

Georges AURIC (1899-1983)

Louis DUREY (1888-1979)

Arthur HONEGGER (1892-1955)

Darius MILHAUD (1892-1974)

Francis POULENC (1899-1963)

Germaine TAILLEFERRE (1892-1983)

44/b. Honegger élete és művei; a Jeanne d'Arc a máglyán

[*Oscar-*] **Arthur HONEGGER (1892-1955)**

1. Élete

- * 1892.03.10. Le Havre: svájci eredetű polgárcsalád, korai zenei tanulmányok (hegedű, zeneszerzés)
- 1902-1919, Paris-Zürich-Paris: tanulóévek, Conservatoire (Widor, d'Indy)
- 1919-1944, Paris: igen termékeny és sikeres zeneszerzői tevékenység, bemutatók; 1943-44. részvétel a francia ellenállásban
- 1944-1955, Paris: kései művek, a háború hatása, emlékei (szimfóniák)
- † 1955.11.27. Paris

2. Művei:

hangszeres darabok

2.1. zongoraművek (10)

2.2. kamaraművek

- 3 vonósnégyes,
- 10 szonáta vonósokra és zongorára,
- további 8 vegyes kamaramű (pl. *La danse de la chevre* /fuvola/)

2.3. zenekari művek

- 5 szimfónia:
 - *Symphonie I en Ut* H 75 /C-dúr ~/;
 - *Symphonie II pour cordes et trompette en Re* H 153 /~ vonósokra és trombitára/;
 - *Symphonie III „Liturgique”* H 186 /Liturgikus ~/;
 - *Symphony IV en La (Deliciae basiliensis)* H 191 /A-dúr ~ (Bázeli gyönyörűségek) /;
 - *Symphonie V en Re (Di tre re)* H 202 /D-dúr ~/
- 3 szimfonikus tétel: *I. Pacific* 231 H 53 ; *II. Rugby* H 67; *III. Symphonic Movement No. 3* H 83
- 3 concerto: (zongora, cselló, fuvola-angolkürt)
- 16 egyéb kisebb zenekari darab (pl. *Pastorale d'été* H 131, *Suite archaïque* H 203, *Chant de joie* H 47)
- kísérőzenék (19 balett, 2 melódrama, 22 színpadi zene, rádió-hangjátékok, filmzenék)

énekes darabok

2.4. dalok, kórusművek

2.5. oratóriumok (7 mű), pl:

- *Le Roi David (Dávid király)* H 37,
- *Jeanne d'Arc au bucher /Jeanne d'Arc a máglyán/* H 99;

– *Une cantate du Noel /Karácsonyi kantáta/ H 212*

2.6. operák, operettek (4-5)

3. Zenéje

- bachi ellenpont
- impresszionisztikus harmonizálás
- gazdag ritmus- és dallamvilág

Arthur Honegger: 2. szimfónia vonósokra és trombitára (Vonósszimfónia)

műfaj:	<i>szimfónia</i>
eredeti cím:	<i>Symphonie no 2 pour cordes et trompette ad libitum H 153</i>
keletkezés:	<i>1941</i>
bemutató:	<i>1942. május 18. Zürich, Collegium Musicum</i>
felépítés:	<i>három tétel</i> – <i>I. Molto moderato – Allegro</i> – <i>II. Adagio mesto</i> – <i>III. Vivace non troppo – Presto</i>

énekelni /játszani/ való: Honegger: 2. szimfónia (Vonósszimfónia) III. tétel, zárótéma

Jeanne d'Arc a máglyán

1. A kompozíció alapvető adatai

műfaj:	<i>drámai oratórium</i>
eredeti cím:	<i>Jeanne d'Arc au bûcher H 99 (Halbreich-jegyzék)</i>
szöveg:	<i>Paul Claudel</i>
keletkezés:	<i>1934-35 (1431-1931. a roueni máglyahalál 500. évfordulója, viták Jeanne d'Arc szentté-avatása körül)</i>
ajánlás:	<i>à Mme Ida Rubinstein (Ida Rubinstein asszonynak)</i>
bemutató:	<i>1938. május 12. Basel, Paul Sacher</i> <i>1942. június 13. Zürich, (szcenikus változat)</i>

előadók:	zenekar: 2 fuvola, pikkoló, 2 oboa, 1 kis klarinét (Esz), 1 klarinét (B), 1 basszusklarinét (B), 3 altszaxofon (Esz), 3 fagott, kontrafagott, 1 kistrombita (D), 3 trombita (C), 1 basszusharsona vagy tuba, // réztányér; üstdobok, tam-tam, nagydob, kisdob, pergődob, fémháromszög, fadob, kereplő, cseleszta, egyéb ütőhangszerek, // két zongora, Ondes Martenot, // vonósok	
	12 beszélő szereplő: Jeanne d'Arc, Frère Dominique (Domonkos testvér), Le Récitant (Mesélő), La Mère aux Tonneaux (a Hordósmama), Heurtebise (a Lisztesmolnár), L'Appariteur (a hoppmester), Héraut III (3. Hírnök), Un Prêtre (egy pap), Le Duc de Bedford (Bedford hercege, hadvezér), Jean de Luxembourg (hadvezér), Regnault de Chartres (hadvezér), Guillaume de Flavy (kapitány)	12 énekes szerep: La Vierge – soprano (a Szűz), Marguerite – soprano (harang), Catherine – mezzo-soprano (harang), Porcus – ténor (a Disznó), Pecus I – soprano (az I. bárány) Une voix – soprano (egy Hang), Une voix d'enfant – soprano (gyerekhang), Une voix – ténor (egy Hang), Une voix – basse (egy Hang), Héraut I (1. hírnök), Héraut II (2. hírnök), Le Clerc (a Klerikus)
	gyermekkar, vegyeskar (8sz)	
felépítés:	Előszó és II jelenet - Prologue (Előszó) [106 ü. 1-106.] - 1. Les voix du ciel (A menny hangjai) [31 ü. 107-137.] - 2. Le livre (A könyv) [18 ü. 138-155.] - 3. Les voix de la terre (A föld hangjai) [90 ü. 156-245.] - 4. Jeanne livrée aux bêtes (Jeanne kiszolgáltatva az állatoknak) [145 ü. 246-390.] - 5. Jeanne au poteu (Jeanne a cölöpnél) [25 ü. 391-415.] - 6. Les rois ou l'invention du jeu de cartes (A királyok, avagy a kártyajáték kitalálása) [175 ü. 416-590.] - 7. Catherine et Marguerite (Katalin és Margit) [44 ü. 591-634.] - 8. Le Roi qui va-t-à Rheims (A király Rheimsbe megy) [284 ü. 635-918.] - 9. L'épée de Jeanne (Jeanne kardja) [256 ü. 919-1174.] - 10. Trimazo [9 ü. 1175-1183.] - 11. Jeanne en flammes (Jeanne a lángok között) [223 ü. 1184-1406.]	
sajátosság:	két időszakban működő dramaturgia: - előre → (a kivégzés előestéjétől a máglyahalálig): 1, 2, 5, 7. és 11. jelenet - visszafelé ← (a kivégzés előestéjétől Jeanne gyermekkoráig): 1, 3, 4, 6, 8, 9. és 10. jelenet	

2. A kompozíció szerkezete [a nyilak (→ , ←) azt jelzik, hogy a jelenet során előre, vagy visszafelé, esetleg mindkét irányban haladunk az időben]

- **Prologue** (Előszó): A darabhoz utólag, 1943-ban csatolt bevezető (a történet ideje és a prológ keletkezésének ideje közötti hangulati, lelki összefüggések: Franciaország kilátástalan helyzete, kettéosztottsága stb.) **ZH**

- **1. Les voix du ciel** (A menny hangjai) → ←
idő: a kivégzést megelőző éjszaka; helyszín: a máglya töve;
esemény: Jeanne-t szólítják az égiek, a történet elindul **ZH**

- **2. Le livre** (A könyv) →
idő: a kivégzést megelőző éjszaka; helyszín: a máglya töve;
esemény: megérkezik Domonkos testvér Jeanne életének könyvével, s időutazásra hívja Jeanne-t

- **3. Les voix de la terre** (A föld hangjai) ←
idő: 2-3 nappal korábban; helyszín: bíróság
esemény: a bírósági ítélet kihirdetése

- **4. Jeanne livrée aux bêtes** (Jeanne kiszolgáltatva az állatoknak) ←
idő: 8 nappal korábban; helyszín: bíróság

esemény: a bírósági tárgyalás; vádak, kikérdezés és Jeanne elítélése (elnök: a Disznó, írnok: a Szamár, esküdtek: a Birkák...)

- **5. Jeanne au poteu** (Jeanne a cölöpnél) →

idő: a kivégzést megelőző éjjel; helyszín: a máglya töve;

esemény: párbeszéd Jeanne és Domonkos testvér között: miért került sor az igazságtalan vádaskodásra?

- **6. Les rois ou l'invention du jeu de cartes** (A királyok, avagy a kártyajáték kitalálása) ←

idő: 6 hónappal korábban; helyszín: valahol Franciaországban

esemény: a harcoló felek politikai kártyajátszmájának lebonyolítása, melynek végeredménye – a nyertes személyétől függetlenül – Jeanne d'Arc elveszejtése **ZH**

- **7. Catherine et Marguerite** (Katalin és Margit) →

idő: a kivégzés hajnala; helyszín: a máglya töve;

esemény: párbeszéd Jeanne és Domonkos testvére között: visszaemlékezés a Jeanne-t elhívó harangokra, Domrémy falucska templomának két harangjára, Catherine-re és Marguerite-re.

- **8. Le Roi qui va-t-à Rheims** (A király Rheimsbe megy) ←

idő: 1 évvel korábban; helyszín: Rheims

esemény: örömmünnepe Franciaország két, egymástól sokáig elszakított felének újra egyesülése miatt (gabonatermő vidékek: Heurtebise/Szélmolnár, bortermő vidékek: Mere au tonneaux/Hordósmama); a királyra való várakozás (összemosva az adventi Messiás-várással), a király megkoronázása

- **9. L'épée de Jeanne** (Jeanne kardja) ← (→)

idő: 3-13 évvel korábban (Jeanne 6-16 éves); helyszín: Jeanne szülőhelye, faluja

esemény: beszámoló ← a mindent legyőző kard megtalálásáról, ← Jeanne elhívásáról és ← Jeanne gyermekkori élményeiről; (→) közbe-közbevetve Jeanne és Domonkos testvér egy-egy (jelenben lezajló) magyarázó párbeszéde

- **10. Trimazo** (egy népszokás neve) ←

idő: 14 évvel korábban (Jeanne ötéves); helyszín: Jeanne szülőfaluja, Domrémy

esemény: a gyermektársakkal játszott májusi népszokás fölidézése (adománygyűjtés Szűz Mária előtt gyűjtendő gyertyára); Jeanne énekel (!), **ZH**

- **11. Jeanne en flammes** (Jeanne a lángok között) →

idő: a kivégzés napja; helyszín: a máglya;

esemény: Jeanne maga válik a Szent Szűz előtt Franciaországért meggyújtott gyertyává, áldozata elszakítja lelkét a cölöpökhöz bilincselte testtől; Jeanne áldozata összemosódik a krisztusi áldozat tanulságával: „Personne n'a un plus grand amour que de donner sa vie pour ceux qu'il aime.” = „Nincs nagyobb szeretet annál, minthogy életét adja azokért, akiket szeret.” **ZH**

45. Az expresszionizmus; expresszionizmus a zenében; a tonalitás felbomlása és a dodekafónia; a „második bécsi iskola”; Schoenberg, Berg és Webern; a szerializmus

Az *expresszionizmus*

1. Elnevezés:

törekvés az emberi érzelmek, lelki folyamatok és élmények pontos és hűséges zenei kifejezésére; alapvető – elsősorban negatív – életérzések (magány, bizonytalanság, szorongás, félelem, halál) kiemelése; (*expressio* /lat./ = ki|nyomás, ki|mutatás, ki|fejezés) Az expresszionisták az általuk ábrázolt tárgy révén a modern ember beteges állapotait, szorongásait, félelmeit, elidegenedését fejezték ki. A természetet és környezetüket sokszor ellenségesnek és embertelennek érezték, ezért képeik színei gyakran súlyosak, nyersek és az emberi sorsot szimbolizálják.

2. Társadalmi háttér

- jobbágyfelszabadítások a '48-as forradalmak után
- az egységes Olasz- és Németország létrejötte → Ausztria meggyengülése → 1867 Kiegyezés
- beinduló polgárosodás és városiasodás → zsúfolt városok → nyomor, betegségek, bűnözés
- a gazdagok még mindig elsősorban a nemesek
- világháború előtti készülődések és világháború → negatív életérzések, a világ újra-felosztása, további háborúk és békediktátumok
- új művészeti irányzat: az avantgard

3. Az avantgard (*avant-garde*)

A szó jelentése: *avant-garde* /francia/ = előőrs (katonai műszó)

Mindazon képzőművészeti és irodalmi irányzatok neve, melyek a 20. század elején jelentkeztek, s melyek alapvetően megváltoztatták a művészetről alkotott képet, illetve magát a művészetet.

Az avantgárd törekvések rövid ideig tartó, forradalmi lendületű mozgalmakat hoztak létre. Az irányzatokban többnyire nincs semmi közös, csak a lázadás, a formabontás vagy építés szándéka. Az avantgárd irányzatokat két nagyobb csoportra lehet bontani: *romboló* és *építő* jellegű irányzatokra.

Romboló irányzatok:

- *expresszionizmus* (1905–1920)
- *fauvizmus* (1905–1907)
- *futurizmus* (1909–1944)
- *absztrakt művészet* (1910–)
- *dadaizmus* (1915–1922)
- *szürrealizmus* (1924–1945; elemeiben napjainkig is)

Építő irányzatok:

- *kubizmus* (1907-1914)
- *konstruktivizmus* (1917-)

Az avantgárd ellenreakciói a 1930-as években jelentek meg: *új népiesség* (*folklorizmus*), *neoklasszicizmus*.

Expresszionizmus a zenében

1. Zenei eszközök:

- atonalitás /hangnemnélküliség/

- dodekafónia /az oktávot alkotó tizenkét félhang egyenrangúságára épített hangrendszer, az atonalitás tökéletesítése/
- a szólamvezetés és a harmonikus építkezés hagyományos szabályainak elvetése, illetve új szabályok alkotása és alkalmazása
- kísérletezés, spekulativitás, tisztán zenei próbálkozások

Schoenberg, Berg és Webern életműve

Arnold [Franz Walter] SCHÖNBERG /SCHOENBERG/ (1874-1951)

1. Élete

- * 1874.09.13. Wien: osztrák zsidó kereskedőcsalád
- 1874-1895, Wien: átlagos tanulmányok, korai zeneszerzési próbálkozások (1883), intenzív zenei önképzés, zeneszerzési ismeretek (Zemlinsky)
- 1895-1920, Wien, Berlin: első bemutatók (vonósnégyes, 1897), ismertté válás, R. Strauss és Mahler figyelme; az önálló zeneszerzői nyelv fokozatos kialakulása (tonalitás-politonalitás-atonalitás); tanítványok (Egon Wellesz, Alban Berg, Anton Webern), intenzív érdeklődés az expresszionista irodalom és festészet iránt; önálló festői alkotómunka; háborús katonáskodás;
- 1920-1933, Berlin: zeneszerzés, bemutatók, tevékenység a nemzetközi modern zenei mozgalomban; tanítás
- 1933-1951, Boston, Los Angeles: kivándorlás (Hitler...); tanítás (UCLA, pl. John Cage); jelentős kompozíciók
- † 1951.07.13, Los Angeles

2. Művei:

hangszeres művek

- 2.1.** billentyűs darabok (45): 18 kisebb zongoradarab, 6 rövidebb-hosszabb sorozat (2, 3, 4, 5, 6 Stücke), 1 orgonaszonáta
- 2.2.** kamaraművek (22): 5 vonósnégyes, vonósnégyes-tételek; 2 kamaraszimfónia, vonós-szextett, zongoraötös, további darabok vegyes összetételű együttesekre;
- 2.3.** szimfonikus művek (9): 4 versenymű (1-1 cselló-, hegedű-, zongoraverseny, 1 concerto vonósnégyesre és zenekarra), további zenekari darabok (pl. *Verklärte Nacht* /A megdicsőült éj/ szimfonikus költemény)
- 2.4.** átiratok (általában kamaraegyüttesre)

énekes művek

- 2.5.** dalok (83): 17 önálló darab (pl. *Pierrot lunaire* /Holdbéli Pierrot/), 12 sorozat (pl. *Gurre-Lieder*, /Gurre-dalok/) zongorával vagy zenekarral
- 2.6.** kórusművek (28): 9 önálló darab, 5 sorozat a cappella (pl. *Friede auf Erden* /Béke a Földön/) vagy kísérettel (pl. *A Survivor from Warsaw* /Egy varsói túlélő/)
- 2.7.** operák (4): pl. *Erwartung* /Várakozás/, *Moses and Aron*
- elméleti írások (pl. *Harmonielehre* /Harmóniatan/), vitairatok

3. Zenéje:

korai korszak:

- a romantika hatása (brahmsi formavilág, wagneri kromatika)

- tonális gondolkodásmód

középső és kései korszak:

- a romantika elutasítása
- atonalitás (a szerző szerint pontatlan kifejezés; helyesebben: pan-tonalitás, azaz, a 'tonalitás' teljes átértelmezése,)
- precizitás, spekulatív gondolkodás,
- kis formák,
- drámai érzékenység, kitekintés a képzőművészetre

Anton Webern, Alban Berg és a második bécsi iskola

1. Anton WEBERN (1883-1945) osztrák

Anton Friedrich Wilhelm von Webern (Bécs, 1883. december 3. – Mittersill, 1945. szeptember 15.), osztrák zeneszerző és karmester.

- 1902-06, Bécsi Egyetem; filozófia, zenetudomány
- 1904-08, tanulmányok Arnold Schönbergnél; fiatalkori kompozíciók (Wagner- és Strauss-hatása)
- 1920-1933: a tizenkétfokú hangrendszer, majd a szeriális technika szabad használata; hangversenyszervezés (Munkás Szimfonikus Hangversenyek), munkásénekkarok vezetése; rádiós hangversenyek
- 1933-1945: tanítás, lektori munkák

1.1. Jellemzői:

- szűkszavú, koncentrált kifejezésmód,
- kis formák,
- erős vokális beállítottság,
- atonalitás

1.2. Művei

- dalok zongora- és zenekari kísérettel,
- kórusművek, két kantáta
- zongoradarabok
- kamaraművek különböző összeállításokban
- zenekari darabok

2. Alban BERG (1885-1935) osztrák

Alban Maria Johannes Berg (Bécs, 1885. február 9. – Bécs, 1935. december 24.), osztrák zeneszerző

- 1904-1915, Bécs: tanulmányok Schönberg mellett; első darabok (tanítómesterén kívül *Webern* és *Zemlinsky* hatása); bemutatók, olykor botrányokkal
- 1915-1917: katonai szolgálat (közvetlen hatás: *Wozzeck* című opera Georg Büchner színművére, 1921; az első sikeres atonális opera).
- 1917-1935, Bécs: zeneszerzői munka, bemutatók (*Kamarakonzert* zongorára, hegedűre és 13 vonósra; *Lírai szvit*; az első teljesen dodekafon mű; *Hegedűverseny*; *Lulu*, opera, befejezetlen, Wedekind drámái alapján)

2.1. Jellemzői:

- drámai kifejező készség,
- illusztrativitás,
- „óvatos” atonalitás és dodekafónia

2.2. Jelesebb művei:

- dalok
- színpadi művek (2 opera: *Wozzeck*, *Lulu*),
- zongoradarabok,
- kamaraművek (két vonósnégyes, *Lírikus szvit*)
- *Hegedűverseny*,

3. Matthias HAUER (1883-1959) osztrák

3.1. Jellemzői:

- a dodekafónia kikísérletezése, első alkalmazása,
- a dodekafónia továbbfejlesztése a szerializmus irányába
- érzelemmentes, statikus gondolkodásmód

3.2. jelesebb művei: kamaraművek, vokális művek (dalok, kantáta, oratórium, opera)

4. Ernst KŘEENEK (1900-1991) osztrák

4.1. Jellemzői:

- kísérletezés,
- fogékonyság bármely hatás iránt,

4.2. jelesebb művei:

- dalok, kamarazene,
- szimfonikus művek (5 szimfónia, versenyművek)
- operák, színpadi művek (pl. *Johnnie spielt auf* jazzopera)

Dodekafónia

Schönberg azzal foglalkozott, hogyan tudná megoldani a tonalitástól való eltávolodás adta szerkezeti problémákat. Olyan új rendezőelvet akart bevezetni, amelynek segítségével a rendelkezésére álló gazdag harmónia- és dallamvilágot megfelelően kezelheti. Ezt végül 1921 júliusában találta meg a tizenkét, csak egymásra vonatkoztatott hanggal való komponálás módszerében.

A dodekafóniát (*Zwölftontechnik*) más néven tizenkét fokú technikát – mint kompozíciós eljárást – Arnold Schönberg (kb. 1920-tól) fejlesztette ki. Egy új rendszer volt a cél, amely helyettesíteni tudja az addigi tonális harmóniak fölényét. Az egyszerűbb *kromatikus skálát* használja (aisz=b). Schönberg a temperált félhangskála 12 hangját egyenrangúként kezelte a dodekafon komponálás során. 12 hangú sorokkal (*Reihe*) dolgozott. A módszer – melyben *nem a hallás* az elsődleges komponálási tényező, *hanem a strukturális törvényszerűségek* – nagy szabadságot ad a zeneszerzőknek. Dodekafóniája először 1921-ben az op. 25-ös *Klaviersuite*-ben jelent meg.

Tizenkét hangú sorozatok a zenében

Schönberg zenei sorozatokat használt. Sorozatokat bármiből lehet létrehozni, ezt zeneivé téve – a sorozat tagjaihoz hangokat rendelve – új, az eddigi megszokottól alapvetően különböző komponálási módszer jön létre: a szerializmus. A dodekafónia tizenkét hanggal való komponálást jelent. Ezeket a hangokat sorba rendezve a szerializmus korai formája jelenik meg Schönbergnél.

A 12 hangú sort minden műhöz újonnan találják ki. Az alap-sor (a Reihe) rögzíti a 12 hang helyét, illetve a hangközöket. Az így kapott – kromatikus skálából kiválogatott – hangok sorának négyféle formája van:

- alapforma
- rákfordítás, horizontális /azaz, vízszintes/ tükrözéssel, avagy az alapformát visszafelé olvasva
- tükörfordítás, minden hangköz vertikális /függőleges/ tükrözésével
- tükörrák-fordítás

Ez a négy forma transzponálható külön-külön felfelé illetve lefelé félhangonként. Így transzponálható az összes sor 11-féle módon, majd a transzponált sorok is a négyféle alapvető formát kaphatják meg. Egy kompozíció építéséhez így kapunk 48 Reihét (sort). A 48 Reihe egymás alá írva függőlegesen olvasva akkordokat ad ki, így gazdagítható a horizontális dallamvezetés. Az alapforma 12 hangjából való építkezés lehetővé teszi minden hang ismétlésének elhalasztását, ameddig csak lehetséges, mivel a dodekafónia egyik alapszabálya szerint addig nem ismétlődhet meg egy hang a sorból, míg a többi 11 meg nem szólalt. A sorozaton belüli hangközök meghatározzák az egész darab jellegét.

Szerializmus

A dodekafónia a szeriális zene előzményének tekinthető. A tizenkét fokú technika csak a hangmagasságot és a hangok egymás közti viszonyát szabályozza. A Reihe-gondolkodás kiterjesztése más hangparaméterekre, mint a hang időtartama (metrikai és ritmikai sorok), hangerő (dinamikai jelek sora) és hangszín (sorba rendezett hangszeres színértékek illetve hangszerösszeállítás-sorok) 1950 után a *szeriális zene* kialakulásához vezetett.

A szerializmus modern zeneszerzési, szerkesztési technika, amely a teljes zeneművet számsorok segítségével előre meghatározott hangok kiválasztott sorára (szériájára) építi fel, meghatározva a paramétereit is (hangszín, dinamika, ritmus stb.).

Az elektronikus zenei stúdiókban alkotott művek a hangzás, a forma és kifejezés sokféleségét hozta létre. A szeriális zene meghatározó művészei: *Webern, Boulez, Stockhausen*, valamint *Penderecki* és *Ligeti*.

Továbbfejlődése:

Szeriális zene: a sor-elv alkalmazásának kiterjesztése. Számok, illetve matematikai arányok segítségével nemcsak a hangok és hangcsoportok helyét (magasságát), hanem megszólalásuk egyéb zenei tulajdonságait is (pl.. időtartam, hangerő stb.) előre meg lehet határozni, illetve befolyásolni lehet. A bonyolult szabályrendszer alkalmazásával az alkotók szándéka a „tisza zene” (musique pure) létrehozása.

SCHÖNBERG: Megdicsőült éj / Verklärte Nacht op. 4

A zeneszerző első érett műve a *Verklärte Nacht* vonósszextett (1899), ez Richard Dehmel (német író, költő) azonos című költeményére készült (→ programzene). A mű stílusa még erősen romantikus, de az extrém harmóniavilág miatt a közönség elutasítóan fogadta. A vers egy férfiről és egy nőről szól, akik egy sötét erdőben sétálnak a hold fénye mellett. A nő egy sötét titkot oszt meg az új kedvesével, gyereket vár egy másik férfitől. Mind a vers, mind a zenemű először a nő szomorúságával és vallomásával kezdődik, a végén pedig a férfi elfogadásával és megbocsátásával zárul.

A szerző az eredetileg vonósszextetre írt műből készített egy vonószekari változatot is. Stílusát tekintve a német késő-romantikához tartozik leginkább, tonális. Erősen hatott rá Brahms formaépítkező logikája és Wagner kromatizmusa. A mű ez első olyan próbálkozások egyike, ahol a szerző kamarazenekarra komponál programzenét.

A mű 5 szakaszra bontható, a szakaszhatárok a vers határait követik.

Egy varsói menekült

Schönberg 1947-ben komponálta az *Egy varsói menekült* című kantátát, narrátorra, férfikarra és zenekarra. Műve a II. világháború ártatlanul szenvedett és elpusztult áldozatainak állít emléket: szövegét egy varsói táborból megmenekült túlélő személyes elbeszélése alapján maga a zeneszerző írta. A kompozíció szigorú dodekafon technikával készült, és csúcspontja az ősi héber imaszövegre írt záró kórus.

46. Igor Stravinsky zenéje, a művészetében bekövetkező stílusváltások bemutatása néhány reprezentatív alkotás elemzésén keresztül; folklorizmus, neoklasszicizmus, dodekafónia

Igor STRAVINSKY

(Igor Fjodorovics Sztravinszkij / Игорь Фёдорович Стравинский)

1882-1971

1. Élete

- * 1882.06.17., Oranienbaum; polgárcsalád (az apa baritonista a pétervári operában);
- 1900-1909: Szentpétervár; be nem fejezett jogi tanulmányok; zenei képzés Rimszkij-Korszakov vezetésével, első kompozíciók
- 1910-1914-1920: Franciaország, Svájc; első jelentős zeneszerzői sikerek, együttműködés Gyagilevvel és a párizsi Orosz Balettel (Paris, London),
- 1920-1939: Franciaország: megállapodás, zeneszerzői „beérkezés”, utazások, sikerek, stílusváltások, műfajváltások
- 1939-1971: Amerikai Egyesült Államok; letelepedés Amerikában, új hatások, kísérletek
- † 1971.04.06., New York

2. Művei:

színpadi művek [a műtípusok száma melletti kb. jelölés azt jelzi, hogy számos mű esetében nehéz pontosan meghatározni, melyik műfajba tartozik]

2.1. balettzene (kb*. 11): pl.

- *A tűzmadár* (*L'oiseau du feu* / *Жар птица*), 1910
- *Petruska* (*Pétrouchka* / *Пётрушка*), 1911
- *A tavasz megszentelése* (*Le sacre du printemps* / *Весна священная*), 1913
- *Pulcinella*, 1920
- *A tündér csókja* (*Le baiser de la fée*), 1928
- *Apolló* (*Apollon musagète*), 1928 ... stb

2.2. operák (kb*. 6):

- *A csalogány* (*Le rossignol*), 1914
- *Mavra*, 1922
- *Ödipusz király* (*Oedipus rex*), 1927, opera-oratórium
- *A kéjenc útja* (*The Rake's progress*), 1951 stb.

2.3. egyéb színpadi zenék: pl.

- *A róka* (*Le renard*), 1916, pantomim-burleszk
- *A katona története* (*L'histoire du soldat*), 1918, három beszélő, zenekar
- *A menyegző* (*Les noces*), 1917/23, szcenikus kantáta ... stb

hangszeres művek

2.4. zongoraművek

- 3 szonáta
- tánckompozíciók (*Tarantella, Valse, Tango ... stb*)
- szabad előadási darabok: pl. *Piano Rag Music, Trois pieces faciles ... stb.*
- saját színpadi művek átiratai vagy rövidebb-hosszabb szvit-jellegű kivonatai: pl. *Tűzmadár*; (zongora-átirat), *A tavasz megszentelése* (négykezes átirat)

2.5. kamarazene: vegyes darabok változatos összetételű hangszercsoportokra (duók, vonósnégyes, fúvós szeptett, oktett, jazz-band stb.)

2.6. szimfonikus művek:

- 3 szimfónia (+ a *Zsoltárszimfónia*), 1 kézzongorás verseny
- vegyes zenekari kompozíciók: szvit, előadási darabok, átiratok saját balett-zenékből vagy zongoraművekből

vokális darabok

2.7. dalok: kb. 50 népdalfeldolgozás vagy vers-megzenésítés önállóan vagy rövidebb-hosszabb sorozatokban, pl.

- orosz népdalfeldolgozások: pl. *Négy orosz népdal, Pribautki, Macskabölcső*
- versfeldolgozások: pl. *Két Verlaine-vers, Két Balmont-dal, Három japán költemény, Három Shakespeare-dal stb. Elégia J.F.K halálára stb.*

2.8. kórusművek: népdalfeldolgozások, motetták,

2.9. oratorikus művek: *Oedipus Rex, Symphony of Psalms /Zsoltárszimfónia/, Mass /Mise/, Canticum Sacrum /Szent ének/, Requiem Canticles /Gyászénekek/*

3. Zenéje

- színes, egzotikus hangszerelés (fúvós és ütőhangszerek hangsúlyos alkalmazása)
- az orosz folklór hatása (harmonizálás, ószláv hangnemek, melodika)
- a ritmus jelentősége: aszimmetrikus ritmusok, ostinato-technika, gyakori ütemváltások
- fogékonyság különféle hatásokra;
- alkotói korszakváltások:
 - orosz (folklorista) korszak (kb.1908-1920): orosz népi és ószláv egyházi zenei elemek, dallamok és tematika műzenei és szerkesztési alapanyagként való fölhasználása beépítése, alkalmazása
 - neoklasszikus korszak (kb.1920-1950): hagyományos műfajválasztás, hagyományos szerkesztési elvek alkalmazása
 - késői korszak (*jazz, Reihe-technika, szeriális zene; 1950-1971*)

Igor STRAVINSKY: Petruska

műfaj:	hangszeres mű, zenekari mű, színpadi mű, balett
eredeti cím:	<i>Pétrouchka / Пётрушка</i>
keletkezés:	1910-1911
bemutató:	1911. június 13. Paris, Pierre Monteux
hangszerek:	4 fuvola /2 pikkoló/, 4 oboa, angolkürt; 3 klarinét (B), basszusklarinét, 3 fagott, kontrafagott; 4 kürt (F), 2 trombita (B), 2 kornett, 3 harsona, tuba; üstdobok, nagydob, réztányér; 2 kisdob, 2 tamburin, fémháromszög, tam-tam, harangjáték, xilofon; zongora, cseleszta, 2 hárfa, vonósok
fölépítés:	I. <i>La foire du mardi gras</i> - 1. <i>Introduction (À la foire du mardi gras) / Bevezetés (vásár húshagyó kedden)</i> - 2. <i>La masse / A sokadalom</i> - 3. <i>La cabine du charlatan / A mutatványos bódéja</i> - 4. <i>Danse russe / Orosz tánc</i> II. <i>Chez Petrouchka / Petruskánál</i> III. <i>Chez le Maure / A Mórnál</i> - 1. <i>Chez le Maure / A Mórnál</i> - 2. <i>Danse de la ballerine / A Balerina tánca</i> - 3. <i>Valse de la ballerine et du Maure / A Balerina és a Mór keringője</i> IV. <i>La foire du mardi gras / Farsangi vásár</i> - 1. <i>La foire du mardi gras / Farsangi vásár</i> - 2. <i>Danse des Nourrices / A dajkák tánca</i> - 3. <i>Le Paysan et son ours dansant / Paraszt táncoló medvéjével</i> - 4. <i>Le Joyeux négociant et deux Bohémiennes / A vidám kereskedők és a két cigánylány</i> - 5. <i>Danse des personnalités et de leurs suivants / Az előkelők és kíséretük tánca</i> - 6. <i>Les Artistes de théâtre / Színészek</i> - 7. <i>Le Combat entre le Maure et Petrouchka / A Mór és Petruska összecsapása</i> – <i>Mort de Petrouchka / Petruska halála</i> – <i>Vision du fantôme de Petrouchka / Petruska szellemének megjelenése</i>
történet:	I. (1.) <i>Farsangi vásár van Szentpétervárt, (2.) a piactéri sokadalomban parasztok, sétáló városiak között mindenféle jellegzetes alak fölbukkan. (3.) A sátrak között föltűnik egy különleges bódé, melyet a varázslók hagyományos jelképei (csillagok, Nap, Hold, üstökösök stb.) díszítenek, előtte a Mutatványos ágál. Kinyílik a bódé első fala, a kivilágosodó bódé három rekesztékében (mint egy-egy szobáskában) három bábu – a Balerina, a Mór és Petruska – tűnik föl. A Mutatványos sípot vesz elő, játékára mindhárom bábu megmozdul és (4.) orosz táncra kel.</i> II. <i>Petruska szobája. [Petruska az orosz népi vásári bábjátékok visszatérő figurája. Vitéz János ellentétéként ő az örök vesztes, aki mindig jót akar, de minden dolga balul üt ki. Szeretetre és szánalomra méltó, többnyire azonban kinevetik.] Petruska egyedül van és szomorodik. Kamrácskája falán őrzi a Balerina képét, s gesztusaiból látható, hogy szerelmes a szép lányba. Megjelenik maga a Balerina is, de Petruska ügyetlen, szögletes bókolásától megriadva elszalad. Petruska elkeseredetten néz utána, s tehetetlen dühvel lehasítja a kamrájában lévő másik képet, a Mutatványosét...</i> III: (1.) <i>A Mór kamrájában vagyunk. A gazdagon és színesen berendezett szobában a Mór egy pamlagon hever és elmerülten játszik egy színes üveggömbbel. Először észre sem veszi a bekukucskáló és őt áhítattal bámuló Balerinát. A Balerina beljebb jön, hogy észrevétesse magát. Meghajol és (2.) táncba kezd. A Mór egy ideig még a labdájával foglalkozik, majd</i>

lassan fölfigyel a Balerinára. Némi tétovázás után föltápszkodik és táncra kéri föl. (3.) A hatalmas szerecsen és a vékony lányka különös keringőbe kezd. A szoba háttérében föltűnik Petruska és jó ideig féltékeny haraggal figyeli a táncolókat. Végül köztük akar ugrani, de a Mór elkergeti.

IV. (1.) Visszatérünk a vásári forgatagba. Számos kisebb-nagyobb csoport, látványosság – (2.) vidám dajkák, (3.) medvetáncoltató paraszt, (4.) kereskedők és cigánylányok, (5.) gazdag nemesurak, (6.) komédiások stb. – tűnnek föl, s egy-egy percig rajtuk időzik a tekintet. Egyszer csak (7.) megjelenik Petruska, nyomában az őt kergető Mórral (!). Petruska visszafordul, összecsapnak, azután az egyenlőtlen küzdelemben a Mór leszúrja Petruskát, aki öszszeesik. A váratlan jelenettől elcsendesedő sokaság kíváncsian és némi szánalommal körbeállja a leszúrt Petruskát, majd helyet ad a Mutatványosnak, aki egykedvűen fölszedi, letisztogatja és a karjára hajtogatja a bábuját. A döbönt csendben, a tetők fölött hirtelen újra megjelenik Petruska – számárfület mutatva mindenkinek.

Zsoltárszimfónia

műfaj:	oratorikus mű	
eredeti cím:	<i>Symphony of Psalms / Symphonie des psaumes</i>	
keletkezés:	1930	
bemutató:	1930. december 13. Bruxelles, Ernest Ansermet	
szöveg:	Biblia, Zsoltárok könyve, 39, 40, 150.	
előadók:	5 fuvola/pikkoló, 4 oboa, angolkürt, 3 fagott, kontrafagott; 4 kürt (F), kistrombita, 4 trombita (C), 3 harsona, tuba; üstdobok, nagydob; 2 zongora, hárfá; csellók, bőgők; vegyeskar (nincs klarinét, hegedű és brácsa!)	
felépítés:	három tétel; I. Exaudi orationem meam / Prelúdium / (caritas /szeretet/) ostinato-zene rendszeres megszakításokkal, II. Expectans expectavi Domine / Kettősfűga / (spes /remény/) kettősfűga (1. téma a zenekarban, 2. téma a kórusban) III. Laudate Dominum /szimfonikus Allegro/ (fides /hit/) két tempókarakter váltakozása, visszatérő „alleluia” témával	
megjegyzés	distanca- (oktatonikus) skála alkalmazása (k2-n2-k2-n2-k2-n2-k2-n2, modális hangsorok (dór, fríg) gyakori az unisono (egyszólamúság); a többszólamú szakaszok uralkodó szerkesztési elve a homofónia	

1. (Psalm 38, verses 13-14)

13. Exaudi orationem meam, Domine, et deprecationem meam. Auribus percipe lacrimas meas.

Ne sileas, ne sileas.

Quoniam advena ego sum apud te et peregrinus, sicut omnes patres mei.

14. Remitte mihi ut refrigerer, prius quam abeam et amplius non ero.

2. (Psalm 39, verses 2-3-4)

2. Expectans expectavi Dominum, et intendit mihi. Et exaudivit preces meas;

3. Et eduxit me de lacu miseriae, et de luto faecis. Et statuit super petram pedes meos:

39. (38.) zsoltár, 13-14. vers

13. Hallgasd meg imádságomat, Uram, és könyörgésemet. Füled fogadja be panaszomat.

Ne késsél (ne várakoztass).

Mert jövevény és zarándok vagyok előtted, mint az én minden ősöm.

14. Engedj el, hogy megenyhüljek, mielőtt elmegyek, s teljesen eltűnök előled.

40. (39.) zsoltár, 2-3-4. vers

2. Várván vártam az Urat és felém fordult. És meghallgatta imádságaimat;

3. És kimentett a nyomorúság mélyéből, és a sáros fertőből. És a sziklákra állította lábaimat

et direxit gressus meos.

4. Et immisit in os meum canticum novum,
carmen Deo nostro.

Videbunt multi, videbunt et timebunt:
et sperabunt in Domino.

3. (Psalm 150)

1. Alleluia. Laudate Dominum in sanctis Ejus.
Laudate Eum firmamento virtutis Ejus.

2. [Laudate Dominum.]

Laudate Eum in virtutibus Ejus. Laudate Eum
secundum multitudinem magnitudinis Ejus.

3. Laudate Eum in sono tubae. [Laudate Eum.
Alleluia. Laudate Dominum. Laudate Eum.]

4. Laudate Eum in timpano et choro,
Laudate Eum in cordis et organo;

5. Laudate Eum in cymbalis bene sonantibus,
in cymbalis jubilationibus.

6. Laudate Eum, omnis spiritus laudate Dominum.
Alleluia.

és irányította lépteimet.

*4. És adott számba új éneket,
a mi Istenünk énekét.*

*Sokan látták, látták és féltek:
és bizakodtak az Úrban.*

150. zsoltár

*1. Alleluja. Dicsérjétek az Urat az ő szentségében.
Dicsérjétek őt hatalmának boltozatján.*

2. [Dicsérjétek az Urat.]

*Dicsérjétek őt az ő nagy cselekedeteiben.
Dicsérjétek őt nagyságának gazdagságáért.*

*3. Dicsérjétek őt kürt zengésében. [Dicsérjétek őt.
Alleluja. Dicsérjétek az Urat. Dicsérjétek őt.]*

*4. Dicsérjétek őt dobokban és táncokban,
Dicsérjétek őt húrokban és orgonákban;*

*5. Dicsérjétek őt szépen zengő réztányérokkal,
örvendező hangszerekkel.*

*6. Dicsérjétek őt, minden lélek dicsérje az Urat .
Alleluja.*